

ભરતખંડના ઇતિહાસનો સાર

પ્રશ્નોત્તર રૂપે.

ળનાવનાર

પુશાસિદાસ ગોકળદાસ પટેલ.

પ્રસિદ્ધ કરનાર

આર્યોદય પ્રેસ.

આવૃત્તિ બીજી.

અમદાવાદ.

“આર્યોદય પ્રેસ”માં છાપ્યા.

સાલ ૧૯૪૧--સન ૧૯૮૪.

સર્વ હક રાખીત.

કીમત રૂ-૪-૦.

2340

ભરતખંડના ઇતિહાસનો સાર પ્રશ્નોત્તર રૂપે.

પ્રકરણ ૧ લું.

પ્ર० આર્ય પ્રજાનું મૂળ સ્થાન ક્યાં હતું?

ઉ० મધ્ય એશીયામાં જહ્નુ ને સીહુન (ઓક્સસનેજક્સાન તિસ) નદીઓના પ્રદેશમાં.

પ્ર० ત્યાંથી તે જાત ક્યાં ક્યાં જઈ વસી?

ઉ० યુરોપમાં, ઇરાનમાં ને ભરતખંડમાં સીંધુ નદીને કાંઠે.

પ્ર० વેદ કેટલાછે, ને તેનાં પેટા પુસ્તકોમાં શું છે?

ઉ० વેદ ચારછે. તેમાં જુદા જુદા દેવની પ્રાર્થનાછે, પેટા પુસ્તકોમાં વેદાંગ, ઉપનિષદ, શ્રુતિ, સ્મૃતિ વગેરેછે, તેમાં રાજા પ્રજાના ધર્મ અને ચારે જાતિનાં કામો લખેલાંછે.

પ્ર० બૌદ્ધ માર્ગ કોણે ચલાવ્યો ને તેમાં શું છે?

ઉ० પશુ હિસાથી કંટાળી શાક્યસિંહ નામે રાજપુત્ર તેની સામે થયો ને તેણે નવો ધર્મ ચલાવ્યો. તેને બૌદ્ધ માર્ગ કહેછે. તેમાં એણે હોમયજ્ઞ કરવાની મના કરી. જગત અનાદિ છે ને તેનો કર્તા નથી એમ કહ્યું, સધળા માણસ સરખા છે, કોઈ માણસ જન્મથી ઉંચ નીચ નથી. જ્યાંસુધી કર્મ બંધ થાય નહીં ત્યાંસુધી જન્મ મરણથી જીવ છૂટે નહિ, જન્મ મરણથી છૂટવાનાં સાધન દયા, દાન, સદાચરણ, મનોનિગ્રહ ને તપ છે; ખાતુંખીવું, વેપાર રોજગાર આદિ કર્મ તજે ત્યારે આત્માનો અંત આવે, આ બાબતો બૌદ્ધ ધર્મમાં મૂખ્ય છે.

પ્ર० બૌદ્ધ ધર્મ ક્યારે થયો?

ઉ० ઇ. સ. પૂ. સુમારે સાડી પાંચસે વરસ ઉપર.

પ્ર० બૌદ્ધ ધર્મમાં મૂર્તિપૂજા વૃત્તજાત્રા એક્યારે દાખલ થયાં?

ઉ० શાક્યસિંહના મુવા પછી એનો ધર્મ બહુ પ્રસર્યો ને તેના ઘણા ફાંટા થયા. તેમાં જે માણસો નિર્વાણ પામ્યા

હતા તેમની મૂર્તિઓ દાખલ થઇ અને તેથી વૈદિક ક્રમેને
અદ્વે તેમની જત્રા ને વૃત્ત દાખલ થયાં.

પ્ર० પુરાણો ને મહાત્મો ક્યારે થયાં ?

ઉ० ઐશ્વ ધર્મ પ્રસર્યો ને બ્રાહ્મણોની સત્તા ઉઠી જવા
જેવું થયું ત્યારે ઐશ્વ ધર્મ તોડવાને અને તેમની સામા થ-
વાને બ્રાહ્મણોએ પુરાણો ને મહાત્મો રચ્યાં. અને તેમાં મૂ-
ર્તિ પૂજા, વૃત્ત, જત્રા વગેરે દાખલ થયું, અને એજ ટંટામાં
ચાર નાતો તૂટીને સંકડો થઇ. આ ઝગડામાં ઐશ્વ ધર્મ
હાર્યો, ને તે ચીન, તીબેટ ને બ્રહ્મ દેશમાં પ્રસર્યો.

પ્ર० રામાયણ ને મહાભારત શું છે ?

ઉ० એ બંને ધર્મને અને ગુરુ વર્ણને સહાય કરે એવી
ને યોદ્ધાને શૂર ચઢે એવી અદ્ભૂત ને મનોરંજક વાતો છે.

પ્ર० રામાયણમાં શું છે ?

ઉ० અયોદ્યાના સૂર્યવંશી રાજા દશરથના મોટા કુંવર રા-
મનું ચરિત્ર છે.

પ્ર० એ ચરિત્રમાં મૂખ્ય શી બાબતો છે ?

ઉ० રામ જન્મ્યા ત્યારથી, સિતા પરણ્યા, વનવાસ ગયા,
રાવણ સિતાને હરી ગયો, તેની પાસેથી તેને મારીને સીતા
પાછી લાવ્યા, ને ગાદીએ બેઠા એ વગેરે બાબતો છે.

પ્ર० રામ સિતાને શી રીતે પરણ્યા ?

ઉ० સિતા મિથિલાના રાજા જનકની કુંવરી થતી હતી
તેને પરણાવવા સ્વયંવર મંડપ રચ્યો હતો; તેમાં એક
ધનુષ તોડવાની શરત હતી. તે ધનુષ રામે તોડ્યું તેથી
જનકે રામ સાથે સિતા પરણાવી.

પ્ર० રામે વનવાસ શાથી લીધો ?

ઉ० દશરથને કેકે કરીને રાણી હતી તેના પર એકવાર તે
રાજા થયો ત્યારે વરદાન માગવા કહ્યું, ત્યારે કેકેએ કહ્યું કે હું તે
ફોધવાર માગું ત્યારે આપને પછી જ્યારે રામને ગાદી આપવા

માંડી ત્યારે કેટ્ટેએ વરદાન માગ્યું કે મારા કુંવર ભરતને ગાદી આપો ને રામને ૧૨ વરસ વનવાસ આપો. પિતાનું એ વચન પાળવા રામ રાજ છોડી વનમાં ગયા.

પ્ર० રાવણ સિતાનું હરણ શા માટે કરી ગયો ?

ઉ० રાવણની બેન સુર્યનખા રામને પરણવા આવી હતી તેનાં નાક કાન કાપીને રામે કાઢી મૂકી હતી. તે વેર લેવા રામને લક્ષ્મણ શિકાર કરવા ગયા હતા ત્યારે લાગ બેઠ રાવણ સિતાનું હરણ કરી ગયો.

પ્ર० રામ ને રાવણની લડાઈમાં રામના પક્ષમાં કોણ હતું ?

ઉ० દક્ષિણ હિંદુસ્તાનમાં કિસ્કંધા નગરીનો રાજા સુગ્રીવ ને તેના સરદારો હનુમાન, નીલ, અંગદ, નલ વગેરે હતા. એ પ્રજા જંગલી હતી માટે તેમને વાનર કહેતા હતા. રાવણનો ભાઈ વિભિષણ પણ રામના પક્ષમાં હતો.

પ્ર० રામ ને રાવણની લડાઈમાં શું થયું ?

ઉ० રાવણ ને તેનો ભાઈ કુંભકર્ણુ અને રાવણના દીકરા ઈંદ્રજીતાદિને મારીને રામ સિતાને લેઈ અયોધ્યા આવી ને લંકાનું રાજ્ય વિભિષણને આપ્યું.

પ્ર० રામાયણને મહાભારત કોણે બનાવ્યાં છે ? [રચ્યું છે.

ઉ० વાલ્મિકિ રૂપિએ રામાયણ ને વ્યાસમુનિએ મહાભારત

પ્ર० મહાભારતમાં શાનું વર્ણન છે ?

ઉ० ચંદ્રવંશી રાજાઓનું વર્ણન છે ને તેમાં મૂખ્યત્વે કૌરવને પાંડવનું યુદ્ધ છે.

પ્ર० કૌરવ ને પાંડવ કોણ હતા ?

ઉ० ચંદ્રવંશી ભરતના વંશમાં હસ્તિનાપુરમાં ધૃતરાષ્ટ્ર રાજા રાજ રકતો હતો. તેને સો દીકરા હતા, તે કૌરવ કહેવાતા હતા, ધૃતરાષ્ટ્રના ભાઈ પાંડુને પાંચ દીકરા હતા તે પાંડવ કહેવાતા હતા. કૌરવોમાં દુર્યોધન, દુશ્યાસન વગેરે હતા; ને પાંડવોમાં યુધિષ્ઠિર, અરજુન, ભીમ, નિકુળ ને સહદેવ હતા.

પ્ર૦ તેમને અણુબનાવ શાથી થયો ?

ઉ૦ પાંડુ પોતાના નાના છોકરા મૂકીને મરણુ પામ્યાથી તેઓ કાકાના દરબારમાં ઉછર્યા. ત્યાં તેઓ દ્રોણના હાથ નીચે ધનુર્વિદ્યા શિખ્યા. પાંડવો બળવાન ને હૃદયીઆર થયા તેથી તેઓ રાજમાં ભાગ પાડશે એવી દુર્યોધનને અદેખાઇ આવી. તેથી એ પિત્રાર્થઓ વચ્ચે વૈર બંધાયું.

પ્ર૦ એ વૈરમાં વધારો શાથી થયો ?

ઉ૦ પંચાલ દેશના રાજાને દ્રૌપદિનામે કુંવરી હતી તેને પરણવા સ્વયંવર રચ્યો હતો. તેમાં ઊંચે ટાંગેલા મચ્છનું પ્રતિબિંબ નીચે પાણીમાં પડતું હતું તે પ્રતિબિંબમાં જોઇ મચ્છને વિધવાની સરત હતી; તે ક્રોધથી ન વિધાયો. અરજીને તેમ કર્યાથી દ્રૌપદિ પાંચે ભાઇને પરણવી. તેથી દુર્યોધનના મનમાં વૈરનો વધારો થયો.

પ્ર૦ એ વૈરનું પરિણામ શું થયું ?

ઉ૦ એ ટંટા પતાવવાને ધૃતરાષ્ટ્રે રાજ્યના એ ભાગ પાડી એક ભાગ પાંડવને અને એક કૌરવને આપ્યો. ઈંદ્રપ્રસ્થ વસાવી પાંડવો ત્યાં રહ્યા.

પ્ર૦ પાંડવોને વનવાસ શાથી જવું પડ્યું ?

ઉ૦ ઈંદ્રપ્રસ્થમાં યુધિષ્ઠિર રાજાએ રાજસુયજ્ઞ કર્યો તેમાં બહુ માન મળ્યાથી દુર્યોધનને અદેખાઇ આવી. તેથી તેણે તેને જીગડું રમવા બોલાવ્યો. તેમાં યુધિષ્ઠિર રાજ હારી બેઠા ને ૧૨ વરસ વનવાસ રહેવું પડ્યું.

પ્રે૦ પાંડવ કૌરવને લઢાઇ થવાનું કારણ શું ?

ઉ૦ પાંડવના મામાના દીકરા કૃષ્ણ (જનકવત્સ) રાજ દ્વારકામાં હતું તે કૃષ્ણ પાંડવના તરફથી હસ્તિનાપુર વિષ્ટી કરવાને અરજી રાજ માગવા ગયા. દુર્યોધને તે ન માન્યું તેથી લઢાઈ થઈ.

પ્ર૦ એ લઢાઇમાં શું થયું ?

પ્ર૦ પાંડવ તરફથી દુપદ, કૃષ્ણ વગેરે લઢવાને આન્યા.

અરાઠ દિવસ કુરુક્ષેત્ર (પાણીપત)માં લઢાઈ થઈ. તેમાં કૌરવો માર્યા ગયા ને પાંડવોને રાજ મળ્યું, પણ પોતાના પિત્રાર્થજ્ઞોના નાશથી હિદાય થઈ પાંડવો રાજ છોડી હિમાલયપર ચડ્યા ને પરલોક પામ્યા.

પ્ર૦ પાંડવો ગયા પછી એ રાજ કોને મળ્યું ને તે ક્યારે?

પ૦ અરજુનના દીકરા અભિમન્યુના કુંવર પરિક્ષિતને રાજ સોંપી પાંડવો ગયા. એ વાત સુમારે પાંચ હજાર વર્ષ ઉપર બની.

પ્રકરણ રજું.

પ્ર૦ પ્રાચીન કાળમાં પરદેશી રાજાઓ કયે માર્ગે આ દેશ પર સ્વારીઓ કરતા?

ઉ૦ અફઘાનિસ્તાનમાં થઈ ખેજર ઘાટને માર્ગે.

પ્ર૦ પહેલ વહેલો કયા પારસી રાજાએ આ દેશ ઉપર હુમલો કર્યો ને ક્યારે?

ઉ૦ ઈ. સ. પૂ. ૫૨૮ માં દરવેશ ગુસ્તાસ્પે હુમલો કર્યો ને સિંધુના કાંઠાનો મુલક જીતી લેઈ ત્યાં એક હાકેમ પોતાના તરફનો નીમ્યો.

પ્ર૦ તે પછી ખીજે કયો રાજા હિંદુસ્તાનપર ચઢી આવ્યો?

ઉ૦ ગ્રીસદેશનો મહાન સિકંદર પારસી દેશ જીતીને ઇ. સ. પૂ. ૩૨૭ માં હિંદુસ્તાન ઉપર ચડી આવ્યો. તે વખતે પંજાબમાં પૌરવ રાજા રાજ કરતો હતો. તેણે ગુજરાત ગામ આગળ લઢાઈ કરી તેમાં તે હાર્યો, પણ સિકંદરે દયા કરી તેનું રાજ પાછું સોંપ્યું.

પ્ર૦ મૌર્યવંશના રાજા કોણ ને કયાં થયાં?

ઉ૦ મગધમાં મહાભારતના વખતમાં જરાસંધ રાજા હતો, તેના વંશમાં કેટલાક રાજા થયા, પછી બુદ્ધના વખતમાં બિંબિસાર અને અજીતશત્રુ રાજા થયા. અજીતશત્રુથી છઠો રાજા નંદ થયો. નંદના વંશમાં નવ રાજા થયા. નવમા નંદના વખતમાં સિકંદર હિંદુસ્તાનમાં આવ્યો. નવમા નંદના

અનૌરસ પુત્ર ચંદ્રગુપ્તે પંજાબ જીત્યું ને મગધની ગાદીએ બેઠો. ઇ.સ. પૂ. ૩૨૫. એ ચંદ્રગુપ્તનાવંશજો મૌર્યવંશી કહેવાયછે.

પ્ર૦ ચંદ્રગુપ્તનારાજ ઉપર કોણે સ્વારી કરી, ને તેનું શું થયું?

ઉ૦ સિકંદરના મુવા પછી તેના રાજના ભાગ પડ્યા. તેમાં ઈરાન વગેરે સેલ્યુકસ નામે સરદાર દબાવી બેઠો. એ સેલ્યુકસે ચંદ્રગુપ્ત ઉપર સ્વારી કરી પણ તેમાં તેનું નહીં ફાળ્યાથી પોતાની કુંવરી ચંદ્રગુપ્તને પરણાવી સલાહ કરી.

પ્ર૦ ચંદ્રગુપ્ત પછી કોણ ગાદીએ બેઠું?

ઉ૦ તેનો દીકરો અશોક પ્રિયદર્શી નામ ધારણ કરી ગાદીએ બેઠો. તેણે અફઘાનિસ્તાન વગેરે જીતી લીધું. એ મહા પ્રતાપી રાજ હતો.

પ્ર૦ તેવખતના લોકોનીસ્થિતિ, રીતભાત, રાજનીતિકેવી હતી?

ઉ૦ તે વેળા શુદ્રોનું દાસત્વ ગયું હતું પરંતુ બીજો જાતિ બેદ મનુસ્મૃતિ પ્રમાણે હતો. બ્રાહ્મણો ને જોગીઓ સખ્ત તપ કરતા; લોકો ઉઘોગી ને પૈસાવાળા હતા; દરજીનો હુનર ઘણો નહોતો પણ સુતાર, લુહાર ને વણકરનો હુનર હતો; ખેતીની રીત આજના જેવી હતી; સમુદ્ર માર્ગે વેપાર કરવા શોઆમ ને જાવેજતા ને ત્સાં વસતા; સ્ત્રીઓમાં લાજ કરવાનો રીવાજ નહોતો; સ્ત્રીઓ ધણીની કે વાલીની આજ્ઞામાં રહેતી પણ તેમને ઘટિત માન મળતું; સતી થવાનો ચાલ નવો નીકળ્યો હતો; પોલીસનો બંદોબસ્ત સારો હોવાથી જનમાલતું રક્ષણ થતું. પંચ મારફતે રાજને કારભારીઓ ધનસાફ કરતા; ગામનો બંદોબસ્ત મુખી પટેલ રાખતા ને તેઓ સરકારી નોકર ગણાતા. નોકરીના બદલામાં તેમને જમીન મળતી હતી. તે વખતના લોકો સદગુણી હતા. તેઓ સાચા, પ્રમાણિક, સાદા, શાંત, ઉઘોગી ને નિર્વ્યસની હતા.

પ્ર૦ બૌદ્ધ ધર્મ કયા રાજાએ વધારે ફેલાવ્યો?

ઉં મૌર્યવંશી અશોકે. એણે બળાતકારે પોતાનો ધર્મ મનાવ્યો નહીં, પણ તિબેટ, અલ્લદેશ, શીઆમ, ચીન, લંકા, જાવા વગેરે ઠેકાણે ઉપદેશ કરવા મોકલ્યા, અને પાલી ભાષામાં પુસ્તકો રચાવ્યાં.

પ્ર૦ જૈનધર્મ તે કયો ?

ઉં બૌદ્ધધર્મમાંથી એ મત નીકળ્યો છે. પણ જૈનમાર્ગી જાતિ ભેદ પાળે છે. વેદ ને પુરાણના દેવોનો ઇત્કાર કરતા નથી, પણ મહાવીર સ્વામી. પારસનાથ ઇત્યાદિ ૨૪ તિર્થંકરોને એ દેવોથી શ્રેષ્ઠ માને છે ને તેમને પરમેશ્વર કહે છે ને માત્ર તેમનેજ પુજે છે. બૌદ્ધની પેઠે તેઓ પણ જીવ-હિંસા ન કરવી, વ્રત ઉપવાસ કરવા, જગત્કર્તા નથી ને કર્મ બંધ થાય ત્યારે આત્મા મુક્તિ પામે એવું માને છે. એ મતનું જોર ગુજરાત ને દક્ષિણમાં વધારે હતું. સુમારે ઇ. સ. ૬૦૦ થી ઇ. સ. ૧૨૦૦ સુધી એ ધર્મનું પરિણામ વિષે હતું.

પ્રકરણ ૩જું.

પ્ર૦ આપણા લોકોને હિંદુ શાથી કહે છે ?

ઉં આપણે આર્ય લોકો છીએ પણ સિંધુને કાંઠે વસનારાને દ્વારસોમાં હિંદુ કહ્યા છે તે ઉપરથી બધા આર્યોનું નામ હિંદુ પડ્યું ને તેમના રહેઠાણનું નામ હિંદુસ્તાન પડ્યું.

પ્ર૦ મૌર્યરાજ નરમ પડ્યા પછી કયાં રાજ્યો બળવાન થયાં ?

ઉં બાકત્રિયા (બદખરાજધાની) ના ગ્રીક રાજાનો અમલ પંજાબ, સિંધને ગુજરાતમાં થયો જણાય છે. એ રાજ પાર્થિયાના શક લોકો જીત્યું. તેમની પાસેથી કાણુલના રાજપુતોએ જીત્યું. મુસલમાન થયા પછી એ રાજપુતોની રાજધાની લાહોરમાં થઈ.

પ્ર૦ પ્રાચીનકાળમાં ગુજરાતમાં કયા કયા વંશનાં રાજ્યો થયાં ?

પ્ર૦ પ્રથમ દ્વારિકામાં જાદવ થયા. તે પછી ગુજરાત અશોકના તાબામાં આવ્યું ત્યાં સુધી કયા રાજ થયા તે

જણાતું નથી. અશોક પછી બાકત્રિઆના શાહવંશના રાજા-
ને તાજે ગુજરાત ગયું. પછી ગુપ્તવંશના રાજપુતોનું વલ્લભી-
પુરમાં રાજ થયું ને તે પછી આવડા રાજ થયું. આવડા
પછીની વાત ગુજરાતના ઇતિહાસમાં છે.

પ્ર० મગધમાં મૌર્યરાજ તૂટ્યા પછી ક્યાં રાજ્યો થયાં ?

ઉ० મૌર્ય પછી સંગાકુળના રાજા ઇ. સ. પૂ-૮૬ સુધી
થયા. પછી કન્યાવંશ ઇ. સ. ૩૧ સુધી ને તે પછી અગ્નિ-
કુળની આંધ્ર શાખાનું રાજ બળવાન થયું.

પ્ર० આંધ્રકુળનું રાજ ક્યાં ક્યાં હતું ?

ઉ० મગધ, માળવા, વરંગુળ આદિ ઠેકાણે હતું. એ
રાજા ઇ. સ. ૪૩૬ સુધી આખા દેશને કેટલાંક તો મુ-
સલમાન આવતા સુધી હતાં.

પ્ર० આંધ્રરાજાની પરમાર શાખાના ક્યા રાજા બળવાન થયા ?

ઉ० વિક્રમ ને બોજ એ બંને માળવામાં થયા. એ બંને
પરાક્રમી, વિદ્યા, હુન્નરને ઉત્તેજન આપનાર ને રૂંચતને સુખ
આપનાર હતા.

પ્ર० વિક્રમનો શક શાથી ચાલ્યો ?

ઉ० એણે શક લોકો મારી કહાડ્યા માટે. એ વિક્રમ
પરદુઃખ ભંજન કહેવાય છે.

પ્ર० એ પરમાર રાજા કોણે જીત્યું ?

ઉ० બોજના પૌત્ર યશોવરમાન પાસેથી સિદ્ધરાજે જીત્યું
હતું તે કેટલીક મુદતે સ્વતંત્ર થયા પછી મુસલમાનોએ ઇ.
સ. ૧૨૩૧માં જીત્યું.

પ્ર० તે વખતે કનોજમાં ક્યા લોકોનું રાજ હતું.

ઉ० ગુપ્તવંશની રાડોડ જાતનું રાજ હતું. એ રાજા મુ-
સલમાનોએ ૧૧૯૩ માં જીત્યું. ત્યારથી રાડોડોએ જોધપુરનું
રાજ સ્થાપ્યું.

પ્ર० બંગાળા (ગૌડ)માં ક્યા કુળના રાજા થયા ?

ઉં મહાભારતના વખતથી ઈ. સ. ૧૨૦૩માં મુસલમાન-આબ્યા. ત્યાં સુધી ચાર કુળના રાજ્ય થયા. તેમાં ત્રીણું પાલ કુળ ઐશ્વ્ય માર્ગી હતું. તેમાં દેવપાળદેવ પ્રખ્યાત રાજ્ય-પ્ર૦ રાજધિરાજ કોને કહેતા? [ધિરાજ થયો.

ઉં જે રાજ્ય બળવાન થઇ બીજા રાજ્યોને જીતી ખંડીઆ કરે તે રાજ્ય રાજધિરાજ કહેવાતા. તે પ્રમાણે ચંદ્ર-શમ, અશોક, વિક્રમ વગેરે રાજધિરાજ થઇ ગયા છે.

પ્ર૦ મુસલમાન હુમલા કરવા લાગ્યા તે વખતે નર્મદાની ઉત્તરમાં ક્યાં ક્યાં મોટાં રાજ્યો હતાં ?

ઉં પંજાબ, દીલ્લી, કનોજ, બંગાળાને મેવાડ એ છ રાજ્યો બળવાન હતાં.

પ્ર૦ તે વખતના પંજાબના રાજકુળને અસ્વનદી સામાટે કહે છે?

ઉં એ રાજ્યના શિક્ષામાં એક તરફ આબલાનો ને એ તરફ ધોડેસ્વારનો આકાર હતો તે ઉપરથી.

પ્ર૦ તે વખતના ગુજરાતના રાજ્યની હદ ક્યાં સુધી હતી?

ઉં સિદ્ધરાજ આદિ પ્રતાપી રાજ્યના વખતમાં એરાજ ની આણ કોકણ, કોલ્હાપુર, માળવા, મેવાડને સિંધ સુધી ફરતી.

પ્ર૦ દક્ષિણ હિંદુસ્તાનમાં મુસલમાનો આવતા પેહેલાં ક્યાં પ્રખ્યાત રાજ્યો હતાં ?

ઉં દક્ષિણમાં અનાય્ય લોકો હતા. તેમના ઉપર ઉત્તર તરફથી આર્ય લોકો આવી રાજ સ્થાપ્યાં. તેમાં મધુપુરી (મદુરા) માં પાંડય વંશનું ને કાંચી (કાંજેવરમ)માં ચોળવંશનાં રાજ બળવાન હતાં.

પ્ર૦ એ અનાય્ય લોકો ઉપર પેહેલાં કોણે સ્વારી કરી હતી?

ઉં રામચંદ્રે કરી ને લંકાં જીતી. પછી મગધના ચંદ્ર ગુપ્તે, પછી કાશ્મીરના જોનાર્દ કુળના મેઘવાહને; અને તે પછી બંગાળાના દેવપાળદેવે કરી હતી.

પ્ર૦ એ દેશ (દ્રાવિડ) માં પ્રથમ સુધારો કોણે લાખલ કર્યો?

ઉં અગસ્ત્યપિએ એ ભાગમાં ખેતી ને હુન્નર લાખલ કર્યો?

પ્ર० યોગ ને પાંડવ કુળનાં રાજ સિવાય દક્ષિણમાં ખીન્નાં ક્યાં રાજ્યો થયાં હતાં ?

ઉ० ત્રાવણકોર, મલબાર ને મૈસુરના આથમણા ભાગઉપર ચેરા કુળનું, પૈઠ્ઠળમાં શાલીવાહનનું, કલ્યાણમાં ચાલુક્યો (સાળાંકી)નું ને વરંગુળમાં ચાંદ્ર કુળનું રાજ હતું.

પ્ર० ચેરા કુળનું રાજ પડી ભાગ્યા પછી ત્યાં કયું રાજ થયું?

ઉ० ઈ. સ. નાદશમાં સૈકા લગી એ રાજ હતું. તે પછી મૈસુરના ઉત્તર ભાગમાં દારસમુદ્રમાં રાજ થયું તે રાજ શ્રાવક હતા. પણ ઈ. સ. ૧૧૩૩માં વિજય વર્ધમાન રાજાને રામાનુંજ સ્વામીએ વૈજયન કર્યો. એ રાજ ઈ. સ. ૧૩૧૦માં મુસલમાનોએ તોડ્યું.

પ્ર० શાલીવાહનનો શક શાથી ચાલ્યો ?

ઉ० એ કંભારનો છોકરો હતો, પણ બ્રાહ્મણોને તેણે જુદોના જુદામમાંથી છોડાવ્યા તેથી તેમણે તેનો શક ચલાવ્યો,

પ્ર० કલ્યાણમાં ચાલુક્યો ક્યાંથી આવેલા ?

ઉ० અયોધ્યાથી આવી એ રાજ સ્થાપેલું. એ રાજાઓ ગળા જતાં જૈન ધર્મને આશરો આપનારા થયા. ઈ. સ. ૧૧૮૨માં એ રાજ તૂટ્યા પછી દેવગઢ (દોહતાળાદ)ના જાન-દવોને હાથ ગયું.

પ્ર० એ ભાગમાં ત્રિંગાયત પંથ કોણે ચલાવ્યો ?

ઉ० બસાપ્પા નામે બ્રાહ્મણે.

પ્ર० વરંગુળમાં ચાંદ્ર કુળના રાજા ક્યાંથી આવેલા ?

ઉ० મગધથી.

પ્ર० ઝોદીઆ ને કટકમાં તે વખતે કોનાં રાજ હતાં ?

ઉ० ઝોદીઆમાં કેશરી વંશના રાજા ઈ. સ. ૧૧૩૧ સુધી, ને કટકમાં ગજપતિ રાજા ઈ. સ. ૧૫૬૮ સુધી હતાને મે-દનીપુરની પાસે ગંગાવંશના રાજાનું રાજ હતું.

પ્રકરણ ૪ થું.

પ્ર० મુસલમાની ધર્મ કોણે ને શી રીતે ચલાવ્યો ?

ઉ० અરબસ્તાનના મક્કા શહેરમાં હજરત મહમદે એ

ધર્મનો ઉપદેશ કર્યો તેની સાગા લોટો થયા. મહમદ નાસીને મદીને ગયો ને શિખ્યો વધાર્યા. અરબ રાજ્ય તેની સામા લદ્યા પણ હાર્યા. ને થોડી મુદતમાં આખો અરબસ્તાન મુસલમાની ધર્મમાં આવ્યો.

પ્ર૦ મુસલમાની સન શાથી પડ્યો?

ઉ૦ મુસલમાની સનને હીજરી કહેછે. એ સન મહમદ ઇ. સ. ૬૨૨માં મકકેથી મદીને નાસી ગયો ત્યારથી પડ્યો કેમકે અરબીમાં નાસવાને હીજરી કહે છે.

પ્ર૦ હજરત મહમદનો ઉપદેશ શો હતો?

ઉ૦ પરમેશ્વર એક છે. પરમેશ્વરનો પેગમ્બર મહમદ છે, મૂર્તિ પુજા કરવી નહી, બધા મુસલમાન બાઈ છે, ધર્મને માટે રણમાં પડે તે સ્વર્ગે જાય, ને બીજાને મુસલમાની ધર્મમાં લેવામાં મોટું પુણ્ય છે એમ શીખવ્યું. ને તેથી તેનો ધર્મ જલદી ફેલાયો.

પ્ર૦ મહમદની ગાદીએ આવનારને શું કહેતા?

ઉ૦ મહમદ પછી એના શિખ્યો ગાદીએ બેઠા તે ખલીફા કહેવાતા

પ્ર૦ પહેલ વેહેલી ક્યા મુસલમાને હિંદુસ્તાન ઉપર સ્વારી કરી ને તેણે શું કર્યું?

ઉ૦ બસરાના સુબાએ મહમદ કાસિમ નામે સરદારને હિંદુસ્તાનપર સ્વારી કરવા મોકલ્યો તેણે સિંધના દાદીર રાજાને હરાવી સિંધ જીત્યું. પણ તે મરાયાથી રજપુતો સિંધમાં ફરી સ્વતંત્ર થયા.

પ્ર૦ કાસિમ પછી હિંદુસ્તાનઉપર ક્યા મુસલમાને સ્વારી કરી?

ઉ૦ ગીજનીમાં અલપ્તગીને મુસલમાની રાજ સ્થાપ્યું હતું તેના પછી તેનો જમાઇ સળકતગીન થયો તેણે ઈ.સ. ૯૭૭માં પંજાબ ઉપર સ્વારી કરી.

પ્ર૦ એ સ્વારીમાં શું થયું?

ઉ૦ પંજાબનો અશ્વનંદી કુળનો રાજા જયપાળ લદ્યો

રાજ્યનો બંદોબસ્ત કરી રૈયતને ધનસાફ આપ્યો.

પ્ર૦ નાસરદીન કેવા ગુણનો પાદશાહ હતો?

ઉ૦ બલો ને સદગુણી હતો, તેથી તેના રાજ્યનો બંદો-
બસ્ત તેના વજર બુલબનને હાથ હતો.

પ્ર૦ નાસરદીન પછી ગાદીએ કોણ બેઠો ને તે કેવો હતો?

ઉ૦ બુલબન. તે બહાદુર હતો. તેણે તુર્ક સરદારોનેતાએ
કર્યા ને જે રજપૂત રાજાઓ લડવા ઉઠ્યા હતા તેમને હ-
રાવ્યા તથા બંગાળાનું બંડ સમાવ્યું.

પ્ર૦ બુલબન પછી ગાદીએ કોણ બેઠું ?

ઉ૦ બુલબનના દીકરા બકારાખાનો પુત્ર કૈકુબાદઈ. સ. ૧૨૮૭

પ્ર૦ કૈકુબાદનું રાજ્ય કોણે અને શી રીતે લઇ લીધું ?

ઉ૦ તેના વજર જલાલુદ્દીન ખીલજીએ તેને મારીને લીધું.

પ્ર૦ ગુલામવંશના કયા પાદશાહોપર મુગલોએ હુમલાકર્યા?

ઉ૦ બહેરામ, નાસરદીન, ને બુલબન.

પ્ર૦ ખીલજીવંશના પાદશાહો કોણકોણ અને ક્યારે થયા?

ઉ૦ જલાલુદ્દીન ઇ. સ. ૧૨૯૦ ખાહીમ ૧૨૯૫. અલાઉદ્દીન

ખુતી ૧૨૯૫, ઉમર ૧૩૧૫, મુઆરક ૧૩૧૬, ખુશરૂ. ૧૩૨૦

પ્ર૦ જલાલુદ્દીન કેવા ગુણનો પાદશાહ હતો?

ઉ૦ કૈકુબાદ ને સીદીમૌલાને મારી હત્યા કરી ખરી પણ
બાકીનાં કામ દયાવાળાં હતાં, તેથી રાજ્યમાં અવ્યવસ્થા થઇ,

પ્ર૦ જલાલુદ્દીન પછી કયા પાદશાહ થયો, ને તેણે કેવી
રીતે રાજ્ય મેળવ્યું?

ઉ૦ પોતાના કાકાજલાલુદ્દીનને મારી અલાઉદ્દીન પાદશાહ થયો.

પ્ર૦ જલાલુદ્દીનને તેણે કેવી રીતે માર્યો?

ઉ૦ અલ્લાહીને દક્ષિણમાં દેવગિરિના રાજા રામદેવ ઉપર
ચઢાઇ કરી હતી ત્યાંથી જીતી પાછો આવ્યો, તેને જલાલુદ્દીન
મળવા આવ્યો મુલાકાત વખતે અલાઉદ્દીને મારી નંખાવ્યો.

પ્ર૦ અલાઉદ્દીને ગાદીપર બેઠા પછી કયાં ધાતકી કામ કર્યાં?

ઉ૦ જલાલુદ્દીનની બેગમને, તથા તેના બે શાહબદને વિ-
શ્વાસવાત કરી મારી નંખાવ્યાં.

પ્ર० અલાઉદ્દીને ક્યાં ક્યાં રાજ્યો જીતી લીધાં?

ઉ० ગુજરાત, ખાનદેશ, વરંગુળ, કર્ણાટક ને મલબારમાં કન્યાકુમારી સુધી.

પ્ર० અલાઉદ્દીનના મૂખ્ય સરદારો કયા હતા?

ઉ० એનો ભાઈ અલીશખાં, સેનાપતિ અલ્પખાં ને તેનો ગુલામ કાપુર.

પ્ર० એણે ગૂજરાત શી રીતે અને કોની પાસેથી મેળવી?

ઉ० ગૂજરાતના છેલ્લા રાજા કરણ વાઘેલાનો પ્રધાન માધવ હતો. તેની પક્ષણાંઓને રાજાએ લઈ લીધી તેથી તે અલાઉદ્દીનને મળ્યો. પાદશાહે અલીશખાં તથા અલ્પખાંને ફોજ આપી ગૂજરાત મોકલ્યા. તેમણે ગૂજરાત જીતી.

પ્ર० અલાઉદ્દીનના વખતમાં કયો મુગલ સરદાર ચઢી આવ્યો ને તેને કોણે હરાવ્યો.

ઉ० કતલખાં ઇ. સ. ૧૨૯૮માં ચઢી આવ્યો. તેને અલ્પખાંના સરદાર જાફરખાંએ હરાવ્યો.

પ્ર० અલાઉદ્દીનનું મોત શી રીતે થયું?

ઉ० તેને તેના ગુલામ સરદાર કાપુરે ઝેર દધને માર્યો.

પ્ર० મુબારકને શી રીતે ગાદી મળી?

ઉ० કાપુરે અલાઉદ્દીનના બીજા છોકરાઓની આંખો ફોડી મુબારકને મારવા મારા મોકલ્યા પણ તે મારાઓએ તેને બચાવ્યો. રાયરાક્ષક સ્વારોના જમાદારે તેના પક્ષમાં થઈ કાપુરને મરાવ્યો તેથી મુબારક પાદશાહ થયો.

પ્ર० મુબારક કેવા ગુણનો પાદશાહ હતો?

ઉ० રંડીબાજ, દારૂડીઓ, હત્યારો ને ફૂર હતો. તેથી તેણે પોતાના રાજ્યનો કારભાર મુસલમાન થયેલા ઢેડ ખુશરખાંને સોંપ્યો. એજ ખુશરખાં મુબારકને મારી ગાદી પર બેઠો.

પ્ર० ખુશરખાંએ ગાદીએ બેઠા પછી શાં કામ કર્યો?

ઉ० પાદશાહી કુટુંબના દરેક મદને મારી નાંખ્યા. રાજ્ય ફૂગના સગા ઉમરાવોને પણ માર્યા. અને પોતે અ-

લાઉદીનનાં મોટા કુંવરની બેગમ દેવળદેવીને પરણ્યો, ત-
થા બીજી બેગમોને પોતાના ઢેડ સગાંઓમાં દીધાં. તેથી
મુસલમાન જાત કોપી પણ તે ઢેડ હોવાથી રજૂ પૂતોએ તે-
ને મદદ કરી નહીં. તેથી રાજ્યમાં બળવા થયા. તેમાંના
પંજનબના સુબા ગ્યાસુદ્દીન તખલખે આવી તેને હરાવ્યો
ને માર્યો. ઇ. સ. ૧૩૨૦.

પ્ર૦ તખલખવંશના પાદશાહો કોણ કોણ ને ક્યારે થયા.

ઉ૦ ગ્યાસુદ્દીન, ઇ. સ. ૧૩૨૦માં, મહમદ ૧૩૨૫, ફી-
રોજશાહ ૧૩૫૧, ગ્યાસુદ્દીન બીજો ૧૩૮૮, અબુબકર
૧૩૮૯, નાસરુદ્દીન ૧૩૮૯, સિકંદર ૧૩૯૨, મહમદશાહ ૧૩૯૨.

પ્ર૦ ગ્યાસુદ્દીન કેવા ગુલુનો હતો ને તે શી રીતે મુઝો?

ઉ૦ તે ડાહ્યા ને ઠરેલ હતો. ખુશરને મારી દિલ્હીની
ઝાદીએ યોગ્ય પુરુષને બેસાડવાની સરદારોને લાલામણ કરી
પણ સરદારોએ તેનેજ પાદશાહ ઠરાવ્યો. એ બેડુતનો
હકમાં લાભકારી ઠરાવ કરી બંગાળે ગયો. ત્યાં હજુ બકા-
રાખાં મુઝો હતો. તેને કાયમ રાખી પાછો આવ્યો. તેને
આવકાર દેવાને દીલ્હી નજીક શાહજનદા મહમદે લાકડાનો
ડેરો બનાવ્યો હતો. તે પડવાથી પાદશાહ ચગદઈ મુઝો.

પ્ર૦ મહમદ તખલખે કેવી રીતે રાજ્ય કર્યું?

ઉ૦ તે બહોલો, બુદ્ધિમાન, શુરવીર પણ ગાંડો ને દયા
રહીત હતો. તેથી મુસલમાન સુબાઓ સ્વતંત્ર થયા.

પ્ર૦ તેણે ગાંડાઈનાં કયાં કામ કર્યાં ?

ઉ૦ દોલતાબાદ રાજધાની કરવાને દિલ્હીની વસ્તીને ત્યાં
બસવાને ફરમાવ્યું. પોતાના મુલકનો પૂરો બંદોબસ્ત થયા
વગર ચીન ને ઇરાન ઉપર સ્વારી કરવા લશ્કર મોકલ્યું.
ખીતજનું નાણું ચલાવવાની કોશીશ કરી.

પ્ર૦ એના વખતમાં કયાં કયાં રાજ્યો સ્વતંત્ર થયાં?

ઉ૦ બંગાળા, દોલતાબાદમાં બ્રહ્મણી પાદશાહીને વરંગુળમાં

પ્ર૦ ફિરોજ શાહે કેવાં કામ કર્યાં ?

ઉં દિલ્હીની પાસે ફિરોજખાદ શહેર વસાવી તેને માંદ નહેરો ખોદાવી. તે સિવાય, કૂવા, વાવ. તળાવ. કાંસ, ધર્મ-શાળા, પાઠશાળા વગેરે લોકોપયોગી કામ કર્યાં ને ધાતકી સજ્જ કરવાની મના કરી.

પ્ર૦ ફિરોજશાહની પછીના પાદશાહો કેવા હતા ?

ઉં ફિરોજ પછી બે ત્રણ નબળા પાદશાહ થયા. છેલ્લો પાદશાહ મહમદ પણ નબળો હતો, તેના વખતમાં ઇ. સ. ૧૩૯૮માં પશ્ચિમ અને મધ્ય એશીયા જીતી તૈમુર દિલ્હી પર ચઢી આવ્યો. તેની રાજધાની સમરકંદમાં હતી. એનું તુર્ક અને મુગલ ધાડું દેશ લૂટતું. બાળતું ને ખૂન કરતું આવ્યું. મહમદ ગૂજરાત ભણી નાશી ગયો. તૈમુરે પાંચ હજાર દિલ્હી લૂટી કતલ ચલાવી પાછો ગયો પછી મહમદ પાછો આવી પાદશાહ થયો. તે ઇ. સ. ૧૪૧૨માં મરણપામ્યો.

પ્ર૦ મહમદ પછી કયાવંશના પાદશાહો કોણકોણને ક્યારે થયા

ઉં દોલતખાં લોદીએ બે વર્ષ અમલ કર્યો તે પછી સૈ-યદ ખીજરખાંએ મુલતાનથી આવી દિલ્હી લીધું. ઇ. સ. ૧૪૧૪ પછી મુબારક ૧૪૨૧, મહમદ ૧૪૩૩ ને સૈયદ આ લમ ૧૪૪૩માં થયો. છેલ્લા ચારે પાદશાહો સૈયદ વંશમાં ગણાય છે.

પ્ર૦ એ પાદશાહોના વખતમાં જાણવા જોગ બનાવ શા બન્યા ?

ઉં તેમના વખતમાં કંઈ જાણવા જોગ બનાવ બન્યા નથી. મહમદના વખતમાં જુઆનપૂર ને માળવાના સુલ-તાનોએ તેના પ્રાંતો જીતી લીધા. દિલ્હી પણ પંજબના સુ-બા બહીલોલની મદદથી બચી. એ બહીલોલને સૈયદ આ-લમે રાજ ખુશીથી રાજ્ય સોંપ્યું. બહીલોલ લોદી વંશનો હતો.

પ્ર૦ લોદી વંશના પાદશાહો કયા ને ક્યારે થયા ?

ઉં બહીલોલ ઇ. સ. ૧૪૫૦ સિફદર ૪૮૮, ઇ. સ. ૧૫૧૭.

પ્ર૦ એ પાદશાહોના વખતમાં જાણવા જોગ બનાવ શા બન્યા ?

ઉં બહીલોલ જયરો પાદશાહ હતો. તેણે ઘણા સ્વતંત્ર થયેલા સુબેદારોને તાબે કર્યા. ૨૬ વર્ષ સુધી લડી જુઆન

નપુર જીત્યું ને પંજાબથી બંગાળા સુધીનો મુલક તામે કર્યો. સિકંદર જોરાવર પણ ધર્મીય હતો, ઇબ્રાહિમ અલિ-ખાની હોવાથી સરદારો નારાજ થયા ને પ્રાંતોમાં ફિસાદ થયો. તેથી પંજાબના સુબા દોલતખાં લોદીએ કાબુલથી બાબરને ખોલાવ્યો. તેણે ૧૫૨૬ માં પાણીપતમાં ઇબ્રાહિમને હરાવી માર્યો.

પ્ર. બાબર કોણ હતો?

ઉ. તૈમૂરના વંશમાં મોગલ જાતનો પાદશાહ હતો. તે ઇ. સ. ૧૫૨૬ માં દિલ્હીમાં પાદશાહ થયો.

પ્રકરણ ૬ ઠું.

પ્ર. કાસ્મીરમાં ક્યા ક્યા કુળોએ રાજ કર્યું?

ઉ. ઇ. સ. પુ. ૩૭૧૪ થી ઇ. સ. ૧૨૯૪ સુધીમાં ગો-નાર્થ, આદિત્ય, નાગ, ઉત્પાળ વગેરે કુળોએ રાજ કર્યું.

પ્ર. કાસ્મીરમાંથી હિંદુરાજ શી રીતે ગયું ને કોણે લીધું ?

ઉ. ઇ. સ. ૧૩૧૫ માં સેન દેવ નામે રાજા હતો, તેણે શાહમીર નામે મુસલમાનને નોકરીમાં રાખ્યો, તે આગળ જતાં પ્રધાન થયો. આગળ આણંદરાવ રાજાએ તેને કાઢી મૂકવાથી તે બળવો કરી રાજા થયો. તેણે પણ સારી રીતે રાજ કર્યું.

પ્ર. દિલ્હીના પાદશાહોએ ક્યાં હિંદુરાજ્યો ખાલસાકર્યા

ઉ. પંજાબ, આગ્રા, દિલ્હી, અજમેર, અયોધ્યા, કનોજ, અહાર, બંગાળા, માળવા, ગુજરાત, ખાનદેશ, દેવગઢ, કલ્યાણી ને વરંગુળ.

પ્ર. દિલ્હીની પાદશાહી તૂટવાથી ક્યાં ક્યાં સ્વતંત્ર રાજ્ય થયાં ?

ઉ. બંગાળા, જવાનપુર, માળવા, ગુજરાત, સિંધ, ખાનદેશ, અને આઘણી પાદશાહી.

પ્ર. એ રાજ્યો કોણે ને ક્યારે સ્વતંત્ર કર્યા ને તે કોણે તે ક્યારે દિલ્હીના રાજા સાથે જોડી દીધાં ?

૬૦ રાન્ન. રાન્ન સ્થાપનાર	રાન્ન સ્થાપનાની સાલ.	કોણે દિલ્હીસાથે જોડ્યું.	કઇ સાલમાં જોડ્યું.
બંગાળા.	૬૩૬૬	અકબરે	૧૫૮૦
બુવાનપુર, કવાળજહાન	૧૩૮૩	બહિલોલ	૧૪૭૪
માળવા.	દિસાવરખાં	ગુજરાતના બહાદુરે લીધું તે.	૧૫૭૩
		ગુજરાત સાથે અકબરે લીધું.	૧૫૭૩
ગુજરાત.	બુદ્ધરખાં	અકબર	૧૫૭૩
સિંધ.	મલીક કુરકી	અકબર	૧૬૦૧
મહંમદ કાસમ પાસેથી સુમરા રજપુતોએ રાન્ન કર્યું, તેમના પછી સુમાના જાતના જન્મ રાજ થયા,			
૬૦ સં ૧૩૮૦	પછી એ રાજ સુસક્ષ્મ થયા. તેઓ ખંડણી આપતા તે દિલ્હીના નબળા પાદશાહના		
વખતમાં સ્વતંત્ર થતા. છેવટ અકબરે ૧૫૮૪ માં સિંધ દિલ્હી સાથે જોડ્યું.			
આલિશૂ. હસનગંધુ. ૧૩૪૭	એ રાન્ન નબળું થવાથી તેના પાંચ ભાગ પડી પાંચ સ્વતંત્ર રાજ્ય થયા.		
૫૦ આલિશૂ વંશના પાંચ ભાગ કોણે તે ક્યારે પાડ્યા તે તે રાજ્યો કોણે તે ક્યારે તોડ્યાં?			
૬૦ રાન્ન.	સ્થાપનાર.	સાલ.	રાજ તોડનારનું નામ.
વરાડનું હ/મામશાહી.	કાયડિયા.	૧૪૮૪	અહંમદનગરના નિજમે.
અહંમદનગરનું નિજમશાહી. મલિક અહંમદ.	૧૪૮૭		૧૫૭૪
નિજમપુરનું આદિલશાહી.	આદિલશાહ,	૧૪૮૮	શાહજહાન.
ગોવળકોડાનું કુતુબશાહી.	કુતુબશાહ.	૧૫૧૨	ઔરંગઝેબ
બેદરનું બરીદશાહી. બરીદશાહે. આલિશૂ રાજની ગાદી પ્રથમ ગુલબર્ગને પછી બેદરમાં હતી. એ બેદરમાં નબળા			૧૬૩૭
પાદશાહના વખતમાં બરીદશાહ પ્રધાનસ્વતંત્ર થયો. એ રાજગોવળકોડાને વિજયપુરના હાકેમોએ જીતીને વહુઓ લીધું.			૧૬૮૬

પ્ર० વિજયનગરના રાજ્યની હકીકત કહો?

ઉ० એ રાજ્ય મહામદ તખલખના વખતમાં થયું ને તેમને તાબે હાલના મદ્રાસ ધ્વાકા જેટલો મુલક હતો. એ રાજ્ય ઇ. સ. ૧૫૬૫માં અહમદનગર, વિજયપુર, ગોવળકોન્ડા ને બેદરના પાદશાહોએ સંપ કરી જીત્યું. તે વખતે નરસિંઘ વંશનો રામ રાજા રાજ્ય કરતો હતો.

પ્ર० પોલીગાર કેને કહે છે ?

ઉ० વિજયનગરનું રાજ્ય જીતાયા પછી તેના તાબાના નાના ખંડોઆ રાજા ખંડણી આપી બચી ગયા, તેમને જન્મીનદાર કે પોલીગાર કહે છે.

પ્ર० મદ્રાસ શહેરની જમીન અંગ્રેજોને કેણે વેચાતી આપી?

ઉ० વિજયનગરના રામ રાજાના ભાઈનું રાજ્ય અંદ્ર-ગીરીમાં હતું તેણે.

પ્ર० મેવાડના રાજ્યની હકીકત કહો ?

ઉ० ફીરોજ પછીના નખળા પાદશાહના વખતમાં એ રાજા જોરપર આવ્યું. એ રાજા અયોધ્યાના રામના વંશનું ગણાય છે. તે વલ્લભી કુળના વંશજ છે. વલ્લભીનો રાજા ગોહા ધરાનના નસરવાન નામે પારસી રાજાની કુંવરી વેરે પરણ્યો, ગોહા રાજાના વંશમાં ઈ. સ. ૧૪૪૦માં કુંભોરા-જો (મીરાનોવર) થયો. તેણે ગુજરાત ને માળવાના એકઠા સરકરને હરાવી ચીતોડમાં કિર્તિસ્થંભ ચણાવ્યો. કુંભાનો પૌત્ર સંગ પણ બળવાન થયો. તે બાબર સાથે લઢ્યો પણ હાર્યો, અકબરે ચીતોડ લીધાથી રાજધાની ઉદેપુર થઈ.

પ્ર० હિંદુસ્તાનમાં યુરોપી લોક શા માટે આવવા લાગ્યા?

ઉ० વેપાર કરવાને. પ્રથમ હિંદુસ્તાનનાં આથમણાં બંદોરોમાં લાલ સમુદ્રથી મુસલમાન વેપારીઓનાં વહાણ માર લેવા આવતાં તે માર ધરાન, સોરીઆને મીસરની વાટે યુરોપમાં વેચાતો. એ વેપારીઓ ઘણું કમાતા તેથી સલ-

આષ્ટ યુરોપી પ્રજા આ દેશમાં વેપાર કરવા આવવા લાગી.

પ્ર૦ કપી કપી યુરોપી પ્રજા અનુક્રમે આવી ને તે ક્યારે ને પ્રથમ ક્યાં આવી?

ઉ૦ પ્રજા. ક્યારે આવી. ક્યાં આવી.

પોર્ટુગીઝ. ૧૪૮૮ કાલીકટ ને પછી દીવ,
દમણને ગોવામાં મથક કર્યાં.

વલંદા. સોળમા સૈકામાં. આંગ્લેયના, ચિન્સુરા,
અંગ્રેજ. ૧૬૦૦ સુરત ને પછી મદ્રાસ.

મુંબાઇને કલકત્તામાં મથક કર્યું
ફ્રેંચકે ફ્રાંસેસ. સતરમા સૈકામાં. સુરત ને પછી પોંદીચરી,
માહી, ચંદ્રનગરમાં મથક કર્યાં.

પ્ર૦ પોર્ટુગીઝ શી રીતે વેપાર કરવા આવ્યા?

ઉ૦ પોર્ટુગાલના રાજ્ય તરફથી પ્રથમ વારકોડીગામા કેપ
આવયુડ હોપને ફરીને માલ લેવા આવ્યો, તે કાલીકટ આ-
વ્યો. તે વખતે ત્યાં ઝામોરીન રાજ્ય હતો. ગામા પછી જ-
બરો સરદાર આદ્યુકર્ક આવ્યો. તેણે ને પાછલા સરદારો-
એ દીવ, દમણ, ગોવા, હોમ્બ, મદલાકા. વગેરે જીત્યાં ને પોર્ટુ-
ગીઝ સત્તાધારી થયા. પણુવલંદાએ તેમનું દરિઆષ્ટ બળતોડ્યું.

પ્ર૦ વલંદા, અંગ્રેજ ને ફ્રેંચ શીરીતે વેપાર કરવા આવ્યા?

ઉ૦ પોર્ટુગાલના રાજ્યનાં વહાણ આવતાં પણ આ ત્રણ
પ્રજાએ, કેટલાક વેપારીઓ એકઠા થઇ કંપનીઓ કરી વે-
પાર કરવાની પોત પોતાના રાજ્ય પાસેથી સનદો મેળવી
કે તે દેશના બીજા વેપારી વેપાર કરવા આવે નહીં. એ
કંપનીઓ ઇસ્ટઇન્ડિયા કંપની કહેવાતી.

પ્રકરણ ૭ મું.

પ્ર૦ તુર્ક ને પઠાણ રાજ્યોના વારામાં હિંદુઓની કેવી
સ્થિતિ હતી ?

ઉ૦ એ રાજ્ય સવાત્રણસે વરસ આવ્યું. એ મુદતમાં

હિંદુરાજ લેવાનો ને હિંદુ ધર્મ નાશ કરવાનો પ્રયત્ન મુસલમાનોએ કર્યો તે માટે લાખો હિંદુ માર્યા. દેહેરાં તોડ્યાં, મૂર્તિઓ ભાગી, હિંદુનાં ઘેરાં છોકરાંને ગુલામ કર્યાં. પણ હિંદુ ધર્મનો નાશ ના કરીશક્યા. માત્ર તેમનાં રાજલેષશક્યા.

પ્ર૦ એ મુદતમાં હિંદુ પ્રજાને શી હાની થઈ?

ઉ૦ એ મુદતમાં વેપારી દારીગરને ખેડુત માત્ર હિંદુ હતા. મોટા હોદ્દા સઘળા મુસલમાનને હાથ હતા. હિંદુ પ્રજાને છુંદવાનો વિચાર કર્યો તો તેઓ બળહિનને રાજકાજની સમજ વિનાના થયા. તેમનામાં અજ્ઞાન વધ્યું. વિદ્યા ને હુન્નર ઘટ્યો, ચાર જાતિ મટી સંકડો જાતો થઈને જાતિ બંધન મજબૂત થયું, બાળજન ને જનાનો દાખલ થયો, પુનર્વજન બંધ પડ્યાં. સતી થવાનો ચાલ વધ્યો. યુરોપી પ્રજા આવી ત્યાંસુધી વેપાર મંદ પડ્યો ને વિજયનગર ને રજપુતસ્થાન સિવાયનાં હિંદુરાજ્યો તૂટ્યાં.

પ્ર૦ બાબરે હિંદુસ્તાન જીત્યું તે પેહેલાંની તેની હકીકત કહેા.

ઉ૦ એ તૈમુરથી છઠ્ઠો પુરૂષ હતો. એ તાતાર જાતનો હતો. એની મા ઝંઘીસખાંની જાતની મુગલાણી હતી. તૈમુરના રાજના ભાગ થઈ ગયા તેમાંના સમરકંદ, બલ્ખ, કાબુલ વગેરે તેના કુળને તાબે હતા. બાબરે એ રાજ્યો તાબે કરવા પ્રયત્ન કર્યો, તેમાં ઘણીવાર હારજીત થઈ. સન ૧૪૯૪ માં કાબુલમાં એ આવી રહ્યો. તે વખતે હિંદુસ્તાન જીતવાનો વિચાર થયો. તેવામાં પંજાબના દોલતખાંએ તેને દિલ્લીજીતવા બોલાવ્યાથી આવીને તેણે ઇ.સ. ૧૫૨૬માં દિલ્લી જીત્યું.

પ્ર૦ બાબરે દિલ્લી જીત્યું તે વખતે હિંદમાં બળવાન રાજ્યો કયાં હતાં ?

ઉ૦ બહારમાં મહમદશાહ દોહાની, બંગાળામાં સૈયદન-જીશાહ, મેવાડમાં મહારાણોસંગ, ચંદેરીમાં મેદનીરાય, ગુ-

જરાતમાં બહાદુરશાહ, ને દક્ષિણમાં બ્રાહ્મણી વંશનાં પાંચ સ્વતંત્રરાજ્યો, વિજયનગરનું ને ગોવામાં પોર્ટુગીઝનુંએ હતાં.

પ્ર० તેમાંનાં કયાં કયાં રાજ્યો સાથે બાબરે લઢાઈ કરી?

ઉ० હુમાયુએ જુવાનપુર સુધીનો મુલક જીત્યો. મેવાડ, અંદેરી, જેપુરને જોધપુરનાં રાજ્યો મહારાણાસંગની સરદારી નીચે લઢવા આવ્યાં, તેમને મહા મેહેનતે બાબરે ફતેપુર સીકરી આગળ ઇ. સ. ૧૫૨૭ માં હરાવ્યાં ને બંગાળા ને બહાર પ્રાંતો પણ જીત્યા.

પ્ર० બાબરનું મૃત્યુ કયારે થયું ને તે કેવાં ગુણુનો હતો?

ઉ० ઇ. સ. ૧૫૩૦ માં. એણે જીતાયલા દુસ્મન ઉપર ક્રૂરતા કરી તોપણ તે શૂરો, ધીરજવાળો ને આગ્રહી હતો. તેના પછી તેનો મોટો કુંવર હુમાયુ પાદશાહ થયો.

પ્ર० હુમાયુએ કેવી રીતે રાજ કર્યું?

ઉ० એ ઉદાર દિલનો હોવાથી તેણે પોતાના બાઈઓને રાજ વેહેંચી આપ્યું. એને ગૂજરાતના બહાદુરશાહ સાથે અણુખનાવ થવાથી હુમાયુએ તેને હરાવ્યો. એવામાં બંગાળામાં શેરખાંએ બળવો કર્યાથી હુમાયુએ શેરખાંનો યુનાર ગડ જીત્યો, એવામાં કાશી આગળ શેરખાંએ ઓચિંતા છાપો માર્યાથી હુમાયુ નાઠો પણ કનોજ આગળ શેરખાંએ ફરીને હરાવ્યાથી હુમાયુ નાસી ગયો ને ઇ. સ. ૧૫૪૦ માં શેરખાં હિંદુસ્તાનનો ધણી થયો.

પ્ર० હુમાયુ નાસીને કયાં ગયો?

ઉ० તે આશરો મેળવવા મારવાડ ગયો પણ તે ન મળ્યાથી અમરકોટ ગયો, ત્યાં અકબર જન્મ્યો. છેવટે તે નાસતો નાસતો ધરાન ગયો.

પ્ર० ફરીને હુમાયુએ હિંદુસ્તાન શી રીતે જીત્યું?

ઉ० ધરાનના શાહે ૧૪૦૦૦ સ્વાર આપ્યા તે લેઈ તેના વજીર બેહેરામ સાથે આવી કાબુલ કંદહાર જતાં ને ઇ

સ. ૧૫૫૬માં હિંદુસ્તાન પણ જીત્યું.

પ્ર. હુમાયુ કેટલાં વરસ બહાર રખડ્યો?

ઉ. સાળ વરસ.

પ્રકરણ ૮ મું.

સુર કુળના મુલતાન.

પ્ર. સુરકુળના કયા કયા મુલતાનો ક્યારે થયા?

ઉ. શેરશાહ ૧૫૪૦, સલીમશાહ ૧૫૪૫, આદિલશાહ ૧૫૫૩.

પ્ર. શેરશાહે કેવી રીતે રાજ કર્યું?

ઉ. એણે બંગાળાનું બંડ સમાવ્યું ને દગલબાજ કરી કેટલાંક રજપૂત રાજ્યો જીત્યાં.

પ્ર. એને શા માટે દગલબાજ કરવી પડી?

ઉ. મોટાં રાજ્યો ગયાથી રજપૂતો કસાઈને બળડદાર થયા હતા. તેઓ શૂરા, ચતુર, ચપળ, બળવાન ને સંપીલા થયા હતા તેથી સહેલાઈથી તેમને જીતાય તેમ નહોતું,

પ્ર. એણે કયાં કયાં રજપૂત રાજ્યો જીત્યાં?

ઉ. મારવાડ, કલિંજર ને માળવાનું રૈસ્તન.

પ્ર. શેરશાહ શાથી ને ક્યારે મરણ પામ્યો?

ઉ. કલિંજરના ઘેરા વખતે દારૂખાનું સળગ્યાથી ઈ.સ. ૧૫૪૫માં દાઝી મુવો.

પ્ર. શેરશાહ કેવો રાજ હતો?

ઉ. એણે હિંદુ પર જુલમ કર્યો નહિ ને મુસાફરખાનાં રસ્તા વગેરે બંધાવ્યાં.

પ્ર. સલીમશાહ કેવો પાદશાહ હતો?

ઉ. એ પણ શૂરા ને હોંશિયાર હતો. તેથી તેણે રાજની આબાદી બળાવી.

પ્ર. આદિલશાહ કેવો હતો?

ઉ. એ નબળો ને જુલમી વતો. તેથી ઠામઠામ બળવા થયા. એ બળવા તેના વજીર હેમુએ સમાવ્યા,

પ્ર. હેમુ કોણ હતો?

ઉં એ નીચ વર્ણનો હિંદુ દુકાનદાર હતો.

પ્રં આદિવશાહનું રાજ શી રીતે ને કોણે લીધું ?

ઉં પાદશાહ બંગાળે હતો તેવામાં તેના પીતરાઈ ઇચ્છાને
હિમે દિલ્લી લીધું, તેને કહાડીને સિકંદર સુલતાન થયો.

પ્રં સિકંદર પાસેથી કોણે રાજ જીત્યું ?

ઉં સુર કુળમાં કુસંપ પેડેથી બેઈ હુમાયુએ આવીને ઈ.
સ. ૧૫૫૬માં લાહોર, દિલ્લી ને આગ્રા લીધાં.

પ્રં હુમાયુ ક્યારે ને શી રીતે મુલો ? ને તેના પછી
પાદશાહ કયો થયો ?

ઉં સ. ૧૫૫૬માં આરસનીસીડી ઉપરથી પડીને મરણ
પામ્યો તેથી તેનો ૧૩ વરસનો દીકરો અકબર પાદશાહ થયો.

પ્રકરણ ૯ મું.

પ્રં મોગલવંશના પેહેલાં છ પાદશાહો કોણને ક્યારે થયા ?

ઉં બાબર ઈ. સ. ૧૫૨૬. હુમાયુ ૧૫૩૦, અકબર ૧૫૫૬,
જહાંગીર ૧૬૦૫, શાહજહાં ૧૬૨૭, ઔરંગઝેબ ૧૬૫૯.

પ્રં અકબર કેવો પાદશાહ હતો ?

ઉં દિલ્લીના બધા પાદશાહોમાં એ ઉત્તમ હતો. એણે
મોગલાર્થ રાજ્ય વધારીને મજબુત પાયાપર મૂક્યું.

પ્રં અકબરના નાનપણમાં રાજરક્ષકનું કામ કોણ કરતું હતું ?

ઉં હુમાયુનો વજીર બેહરામખાં.

પ્રં અકબર સામે પ્રથમ કોણ થયો ને તેનું શું થયું ?

ઉં આદિલશાહ બંગાળામાં હતો તેનો વજીર હેમુ. પા-
ણીપતમાં બંનેની લડાઈમાં હેમુ પકડાયો તેને મારવાને અ-
કબરે ના કહ્યા છતાં બેહરામે માર્યો.

પ્રં તે પછી કોણે બળવો કર્યો ?

ઉં સિકંદરશાહે પંજાબમાં બળવો કર્યો પણ બેહરામે
તેને તાબે કર્યો.

પ્રં બેહરામનો નાશ શી રીતે થયો ?

ઉં અકબરને કેળવનાર બેહરામ હતો પણ તે સખત

ને ગર્વિષ્ટ હતો તેથી મોગલ ઉમરાવો ને અકબર કંટાળી ગયા તેથી અકબર સ્વતંત્રપણે કામ કરવા લાગ્યાથી બેહર-રામે જળવો કર્યો, તે સમાવી બેહરરામનો ગુનો માફ કર્યો તેથી બેહરરામ મક્કે જવા નીકળ્યો. ત્યાં રસ્તામાં એના કોઇ પઠાણ દુશ્મને તેને મારી નાંખ્યો. ઇ. સ. ૧૫૬૦

પ્ર० અકબર નાનો છતાં બેહરરામના ગયા પછી શી રીતે રાજ સાચવી શક્યો ?

ઉ० તુર્ક ને પઠાણ સુલતાનોના વારામાં તુર્કસ્તાનને અફ-ગાનીસ્થાનથી સીપાઇઓની ભરતી થતી. અકબરને તે આશા નહોતી. મોગલો પણ અકબરને નાનો જાણી સ્વતંત્ર થવા ઉઠ્યા. પણ અકબરની મહાન યુદ્ધિ એ જ્યાં સંકટને પુરી પડે તેવી હતી. તેણે મુગલ, પઠાણ, તુર્ક વગેરે મુસલમાન તથા હિંદુ રાજા પ્રજાને સમાન ગણી તેમનામાં રાજ ભ-ક્તિને સ્વદેશાભિમાન ઉત્પન્ન કરી રાજબળ આ દેશમાંથી ઉત્પન્ન કરવાનો મનસુખો કર્યો. ભય ને માયાનો ઉપયોગ કરી ન્યાયથી વર્તી સર્વનાં મન વશ કર્યાં. સામા થનારને દરાવો મિત્ર કર્યા ને તેમની યોગ્યતા પ્રમાણે કામ સોંપ્યાં ને એ રીતે હિંદમાં એક સંપીલી પ્રજા બનાવી.

પ્ર० અકબરે ગાદીએ બેઠા પછી ક્યાં ચાર કામ કર્યા ?

ઉ० મોગલ સરદારોને વશ કરવાનું, હિંદુરાજાને તાબે કરવાનું, પ્રાંતોના સ્વતંત્ર થએલા હાકેમોને જીતવાનું ને રાજ્યની ઉચલ પાથલયા ને લઢાઇઓથી થએલો ગેરબંદો-બસ્ત મટાડવાનું.

પ્ર० એ કામ એણે શી રીતે કર્યા ?

ઉ० પોતે ૨૫ વરસનો થયો ત્યાં સુધીમાં ૧૬૦ કામ કર્યું, પછી પાંચ વરસમાં ૧૫૬૭-૭૨ સુધીમાં બીજા કામ કર્યું ને જેપુર, જોધપુર ને ચીતોડના રાજાને નમાવી તાબે કર્યા ને કેટલાકની કુંવરીઓ પરણ્યો. જહાંગીરની મા જોધપા જોધપૂરના માલદેવની કુંવરી હતી. જેપુરના ભગવાનદા-

સને પંન્નળનો સુખો ઠરાવ્યો. એનો કુંવર માનસિંગ અને કપરનો મોટો સરદાર હતો.

પ્ર० અકબરે ક્યાં ક્યાં રાજ જીત્યાં?

ઉ० ઇ. સ. ૧૫૭૩માં ગુજરાત જીત્યું. તે પછી બંગાળા, બહાર, એટીઆ, કાશ્મીર, સિંધ, કંદહાર, ખાનદેશ, વરાડનો તે અહમદનગરનો ઘણો ભાગ જીત્યો.

પ્ર० અહમદનગરમાં એના સામુ કોણ થયું હતું?

ઉ० ચાંદબીબી.

પ્ર० મલિકઅબર કોણ હતો?

ઉ० અહમદનગરનો હજસી વજીર. એણે એ રાજનો ઘણો ભાગ સાચવી રાખ્યો.

પ્ર० અકબર કેવા ગુણનો હતો?

ઉ० એ મજબુત બાંધાનો, રૂપાણો ને મળતાવડો હતો. એનું શરીર કસાયતું હતું. સંસ્કૃત, ફારસી ને હિંદુભાષાઓ શીખ્યો હતો. એ જ્ઞાત, ઉમંગી, શાણો ને ન્યાયી હતો. તે શૂરો, વિદ્વાન, ચતુર ને મોટા મનનો, મનવશ રાખનારને મિતાદારી હતો. તેણે ધર્મ સંબંધી વેરા, જુલમ, વગેરે બંધ કર્યાં. રૈયત સુખી ને આખાદ થાય, વિદ્યા હુન્નર ને વેપાર રોજગારને ઉત્તેજન મળે એવાં કામ એણે કર્યાં. એણે કેદીઓને ગુલામ કરવાનો, બાળલગ્નનો. યજ્ઞમાં પશુ હોમવાનો ને સતી થવાનો ધારો બંધ કર્યો.

પ્ર० અકબરના વખતમાં કયા મોટા સરદારો ને વિદ્વાનો હતા?

ઉ० માનસિંગને ટોડરમલ એ મોટા સરદારો; અબુલ ફઝલને ફૈજ, એ વિદ્વાન ગ્રંથ કર્તા, ગિરખત ને ગંગ એ વિદ્વાન કવિ હતા.

પ્ર० અકબરને કેટલા દીકરા હતા ને કયો ગાદીએબેઠો?

ઉ० સલીમ, મુરાદ ને દાનીઆલ એ ત્રણ દીકરા હતા તે માં સલીમ જીવતો હતો તે જહાંગીરનામથી પાદશાહ થયો.

પ્ર० જહાંગીરે કેવી રીતે રાજ ચલાવ્યું?

૭૦ અકબરના કારભારીઓ ને સુધારા કાયમ રાખ્યા.
નોકરો બુદ્ધિમંદ ન કરે ને ઇનસાફ માગવા આવનારને હ-
રકત ન પડે તેવા ઉપાય કર્યા તથા ધર્મસંબંધી બગાડાર
કર્યા નહીં ને દારૂ પીવાની મના કરી.

પ્ર૦ ખુશરૂ કોણુ હતો ને તેણે શું કર્યું?

૭૦ જહાંગીરનો મોટો દીકરો, જેણે રાજ લેવા બંડક-
ર્યું, પણ તેને હરાવી કેદ કર્યો ને તેના સાથીને રીયાવીને માર્યા.

પ્ર૦ નૂરજહાં કોણુ હતી?

૭૦ એ ઈરાની ઉમરાવની બેટી હતી. અકબર છતાં
જહાંગીરની તેને પરણવાના મરજી હતી પણ અકબરે તેને
બીજા સરદાર સાથે પરણાવી દીધી. પાદશાહ થયા પછી
જહાંગીરે તે ઉમરાવને મરાવી નાંખ્યા ને પોતે નૂરજહાંને
પરણ્યો. તે બહુ રૂપાળી ને બુદ્ધિવાન હતા. તેણે જહાંગી-
રનું મન વશ કરી તેને રાજ્ય ચલાવવામાં બહુ મદદ કરી.
જહાંગીરે નૂરજહાંના આપને વજીરાત આપીને તેના બાધ
અસોફઝને સરદારા આપી.

પ્ર૦ જહાંગીરને કેટલા દીકરા હતા?

૭૦ ખુશરૂ, પરવીજ, ખુરમને શહરીઆર.

પ્ર૦ શાહજહાં કોણુ હતો?

૭૦ ખુરમે ઉદેપુરના રાણા અમરસિંહને તાબે કર્યો તેથી
પાદશાહે તને શાહની પદવી આપી. ખુરમતેજ શાહજહાં.

પ્ર૦ જહાંગીરે દક્ષિણુ જીતવા કેને મોકલ્યો?

૭૦ મોલ્લિકઅંબરને જીતવા મોકલેલી ફાજનું ફાવ્યું નહીં
તેથી જામશે ફાજ આપી શાહજહાંને મોકલ્યો.

પ્ર૦ શાહજહાંએ શા માટે બળવો કર્યો?

૭૦ નૂરજહાંના પેહેલા ધણીની દીકરીને શહરીઆર પર-
ણ્યો તે માટે તેને ગાદી મળવા યુક્તિ કરવા લાગી તેથી.

પ્ર૦ મોહાબતખાંએ શા માટે બળવો કર્યો?

૭૦ શાહજહાં સામા લલવાને મોહાબતખાં અને પરિવંજ-

ને મોકલ્યા તેથી શાહજહાંનાશી ગયો. પણ મોહોળતખાં ને પર્વિજ મળી ગયા તેથી નૂરજહાંએ મોહોળતખાંને હજુર-માં બોલાવ્યો, તે પાંચ હજાર રજપુતો લેઈને ગયો ને જહાંગીરને કેદ કર્યો, પણ એક વરસ પછી ચુકિતથી નૂર-જહાંએ તેને છોડાવ્યાથી મોહોળતખાંને શાહજહાં મળી ગયા. પણ એટલામાં પર્વિજ મરી ગયો. ઇ. સ. ૧૬૨૭.

પ્ર० જહાંગીરના વખતમાં કયો અંગ્રેજ વકીલ આવ્યો હતો?

ઉ० ઇ. સ. ૧૬૧૫માં સર ટામસ રો વેપારના કરાર કરવાને આવ્યો હતો.

પ્ર० જહાંગીર ક્યારે મુયો ને તે કેવો હતો?

ઉ० ઇ. સ. ૧૬૨૭માં, એ સમજણો, સારા સ્વભાવનો ને ઈનસાફ પર પ્રેમવાળો હતો.

પ્ર० જહાંગીર પછી કોને ગાદી મળી?

ઉ० મોહોળતખાંને અસોફખાંની મદદથી શાહજહાંને ગાદી મળી. તે વખતે માત્ર શહરીઆર જીવતો હતો તે સા-મે થયો તેથી તેને હરાવીને માર્યો. તથા પોતાના કુંવર સિવાય સઘળા બાળરના વંશનાને મારી નાંખ્યા.

પ્ર० એના રાજ સામે પ્રથમ કોણે બળવો કર્યો?

ઉ० દક્ષિણના સુબા ખાનજહાંન લોદીએ. પણ માફ મા-ગ્યાથી તેને માળવામાં સુબો નીમ્યો. ફરી બળવો કર્યાથી તેને હરાવી નસાડ્યો તે અહમદનગરને આશરે ગયો, તેથી શાહજહાંએ પંડુજીને ઈ. સ. ૧૬૩૭માં અહમદનગરનું રાજ ખાલસા કર્યું વિઝાપુર ને ગોવળકોંડાના રાજાને ખંડીયા કર્યા.

પ્ર० અભિમર્દનખાં કોણે હતો ને તે કેવો હતો?

ઉ० ઈરાનના શાહનો કંદહારનો સુબો હતો. તેણે કંદહાર શાહજહાંને આપી દીધું. તેથી શાહજહાંએ તેને મોટી સર-દારો આપી તે શિલ્પવિદ્યામાં ઘણો કુશળ હતો. શાહજહાંને ઈમારતો બંધાવવાનો ઘણો શોખ હતો તેથી તે તેને બહુ હપથોગી થઈ પડ્યો.

પ્ર૦ શાહજહાંએ બીજા કયા મુલકો જીત્યા હતા?

ઉ૦ એના રજપુતોએ બહુ પરાક્રમ કરી બલખને તેનીઆ સપાસનો મુલક જીત્યો પણ તે કે કંદહારતેનાતાઆમાં રહ્યાં નહીં.

પ્ર૦ એને કેટલા કુંવરો હતા ને તે કેવા હતા?

ઉ૦ દારા, સુજા. ઔરંગઝેબ ને મુરાદ એ ચાર કુંવર હતા. તેમાં દારા શરો. બોબો, ધર્મમાં સ્વતંત્ર વિચારનો, ઉદાર પણ અવિચારી હતો. સુજા બાયલો ને વિપરી હતો. ઔરંગઝેબ બુદ્ધિવાન. રૂપાળો. બુદ્ધિમાં ચતુર પણ અતિ-લોભી દગલબાજને ધર્મીંધ હતો. ને મુરાદ બહાદુર પણ કમઅકલ ને વિપરી હતો.

પ્ર૦ એ ચારે કુંવરો શા કામ ઉપર હતા?

ઉ૦ દારા શાહજહાંની પાસે હતો ને સુજા બંગાળાનો, ઔરંગઝેબ દક્ષિણનો ને મુરાદ ગુજરાતનો સુબો હતો.

પ્ર૦ એ કુંવરો શા માટે લઢી મુવા! ને તેમાં શું થયું?

ઉ૦ ઈ. સ. ૧૬૫૭માં શાહજહાં માંદો પડ્યાથીએચારે લઢી મુવા. સુજાને મુરાદ પોતાને પાદશાહ કહેવરાવવા લાગ્યા. ઔરંગઝેબે મુરાદને રાજ અપાવવાની લાલચ બતાવી પોતાના પક્ષમાં લીધો ને બંને જણાએ મળી દારાના સરદાર જસવંતસિંહને ઉજન આગળ હરાવ્યો ને ફતેપુર આગળ દારાને હરાવી નસાડ્યો. સુજાને તો દારાએ હરાવી નસાડ્યોજ હતો તેથી ઔરંગઝેબે શાહજહાંને કેદ કરીને તથા મુરાદ ને દારાને પકડી મારા નાંખી પાદશાહ થયો. ઈ. સ. ૧૬૫૮

પ્ર૦ શાહજહાંએ શાં શાં કામ કરાવ્યાં હતાં?

ઉ૦ એણે ૧૧ કરોડ રૂપીયા ખર્ચાને મયુરાસન કરાવ્યું હતું. તથા આગ્રામાં તાજગહેલ બંધાવ્યો છે તે એવોછંકે એના જેવું બીજું મકાન હજી સુધી બંધાયું નથી. એ વગર પણ એણે ઘણાં મકાનો બંધાવ્યાં છે. એનું રાજ્યેટલું શાંત અને આબાદ હતું કે મકાનો પાછળ ખર્ચ કરતાં છતાં પણ એ મુવો ત્યારે ખજાનામાં કરોડો રૂપીયાનું જ

વાહીર ને ૨૪ કરોડ રૂપીઆ રોકડા હતા.

પ્ર૦ શાહજહાં કેવા ગુણુનો પાદશાહ હતો ને તે ક્યારેમુવો?

ઉ૦ એ ન્યાયી ને જગૃતીથી તથા જળડદારીથી કામ કરનારો હતો. ગુણુવંત કારભારી રાખતો, પ્રજા ઉપર પ્રેમ રાખતો. એના રાજમાં શાંતી ને રૈયતમાં આળાદી હતી. એ દેદખાનામાં ઈ. સ. ૧૬૬૮માં મરણ પામ્યો.

પ્ર૦ ઔરંગઝેબે ગાદીએ બેઠા પછી કેવાં કામ કર્યાં?

ઉ૦ દારાને તથા મુરાદને મારી નાંખ્યા. તેમનાં છોકરાને ઝેર દધ માર્યા. સુખ આરકાનમાં નાશી ગયો ત્યાં માર્યોગયો. ધર્મસંબંધી જળાત્કાર કર્યો. મૂર્તીપુજકોના ઓછવ ને ધર્મ સંબંધી વરધોડા અટકાવ્યા. જનત્રામાં વેચાતા માત્ર ઉપર વેરો નાંખ્યો. ફેટલાક કર મુસલમાન કરતાં જમણા લેવા માંડ્યા. હિંદુને સરકારી નોકરીમાં દાખલ થતાં અટકાવ્યા ને તેથી હિંદુ મુસલમાન વચ્ચે હાડવેર જાંધાયાં.

પ્ર૦ એણે જજીઆવેરો શાથી નાંખ્યો?

ઉ૦ દિલ્લીથી થોડે દુરે નારનોલ કરી ગામ હતું ત્યાં સતરામી નામે પંથના લોકો સાથે કજીઓ થયાથી જળવો થયો. તે સમાવતાં પાદશાહને ખુ મેહેનત પડી તેથી ચીડાઈને તેણે હિંદુ ઉપર જજીઆ એટલે માથા વેરો નાંખ્યો.

પ્ર૦ રજપુતોને અને પાદશાહને આજળનાવ શાથી થયો?

ઉ૦ હિંદુ મુસલમાન વચ્ચે બેદ પાડયાથી, ધર્મ સંબંધી જળાત્કાર કર્યાથી ને જજીઆવેરો નાંખ્યાથી રજપુતોનાં મન ખાટાં થયાં. જોધપુરનો રાજા જસવંતસિંગને ઉદેપુરના રાજા જસિંગે જજીઆવેરો નહીં નાંખવાને પાદશાહને લખ્યું પણ ઔરંગઝેબે તે ન માન્યું. પણ જસવંતસિંગ મરીગયો ત્યારે તેના કુંવરને અને રાણીને પકડવા કોશિશ કરી પણ કુંવર જમ્યો, અને બેદીલી વધી. પાદશાહે રજપુતોનું જડમુળ કાઢવા લક્ષ્કર મોકલ્યું. તેમની પ્રજાની કતલ કરીને મુલક ઉગડ કર્યો તેથી રજપુતો મિત્ર મટી શત્રુ થયા?

પ્ર૦ સીખ લોકો કોણ હતા ?

ઉ૦ પંજાબમાં નાનકે એક પંથ ચલાવ્યો હતો. તે પંથના લોકો સીખ કહેવાતા. આ વખતમાં એ લોકોનો ગુરૂ ગોવિંદ હતો તેણે મુસલમાની શુભમતી કંટાળી નાનકના શાંત સીખ લોકોને લઢવૈયા બનાવ્યા. તે આગળ જતાં જખરદસ્ત થયો.

પ્ર૦ શીવાજી કોણ હતા ને તેણે શું કર્યું ?

ઉ૦ વિઘ્નપુરની ફ્રેન્ચનો નાયક શાહજી બોંસલે હતો તેનો દીકરો શીવાજી. એણે મહારાષ્ટ્રમાં સ્વદેશાભિમાન ને ઉત્સાહ આણ્યાં ને મહારાષ્ટ્ર જીતી પોતાને તાબે કર્યો. તેને તોડવાને ઔરંગઝેબના સરદારો આવ્યા હતા પણ તેમનાથી કાંઈ વળ્યું નહોતું. તેથી ઇ. સ. ૧૬૮૩માં ઔરંગઝેબ પંડે આવ્યો. આ વખતે શીવાજી નહોતો પણ તેણે લોકોમાં શરને શુ-રસો આણ્યો હતો તેથી તેના સરદારો તેને વશ થયા નહીં.

પ્ર૦ ઔરંગઝેબે દક્ષિણનાં ક્યાં રાજ્યો જીત્યાં ?

ઉ૦ વિઘ્નપુર ને ગોવળકોંડાનાં મુસલમાની રાજ્યો ઈ. સ. ૧૬૮૬-૮૭માં જીત્યાં.

પ્ર૦ એ રાજ્યો તૂટવાથી મરેઠાને શો લાભ થયો ?

ઉ૦ એ જાંને રાજના સિપાઈઓ નોકરી વગરના થયા તેથી મરેઠી લસ્કરમાં નોકર રહ્યા.

પ્ર૦ મરેઠાની લઢવાની રીત કેવી હતી ?

ઉ૦ ઔરંગઝેબ સાથે મેદાનમાં લડવું નહીં. પણ લસ્કર ઉપર છાપો મારવો. મુલક લૂટવો ને હેરાન કરવો. પાદશાહ એક ગઢ જીતે ત્યારે મરેઠા બીજા મુલક લૂટવા બન્ય ને પાદશાહ ત્યાં બન્ય ત્યારે મરેઠા આવીને ગઢ જીતી લે.

પ્ર૦ પાદશાહ શાથી ને ક્યારે મરણ પામ્યો ?

ઉ૦ પૈસાની તંગી, કુંવરને સરદારોપરના અણુવિસ્વાસથી ચિંતાતુર ને મરેઠા હેરાન કરતા તેનો ખેદ. લસ્કરમાં રેલ ને મરદીથી થતી ખરાબી, હિંદુ સામા હોવાથી કુંવરો લઢી મરશે તેથી રાજ ખરાબ થશે એવી ફીકરમાં ઈ. સ. ૧૭૦૭

માં પોતાના બાપને અને ભાઈ ભત્રીજાને માર્યાનો પ્રશ્ન પાઠ્ય કરતો અહમદનગરમાં ૮૯ વરસની ઉંમરે મરણ પામ્યો.

પ્ર૦ અકબર ને ઔરંગઝેબના ગુણનો મુકાબલો કરો?

ઉ૦ એ બંને બુદ્ધિ, દૃઢતાને ઉદ્યોગમાં સરખા હતા. પણ અકબર મોટા મનનો, ઉદાર ને સાચો હતો. ત્યારે ઔરંગઝેબ સાંકડા મેલા મનનો કપટી હતો. અકબર ન્યાયી તો આલમગીર પદ્મપાતી હતો. અકબર છતાંયજા શત્રુ ઉપર દયા કરી મિત્ર કરતો ત્યારે ઔરંગઝેબ કૂરતા કરી દુશ્મન કરતો. અકબર અત્ય ને સારી યુક્તિથી કામ કરતો ત્યારે ઔરંગઝેબ કપટ ને કાવતરાંથી કામ કરતો.

પ્ર૦ અત્યાર સુધીના પાદશાહોએ વિદ્યાને માટે શું શું કર્યું?

ઉ૦ વરસવાર ઇતિહાસ લખવાનો આરંભ ત્યાં ભરત ખંડમાં લખાઈ ચલ્યો. ઔરંગઝેબે તવારીખ લખવાની મના કરી હતી. ઇતિહાસ, કલાણીઓ ને કવિતાના ગ્રંથો ત્યાં થયા. સુલતાન મહમદના દરબારમાં ફરદુશી કવિએ શાહના મું કર્યું. અહમદનગરમાં ફરિશતાહ નામે મોટા ઇતિહાસ કર્તાએ ઇ. સ. ૯૭૫થી ૧૬૦૫ સુધીનો ઇતિહાસ કર્યો. બાબરે પોતાનું જીવન ચરિત્ર લખ્યું છે. અકબરના વજીર અબુલફઝે એન-ઈ. અકબરી ને અકબર નામું લખ્યું. ફૈઝે મહા ભારતાદિનો ફારસીમાં તરજુમો કર્યો. જહાંગીરે પંડે પોતાનું રોજનામું લખ્યું છે. ઔરંગઝેબનો ઇતિહાસ કાફીખાંએ છાનોમાનો લખ્યો. મિરાતે આહમદી નામે ગુજરાતનો ઇતિહાસ ફારસીમાં રચાવ્યો. વગેરે ગ્રંથો થયા.

પ્રકરણ ૧૦ મું.

પ્ર૦ ઔરંગઝેબ પછી દિલ્લીની ગાદીએ કોણ આવ્યું?

ઉ૦ તે વખતે એના ત્રણ દીકરા હતા. મોઆજુમ, આજુમ ને કામબક્ષ; તેમાંથી મોઆજુમ બંને ભાઈને મારી ગાદીએ બેઠો. એને શાહઆલમ પણ કહે છે.

પ્ર૦ ઔરંગઝેબ પછીના રાજાઓનાં નામ ને તેમની ગા-

દીએ બેઠાની સાથે લખો?

ઉં બહાદુરશાહ ૧૭૦૭, જહાંદારશાહ ૧૭૧૨, ફરખશીર ૧૭૧૩. તે પછી પાંચ છ માસમાં બે પાદશાહના મના થયા. મહમદશાહ ૧૭૧૬, અહમદશાહ ૧૭૪૮

પ્રં શાહુ રાજા કોણુ હતો?

ઉં શિવાજીના દીકરા સલાજીનો દીકરો. તેને જૈરંગજી-બે ક્રેઢ કયો હતો પણ આજીમે તેને છોડી મુક્યો હતો તેની સાથે મોઆજીમે દોસ્તી કરી હતી.

પ્રં શાહુરાજા જોડે બહાદુરશાહે શી સરતે સંધી કરી હતી?

૩૦ મરેઠા મોગલાઈ રાજમાંથી ચોથ ઉધરાવે એ સરતે.

પ્રં એ વખતે રજપુતોમાં કયો રાજા આગેવાન હતો?

ઉં જસવતસિંહનો કુંવર અજીતસિંહ.

પ્રં બહાદુરશાહે રજપુતો સાથે શા માટે સંધી કરી?

ઉં પંચાલમાં સીંખ લોક જોરપર આવ્યા હતા તેમના સામા લઢવા માટે. પણ ઈ. સ. ૧૭૧૨માં એ મરી ગયો ત્યાંસુધી સીંખ લોક નરમ પડ્યા નહોતા.

પ્રં બહાદુરશાહ પછી કોને ગાદી મળી?

ઉં એને ચાર દીકરા હતા તે લઢવા તેમાં જહાંદારશાહ જીલ્દકીકારખાંની મદદથી પાદશાહ થયો. તેણે બાઈ બત્રીન્નને મારી નાંખ્યા.

પ્રં જહાંદારશાહ પછી કોણુ પાદશાહ થયું?

ઉં એની કતલમાંથી એનો ભત્રીજો ફરખશીર બચ્યો હતો તે બહારના સુળા હુસેનઅલી ને અલાહબાદના સુળા અબ્દુલ્લાની મદદથી કાકાને મારીને પાદશાહ થયો.

પ્રં ફરખશીરનો કારભાર કોણુ કરતું હતું?

ઉં એને રાજઅપાવનાર હુસેનને અબ્દુલ્લાએ એસૈયદભાઈયો.

પ્રં એ બે ભાઈની સામાં કયા ચાર સરદારો થયા?

ઉં દાઉદખાં, મીરજમલા, નિજમ-ઉલ્લ-મુલકકે અસોફખાં ને સાદતખાં. તેમાં પેહલો માર્યો ગયો ને બીજાએ તોફરી છો-

ડી ને નીજએ હેદરાખાદમાં ને છેલ્લાએ અયોદ્યામાં રજાસ્થાપ્યાં.
પ્ર૦ હેમિટન કાણુ હતો?

ઉ૦ કલકત્તેથી અંગ્રેજ વકીલો પાદશાહને અરજ કરવા આવ્યા હતા, તેમાં એ ડાકતર હતો. તેઓ ગયા ત્યારે શા-
હમાંદો હતો તે હેમિટનની દવાથી સાજો થયો, તેથી તેની
માગણીથી પાદશાહે અંગ્રેજ કંપનીને જંગાળાના ૩૭ તાલુકાની
જમીનદારીની ને તેના માલના હાંસલની માફીની સનંદ આપી.

પ્ર૦ જંધુ કાણુ હતો ને તેનું શું થયું?

ઉ૦ સીખનો સરદાર હતો. તે પાદશાહી પ્રાંતો લૂટી વે-
રાન કરતો હતો તેને પકડી માર્યો ને તેણે ધર્મ તજવાની ના
કહેવાથી હજારો સીખને કાપી નાંખ્યા.

પ્ર૦ મરેઠાનો જંદોખસ્ત કરવા ફરખશીરે કોને મોકલ્યો?

ઉ૦ નિજમ-ઉલ-મુલકને ખસેડી સૈયદ હુસેનને મોકલ્યો.
પણ તેનું કાંઈ ન વળ્યાથી સંધી કરીને તેમાં કેટલોક મુલક,
આખા મુલકની ચોથ ને સરદેશ મુખી (૧/૪ ભાગ) દેવાનો
કરાર કર્યો. ને તે મંજૂર કરાવવાને બાળાજી વિશ્વનાથસાથે
દશહજાર મરેઠા લેઈ હુસેન પાદશાહ પાસે ગયો. તે પાદશાહે
ના કબુલ કર્યાથી પાદશાહને મરાઠી નાંખ્યો.

પ્ર૦ ફરખશીર પછી કોને ગાદી મળી?

ઉ૦ તે પછી પાંચ છ માસમાં એ પાદશાહ થયા. તે મ-
રણ પામ્યાથી મહંમદશાહ થયો. મયુરાસન પર બેસનાર ને
કોહીનૂર પેહરનાર એ છેલ્લો પાદશાહ હતો.

પ્ર૦ પાદશાહ સૈયદોથી શી રીતે છૂટો થયો?

ઉ૦ મહંમદશાહની મા હેંશીઆર ને દટહતી તેની મદદથી
છટ્યો. નિજમે દક્ષિણમાં બળવો કર્યો તેની સામા હુસેન
મહંમદશાહને લેઈ ગયો. ત્યાં માર્ગમાં હુસેનને મરાઠી નાં-
ખ્યો. પછી અખદુલ્લા લઢવા આવ્યો તેને આગ્રા ને દિલ્લી
વચ્ચે હરાવી માર્યો. ને નિજમને વજીર નીમ્યો, પણ તેદિલ્લી
માં નહી રહેતાં સ્વતંત્રપણે દક્ષિણમાં અમલ કરવા લાગ્યો, ને

સાદતખાં અયોધ્યામાં કરવા લાગ્યો, ને અજમેર જોધપુરનાં અજીતસિંગે જીત્યું.

પ્ર૦ નાદીરશાહ કોણ હતો ને તેણે શું કર્યું

ઉ૦ ઈરાનનો પાદશાહ એણે ઇ. સ. ૧૭૩૮માં દિલ્હી ઉપર સ્વારી કરી જીતી લોકોને મારી લૂટ્યા. પાદશાહી ખન્નનામાંથી મયુરાસન, કોહીનૂરાદિહીરા. મોતી આદિ ઝવેરાત લેઇને પાછો ગયો ને ગાદી મહંમદશાહને હાથ રહેવાદીધી.

પ્ર૦ અહંમદશાહ દુરાની કોણ હતો?

ઉ૦ નાદીરના હાથ નીચે કેળવાયલો સરદાર કંદહારનો મુલ્કતાન થયો. તેણે હિંદુસ્તાન ઉપર સ્વારી કરી પણ શાહમદા અહંમદ ને વજીર કમરૂદીને તેને હરાવ્યો. મોગલોની આ છેલ્લી જીત થઈ ઇ. સ. ૧૭૪૮.

પ્ર૦ મહંમદશાહ ક્યારે મુઘલો ને પછી કોણ પાદશાહ થયો?

ઉ૦ ઇ. સ. ૧૭૪૮માં. તે પછી અહંમદશાહ પાદશાહ થયો.

પ્ર૦ અબદલ્લીએ બીજીવાર ક્યારે સ્વારી કરી?

ઉ૦ અહંમદશાહ ગાદીએ બેઠો ને તરત. પણ તેને લાહોર ને મુલ્કતાન આપી પાછો વાળ્યો.

પ્ર૦ સિધિયાને હોલકર કોણ હતો?

ઉ૦ મરેઠાને પુરજેરપર લાવનાર બાલાજી વિશ્વનાથનાદિ-કરા બાજીરાવના હાથ નીચે કેળવાવતા સરદારો.

પ્ર૦ અહંમદશાહનો અંત શી રીતે આવ્યો ને ક્યારે?

ઉ૦ અયોધ્યાનો સુબો સફ્દરજંગ (સાદતખાંનો ભત્રીજો) ને ભરતપુરનો જાટરાજ સુરજમલ એ બંને મળી પાદશાહને હાથ કરવા આહવાતા હતા, અને સામાપક્ષમાં નિજમ હલ મુલકનો પૌત્ર ગાજીઉદ્દીન ને મરેઠા હતા. તેમાં મલાઈ-રાય હોલકરે એકાએક આવી દિલ્લી લેઈ પાદશાહને કબજે કર્યો, ગાજીઉદ્દીનની શીખવાણીથી અમીરોએ એને પદબ્રષ્ટ કર્યો ને આંધળો કરી કેદ કર્યો. ત્યાં ઇ. સ. ૧૭૫૪માં મરી ગયો.

પ્ર૦ એના પછી ગાદી કોને મળી?

ઉં ગાજીઉદીને એના કાકા બીજા આલમગીરને ગાદીઆપી.
આ વખતે માત્ર નામના પાદશાહ થયા. બંગાળા. બહાર,
રેહિલખંડ, ગુજરાત. માળવા, દક્ષિણ વગેરે ઠેકાણે સ્વતંત્ર
હાકેમ અમલ કરતા હતા.

પ્રં એ નામના પાદશાહ કોણ ને ક્યારે થયા?

ઉં આલમગીર બીજો ૧૭૫૭.શાહઆલમ બીજો ૧૭૫૭,
અકબર બીજો ૧૮૦૬, મહમદ બાદુરશાહ ૧૮૩૭.

પ્રં અહંમદશાહ અબદલીએ ત્રીજીવાર શા માટે સ્વારી કરી?

ઉં તે વખતે ગાજીઉદીન વજીર હતો. તેણે લાહોર પ્રાંત
લીધો માટે અબદલીએ આવીદિલી, મથુરા વગેરે લૂટીકરકર્યો.

પ્રં અબદલીએ ચોથી સ્વારી શા માટે કરી?

ઉં ગાજીઉદીનની સલાહથી મરેઠાએ પંજાબ ઉપર સ્વારી
કરી માટે. તેવામાં ગાજીઉદીને આલમગીરને ૧૭૫૯માં મ-
રાવી બીજાને ગાદી આપી હતી પણ તેને કોઈએ પાદશાહ
ન માન્યાથી તે નાહો. એવામાં અહંમદશાહ દિલ્લી આવ્યો.
તે લૂટચું પણ ફોજમાં મરફી ચાલ્યાથી તે નીકળ્યો. પાણીપતના
મેદાનમાં સદાસિવરાવની સરદારી નીચે મરેઠાસેનાઆવી. તેમની
અબદલી સાથે લઠાર્થ થઇ પણ મરેઠા નાશ પામ્યા, ૧૭૬૧

પ્રં આલમગીર પછી દિલ્લીની ગાદી કોને મળી?

ઉં અબદલીએ શાહઆલમને આપી. પણ દશ વર્ષ
પછી મરેઠા કરી દિલ્લી આવ્યા ને શાહને કબજે લીધો.

પ્રં શાહઆલમને કોણે આંધળો કર્યો?

ઉં સન ૧૭૮૬માં ગુલામ કાદર નામે સરદારે. પણ મ-
રેઠાએ તેના હાથમાંથી છોડાવ્યોને મરેઠાના તાબામાંથી જનરલ
લેફ્ટે ઈસ. ૧૮૦૩માં છોડાવ્યો. તે ઇ.સ. ૧૮૦૬માં મુવો.

પ્રં શાહઆલમ પછી કોણ ને કેવા પાદશાહ થયા?

ઉં રાજવગરના તખ્તે અકબર ને તેના ૧૮૩૭માં મુવા
પછી મહંમદ બહાદુરશાહ થયો. એમને અંગ્રેજો પાળ્યા, એ
મોગલવંશનો છેલ્લો ને ૧૭મો પાદશાહ થયો. સન ૧૮૫૭

ના બળવામાં એ સામેલ થયાથી અંગ્રેજોએ દેશનિકાલ કર્યો ત્યાં તે મરણ પામ્યો, ને તેનાં છૈયાં છોકરાંને ગોળીધી માર્યા, કેમકે બળવામાં તેઓ અંગ્રેજોનાં ખૂન કરવામાં સામેલ હતાં.

પ્ર૦ મોગલ રાજકર્તાઓએ શાશાં સારાં કામ કર્યાં?

ઉ૦ પેહેલા છ પાદશાહ સારા થયા. એવા લાગટ છ પાદશાહ સારા બીજે કંથે થયા નથી. એ બધા પાદશાહમંદ અકબર જેવો બીજો કોઈ સારો થયો નથી. મેહેલ, મસ્જિદ, રોઝા, મનારા વગેરે બંધાવ્યાં તે માત્ર નામના સાર. નેહેરો બોદાવી તે માત્ર મેહેલમાં મીઠું પાણીલાવવાને. પણ સ્વાર્થ, વૈભવ ને મોજશોખ વગરનું લોકને સુખકારી કામ થોડુંજ કર્યુંજે. આપણા સિદ્ધરાજ, વિક્રમ કે ભોજ જેવો અકબર સિવાય કોઈ થયો નહીં તોપણ બીજા મુસલમાન વંશો કરતાં મોગલવંશ સારો હતો. ઔરંગઝેબે ધર્મની બાબતમાં અન્યાયને ગુલમ કર્યો.

પ્ર૦ મોગલ રાજની પડતીનાં કયાં બે મૂખ્ય કારણોછે?

ઉ૦ ઔરંગઝેબનું ધર્મધિપણું ને તેના પછીના રાજાનું બુદ્ધિહિન પણું.

પ્ર૦ મોગલાધ તૂટી ત્યારે હિંદુસ્તાનમાં કયાં રાજ્યો બળપર આવ્યાં હતાં?

ઉ૦ અયોધ્યા, બંગાળા ને હૈદરાબાદના સુબા સ્વતંત્ર થયા હતા. પંજાબમાં સીખ બળપર આવ્યા હતા. મહેસૂરમાં હૈદર અદલી બળવાન થયો હતો, ગુજરાતમાં મોમીનખાં સ્વતંત્ર થયો હતો. બંગાળા ને દક્ષિણના કાંઠા ઉપર ફ્રેંચને અંગ્રેજ પ્રજાનાં રાજ થયાં હતાં. એ બધામાં મરેઠા વધારે બળવાન હતા. પણ તેમને રાજ સાચવતાં ન આવડ્યાથી તે રાજ ઝાઝીવાર ટક્યું નહીં.

પ્રકરણ ૧૧ મું.

મરેઠી રાજ્ય.

પ્ર૦ મરેઠી રાજ્ય સ્થાપનાર કોણ હતો?

ઉં દોહતાબાદની પાસે વેરેળ કે ઈલોરામાં માલોજી બોંસલે હતો. તે અહંમદનગરમાં મલિક અંબરના લશ્કરમાં ૧૦૦૦૦ મરેઠી સ્વારોનો સરદાર દેવગીરીના જાદુવ કુળનો જાદુવરાય કરીને હતો. તેના આશરાથી ૫૦૦૦ સ્વારોનો ના-યક થયો. એ માલોજીનો દીકરો શાહાજી, જાદુવરાયની દી-કરી જીજીબાઈ વેરે પરણ્યો. તેને પેટ શીવાજી ઇ.સ. ૧૬૨૭માં જન્મ્યો તેણે મરેઠી રાજ્ય સ્થાપ્યું.

પ્ર० શીવાજી ક્યાંને કોના હાથ નીચે કેળવાઈને મોટો થયો?

ઉં શાહાજીને એ જાગીર હતી. એક સતારાની દક્ષિણે તેમાં ૨૨ ગામ હતાં ને જીજી તંજાવરમાં. તેમાં સતારાની જાગીરમાં શીવાજી દાદાજી કોંડે નામે બ્રાહ્મણની સંભાળ નીચે ઉછર્યો.

પ્ર० કોંડેએ શીવાજીને કેવી કેળવણી આપી?

ઉં શીવાજી વાંચતાં લખતાં ન શીખ્યો પણ ઘોડો દો-ડાવતાં ને શસ્ત્રોનો ઉપયોગ કરતાં શીખ્યો તથા ભારતાદિ સાંભળ્યાથી ને કોંડેના બોધથી તેને હિંદુ ધર્મને હિંદુ જા-તિનું અભિમાન ઉત્પન્ન થયું.

પ્ર० શીવાજીના મનમાં પ્રથમ કેવો વિચાર આવ્યો?

ઉં મુસલમાની રાજ તોડી હિંદુ રાજ સ્થાપવાનો ને એ વિચાર પાર પાડવાની યોજના કરી.

પ્ર० હિંદુ રાજ સ્થાપવાનો શીવાજીએ કેવી યોજના કરી?

ઉં તે વિજાપુર તાળાના કિલ્લા જીતવા લાગ્યો ને તેના ધન વડે નવા કિલ્લા બાંધવા માંડ્યા. તેથી વિજાપુરવાળા-એ શાહાજીને કેદ કર્યો. તેને શીવાજીએ શાહજાહાની મદદથી બચાવ્યો. તે જોના લાગ ફાવે તેના કિલ્લા ખુંચાવી લેતો ને મુલક લૂંટતો. મોગલને વિજાપુર ગોવળકોંડાની લઢાઈમાં તે એકવાર એકના તો જીજીવાર જીજીના પક્ષમાં જઈ કિ-લ્લા લે ને મુલક લૂંટે એ રીતે એનું જોર વધ્યું.

પ્ર० શીવાજીનું જોર તોડવાને વિજાપુરવાળે શો પ્રયત્ન કર્યો?

ઉં શીવાજીનું જોર વધેલું જોઈ અફજલખાન નામે

મોટા સરદારને જળરૂં લશ્કર આપી મોકલ્યો પણ શીવા-
જીએ ઇ. સ. ૧૬૫૯ માં પ્રતાપગઢના કિલ્લા આગળ તેને
દગાથી માર્યો ને તેના લશ્કરનો નાશ કર્યો તેથી ઇ. સ.
૧૬૬૨ સુધીમાં શીવાજીના તાળામાં ગોવાથી કલ્યાણ સુ-
ધીનો કોકણ ને ભીમાથી વર્ધા સુધીનો મહારાષ્ટ્ર આવ્યો.

પ્ર૦ શીવાજીને તાબે કરવા ઔરંગઝેબે શો ઉપાય કર્યો?

ઉ૦ હવે શીવાજીએ મોગલાઈ મુલક ઉપર હુમલો કર્યો-
થી ઔરંગઝેબે તેના મામા સાહિસ્તખાને મોકલ્યો પણ
શીવાજીએ ચુપકીથી પુને તેના મુકામપરજઈ ઘા કર્યો તેથી સા-
હિસ્તની બેઆંગળી કપાઈને નાઠો. મરેઠાને આથી હીંમતવધી.

પ્ર૦ શીવાજીએ પહેલી વાર ક્યારે સુરત લુંટ્યું?

ઉ૦ ઇ. સ. ૧૬૬૩માં. ને તેથી તેને ઘણું ધન મળ્યું.

પ્ર૦ શાહજી ક્યારે મરણ પામ્યો ?

ઉ૦ ઇ. સ. ૧૬૬૪ માં.

પ્ર૦ શીવાજીએ રાજપદ ક્યારે ધારણ કર્યું?

ઉ૦ ઇ. સ. ૧૬૬૪ માં. ને એ સાલમાં સમુદ્ર સેના બ-
નાવી વહાણો લુંટવા લાગ્યો.

પ્ર૦ ઔરંગઝેબે શિવાજીને તાબે કરવા બીજા કયા સર-
દારોને મોકલ્યા ને તેમણે શું કર્યું?

ઉ૦ જેપુરના રાજા જેસિંગને અને દિલિરખાનને. શીવા-
જી તેમને તાબે થયો.

પ્ર૦ શીવાજી શી રીતે કેદ પકડાયો ને ક્યારે ?

ઉ૦ શીવાજીએ વિજાપુર સામા મોગલસેનાને સારી મદદ
કર્યાથી ઔરંગઝેબે તેને દિલ્લી જવા નોતડું મોકલ્યું. શીવા-
જી તેના મોટા કુંવર સંભ.જીને લઈ દિલ્લી ગયો. ત્યાં દગા-
થી બંનેને ઇ. સ. ૧૬૬૬ માં કેદ કર્યા.

પ્ર૦ શીવાજી શી રીતે છૂટી આવ્યો?

ઉ૦ કપટીને કપટી મળ્યાથી બંને બાપ દીકરો મીઠાઈના
પ્રાપલામાં બેસી દગાથી જોગીને વેશેનારીને રામગઢ આવ્યા.

પ્ર૦ શીવાજીએ મુલકનો અંદોળસ્ત કેવી રીતે કર્યો?

ઉ૦ મુગલ સરદારોને લાંચ આપી ફેડીને પોતાનું કામ કાઢાડી લીધું ને તેણે અષ્ટ પ્રધાન નીમી રાજનો અંદોળસ્ત કરી રૈયતને પાળી તથા પોશી.

પ્ર૦ એણે બીજી વાર ક્યારે સુરત લુટ્યું?

ઉ૦ ઇ. સ. ૧૬૭૦ માં. તેમાં પણ બહુ ધન મળ્યું.

પ્ર૦ એણે બીજી વાર રાજ્યાભિષેક ક્યારે કરાવ્યો?

ઉ૦ ઇ. સ. ૧૬૭૪માં.

પ્ર૦ એણે તંબવરના રાજનો અંદોળસ્ત શી રીતે કર્યો?

ઉ૦ ત્યાં એનો મોટો ભાઈ હતો તેની પાસેથી અર્ધા ઉપજ લઈ એ રાજ એની પાસે રહેવા દીધું.

પ્ર૦ શીવાજીનો મોટો કુંવર કેવો હતો ?

ઉ૦ માઠી ચાત્રનો હતો. તેને સુધારવા યત્ન કર્યો પણ સુધર્યો નહીં.

પ્ર૦ શીવાજી ક્યારે મરણ પામ્યો ને તેના પછી કોણ થયું?

ઉ૦ ઈ. સ. ૧૬૮૦ ને તેના પછી સંભાજી રાજ થયો.

પ્ર૦ શીવાજી કેવા ગુણનો હતો ?

ઉ૦ એ શૂરો, સેનાપતિ તરીકે ચતુર, ને રાજકારભા-
રમાં કુશળ હતો, લૂટથી લોકોને પીડા ન થાય તેવા ઉપાય
કર્યા. તેણે પાપથી પોતાનું કામ પાર પાડ્યું. પણ તેની
પાપ કરવાની ઇચ્છા હશે એમ સંભવતું નથી.

પ્ર૦ મરેઠા રાજ કોણ ને ક્યારે થયા તે લખો ?

ઉ૦ શીવાજી ઇ. સ. ૧૬૬૪, સંભાજી ૧૬૮૦, રામ-
રામ ૧૬૮૯, શીવાજી રજી ૧૭૦૦, શાહુ ૧૭૦૮, રામ-
રાજ ૧૭૪૮, શાહુ રજી ૧૭૭૭, પ્રતાપસિંગ (આપાસાહેબ)
૧૮૧૮, શાહાજી, (આપાસાહેબ) ૧૮૪૦.

પ્ર૦ સંભાજી કેવા ગુણનો હતો ?

ઉ૦ એની સાવકી માને તથા બીજાને મારી હત્યા કરી.

તે બહાદુર હતો પણ અકલવાન ને ડાહ્યા નહોતો.

મ દારૂડીઓ ને વિષયી હોવાથી કલુશા નામે બ્રાહ્મણની માઠો સોજતમાં પડ્યો.

પ્ર૦ શંભાજીએ શી રીતે જીવ ખોયો ?

ઉ૦ તે દારૂમાં ચક્રચુર થયેલો હતો તે વખતે મોગલાધ કૈાજે એને અને કલુશાને પકડ્યા. ઔરંગજેએ એને મુસલમાન થવાનું કહાવ્યું ત્યારે તેણે કહ્યું કે તારી દીકરી પરણાવેતો થાઉં. એથી ઔરંગજેએ બંનેને મરાવી નાંખ્યા.

પ્ર૦ શંભાજીને માર્યા પછી ઔરંગજેએ કોને પકડ્યો ?

ઉ૦ શંભાજીની રાણીને અને તેના છવર્ષના કુંવરને કેદકર્યો.

પ્ર૦ એથી મરેઠી પ્રજા મોગલને તાબે થઈ કે નહીં ?

ઉ૦ શીવાજીએ આણેલા સ્વદેશાભિમાનથી તેઓ શંભાજી મુવાથી નહીં ગભરાતાં શંભાજીના ભાઈ રાજરામને ગાદીએ બેસાડ્યો ને પ્રધાનો વગેરેની ગોઠવણ શીવાજી જીવી કરી.

પ્ર૦ મરેઠાઓએ રાજના બચાવનો કેવો ઉપાય કર્યો ?

ઉ૦ રાજરામને જીજીના કિલ્લામાં રાખી મરેઠા સરદારે મુગલાધ મુલક ને ખળનો લૂટવા લાગ્યા. ને મોગલોને શીવાજીની લઢવાની રીતે હેરાન કરવા લાગ્યા.

પ્ર૦ મોગલોએ જીજીનો કિલ્લો ક્યારે લીધો ને રાજરામનું શું થયું ?

ઉ૦ મોગલ સરદાર જુલ્ફીકરે ઈ. સ. ૧૬૯૮માં જીજી લીધો ત્યારે રાજરામને લાંચ લેધ નાસી જવા દીધો.

પ્ર૦ રાજરામ ક્યારે મરણ પામ્યો ને તેથી મરેઠી રાજનું શું થયું ?

ઉ૦ ઈ. સ. ૧૭૦૦માં તેના મુવાથી તેના મોટા દીકરા શીવાજીને ગાદી આપી રાજરામની સ્ત્રી તારાબાઈ રાજકારભાર ચલાવા લાગી.

પ્ર૦ મોગલ કૈાજનું મરેઠી કૈાજ આગળ શાથી ચાલતું નહીં ?

ઉ૦ મોગલ સિપાઈ સુસ્ત અને સરદાર મોજાને લાંચીઆ હતા તેથી તેમનું બળ ધણું છતાં શરા, સાદા ને અપ્રજા મરેઠા આગળ મોગલોનું ચાલતું નહીં.

પ્ર૦ તારાબાઈએ કેવી રીતે કારભાર કર્યો ?

ઉ૦ એણે હાંશીઆરીથી ને બહાદુરીથી મોગલોને હંકાર્યા ને ઔરંગઝેબ મરતા મુઘી તેઓ તાબે થયા નહીં.

પ્ર૦ તે વખતમાં કયા બે મરેઠા સરદારો બાણુમાં આવ્યા?

ઉ૦ દાનાજી ને ધનાજી એ સરદારોએ બહુ પરાક્રમ કરી મોગલોને હંકારી નામના કરી.

પ્ર૦ શંભાજીના દીકરાનું નામ શાહુ કેમ પડ્યું?

ઉ૦ એનું નામ શીવાજી હતું પણ તે કેદમાં હતો તે વખતે મહાન શીવાજી ચોરીથી નાશી ગયો હતો ને આ સી ન ગયો માટે ઔરંગઝેબ એને શાહુ કહેતો.

પ્ર૦ શાહુને ગાદી શી રીતે મળી ને કયારે મળી?

ઉ૦ ઔરંગઝેબ મુવા પછી તાબેદાર રહી મદદ કરવાની સરતે શાહુને આજીમે છોડ્યો. તારાબાઈ સામી થઈ, પણ મરેઠી સરદારોને શાહુ મળવાથી તારાબાઈ કોલ્હાપુરગઈને ત્યાં રાજસ્થાપ્યું ને શાહુ સતારામાં રાજ થયો ઇ.સ. ૧૭૦૮. એ રીતે મોટી શાખા સતારામાં ને નાની કોલ્હાપુરમાં એમ શીવાજીના રાજના બે ભાગ થયા.

પ્ર૦ શાહુનો મૂખ્ય પ્રધાન કોણ થયો?

ઉ૦ તારાબાઈ સાથે લઢવામાં બાળાજી વિશ્વનાથ નામે બ્રાહ્મણે એની સારી સેવા બજાવી તેથી તેને ઇ. સ. ૧૭૧૪ માં મૂખ્ય દીવાન (પેશ્વા) નીમ્યો.

પ્ર૦ બાળાજી પેશ્વાએ કેવી રીતે કારભાર ચલાવ્યો?

ઉ૦ શાહુરાજ મોગલોનું જોઈ મોજમજ ને આરામમાં પડ્યો ને બાળાજી જો કરે તે થાય. એણે મરેઠી રાજ વધારો જોરપર આણ્યું, તેથી પેશ્વા કરતા હરતા થયા ને સતારાના રાજ માત્ર નામના રહ્યા.

પ્ર૦ પેશ્વાની ગાદીએ કોણ કોણ ને કયારે થયા?

ઉ૦ બાળાજી વિશ્વનાથ ઇ.સ. ૧૭૧૪, બાજરાવ બલ્લાલ ૧૭૨૦, બાળાજી બીજો ૧૭૪૦, માધવરાવ ૧લો ૧૭૬૧.

નારાયણરાવ ૧૭૭૨, સવાઈ માધવરાવ ૧૭૭૪, બાહુરાવ બીજો ૧૭૯૪.

પ્ર૦ મરેઠી રાજનો વધારો બાલાજીના વખતમાં શી રીતે થયો?

ઉ૦ સૈયદ હુસેને સન ૧૭૧૮માં બાલાજી સાથે સંધી કરી તેમાં દક્ષિણની ચોથનો, સરદેશ મુખીનો અને પુના સતારાના મુઝકની સ્વરાજનો કરાર થયો. મોગલોની નબળાઈને લીધે મરેઠા બીજા પ્રાંતોમાં જઈ ચોથ ઉધરાવવા લાગ્યા.

પ્ર૦ મરેઠી સત્તામાં બ્રાહ્મણો શી રીતે સામેલ થયા?

ઉ૦ મરેઠા ભણેલા નહોતા તેથી હિસાબ વગેરેના કામમાં બ્રાહ્મણોની ગરજ પડતી તેથી બાલાજીએ પોતાની જાતના બ્રાહ્મણોને સરકારી કામ કાજમાં ધણા દાખલ કર્યા.

પ્ર૦ બાલાજી કયારે મરણ પામ્યો તેના પછી કોણ પેસ્વા થયું?

ઉ૦ ઇ. સ. ૧૭૨૦માં બાલાજીના મુવાથી તેનો મોટો દીકરો બાહુરાવ પેસ્વા થયો.

પ્ર૦ ગાયકવાડનો ઉદય શી રીતે થયો?

ઉ૦ શાહુની ફ્રેન્ચનો સેનાપતિ ખંડેરાવ ડાલાડે હતો. તેની ફ્રેન્ચમાં દામાજી ગાયકવાડ નામે શરો અમલદાર હતો તેને શાહુએ સમશેર બહાદુરનો ખિતાબ ને ઉપસેનાપતિ નીમ્યો. સન ૧૭૨૦ માં ખંડેરાવને દામાજી મુવાથી ખંડેરાવનો છોકરો ત્રિંબકરાવ સેનાપતિ અને દામાજીના ભાઈ જંદોજીનો છોકરો પિલાજી ઉપસેનાપતિ થયો.

પ્ર૦ બાહુરાવ પેસ્વા કેવા ગુણનો હતો?

ઉ૦ મહાન શીવાજીના જેવો બાહુરાવ હતો. તે સ્વદેશાભિમાની, શૂરો, બુદ્ધિમાન, ભણેલો ગણેલો, ગુણનીબુજ નિષ્પક્ષપાતે કરનારો હતો. એણે મરેઠી રાજ મોટી પદવીએ ચઢાવી આબાદ કર્યું.

પ્ર૦ બાહુરાવે કેવી રીતે રાજકારભાર ચલાવ્યો?

ઉ૦ મુગલાઈ પ્રાંતોમાંથી ચોથ, સરદેશ મુખી ને ધાસે દાણાને નામે ખંડેરાવ ઉધરાવી ધણી ભૂટ મેળવી, ચોથ માન

જુસોને ઉત્તેજન આપી મોટી પદવીએ ચઢાવ્યા તેથી ધણા માણસો રાજ્યો કે જગીરો પામ્યા. એ મુલકો લૂટવામાં ને જીતવામાં હેંશીઆર હતો પણ રાજ વહીવટમાં તેવો નહો-
વાથી રૈયતની ખરાબી થઇ.

પ્ર० બાહુરાવના વખતમાંક્યાસરદારોરાજ સ્થાપનાર થયા?

પ્ર० મલારજી હોલકર શુદ્ધ હતો તેના વંશજો ઇંદોરમાં, બાહુરાવનાં પગરખાં સાચવનાર રાણોજી સિંધિઆનો વં-
શ ગ્વાલીઅરમાં, પિલાજી ગાયકવાડ વડોદરામાં ને એ વ-
ગર બીજાં પણ હતા.

પ્ર० બાહુરાવની મૂખ્ય ધારણા કેવી હતી ને તે શી રીતે પાર પાડવાની હતી?

ઉ० મુગલરાજ તોડી ભરતખંડના ધણી થવાની ઇચ્છા હતી. તેની ધારણા એ હતી કે દિલ્લીની પાઢશાહત તોડી કે બીજા સુબાનાં રાજ નાશ પામતાં વાર નહીં લાગે.

પ્ર० એ ધારણા પાર પાડવાને બાહુરાવે શું કર્યું?

ઉ० ૧૭૩૪ સુધીમાં ગુજરાતને માળવા વશ કર્યો.

પ્ર० બાહુરાવની ધારણા અદ્વળ કરવાને કોણે યુક્તિઓ રચી ને તે શી ?

ઉ० નિજામ-ઉલ-મુલકે સતારાને કોલાપુરના રાજ્યો વચ્ચે લઢાઇ કરાવાની અને સરદારોમાં કુસંધ કરાવાની યુક્તિકરી.

પ્ર० બાહુરાવે તે યુક્તિઓ શી રીતે અદ્વળ કરી?

ઉ० કોલાપુરની સેનાનો પરાજય કર્યો ને સેનાપતી ત્રિ-
અકરાવ દાભાડે નીજામની મદદ વડે શાહુને કળજે લેઈ ખા-
લોણીની સત્તા તોડવાનો યત્ન કરતો હતો તેથી ગૂજરાતમાં
ડભોઇ આગળ તેને હરાવીને માર્યો, પણ હારેલાને શાંત ક-
રવા ત્રિઅકરાવના બાળક દીકરાને સેનાપતી નીમી પિલાજીને
રક્ષક ઠરાવ્યો ને ગૂજરાતની અરધી ઉપજ પિલાજીની મા-
રફત ખેસ્વાને આપવાનો ઠરાવ કર્યો.

પ્ર० મરેઠાસરદારોમાં બાહુરાવનાહુકમનુંવજનશાથીપડતું?

ઉં બાહરાવ સઘળાં કામ શાહુની મંજુરીથી કરતો ને સંઘી ગાદારાજને નામે કરતો તેથી. પણ સઘળું કામ પેસ્વાની મારફત થતું. સરકારમાં આપવું લેવું અને નોકરો રાખવા એ સઘળું પેસ્વાની મારફત થવાથી ખરો અધિકાર પેસ્વાના હાથમાં હતો.

પ્રં નિજમ-હલ-મુલક સાથેબાહરાવનેલ્લદાઇ શાથીયછ?

ઉં બાહરાવે પાદશાહ પાસે ખંડણી ને કેટલોક મુલક માગ્યો ને તે કબુલવા તે દિલી ગયો. તેથી પાદશાહે નિજમની મદદ માગી તેથી.

પ્રં એ લડાઇ ક્યાં ને ક્યારે થઇ ને તેમાં શું થયું?

ઉં ભોપાળ આગળ ઈ. સ. ૧૭૩૬ માં થઈ. તેમાં નિજમ હાર્યો. તેથી આખો માળવા. નર્મદાને ચંબલ વચ્ચેનો મુલકને ૫૦ લાખ રૂપીઆ રોકડા આપવાનો ઠરાવ નિજમેકર્યો.

પ્રં એવખતેબાહરાવનાખીજનસરદારોએકયામુલક જીત્યા?

ઉં એના ભાઈ ચીમનાજીએ પોર્ટુગીઝ સાથે લડીને વસાઇનો કિલ્લો લીધો. ઈ.સ. ૧૭૩૯. ને રઘુજી ભોંસલાએ કટક સુધી મુલક લુંટ્યો.

પ્રં બાહરાવ ક્યારેમરણુપામ્યો ને પછી કયો પેશ્વા થયો?

ઉં ઈ. સ. ૧૭૪૦ માં. એના પછી એનો મોટો પુત્ર બાહરાવ પેશ્વા થયો.

પ્રં બાહરાવને પેશ્વાઈ મળવામાં કોણ સામું થયું?

ઉં રઘુજી ભોંસલે. પણ તેમાં તેનું કાંઈ વળ્યું નહીં.

ઉં શાહુરાજક્યારેમરણુપામ્યોનેનાપછીકોણુરાજ થયું?

ઉં સને ૧૭૪૮ માં. ખીજ શીવાજીના કુંવર રામરાજને સતારાની ગાદીએ બેસાડ્યો.

પ્રં પેસ્વાની ગાદી પુનામાં ક્યારે કરી ને કોણે?

ઉં બાહરાવ પેશ્વાએ ૧૭૪૮ માં ને રાજ સતારામાંરહેતા.

પ્રં શાહુએ મરતા વખત કેવું બશીયત નામું કર્યું હતું?

ઉં તેમાં લખ્યું હતું કે શીવાજીના વંશને રાજ રહે

ને તેની વની કુલ કારભાર પેશ્વા કરે.

પ્ર૦ મરેઠી રાજનાં અંગ ક્યાં હતાં?

ઉ૦ વરાડમાં રાધોજી ભોંસલેનું, ધારમાં આણંદરાવ પુ-
વારનું, વડોદરામાં પીલાજીના પુત્ર દામાજીનું, માળવામાં
મહારાવ હોલકરનું, માળવાના ઇશાન ખુણામાં રાણોજીના
દીકરા જ્યાપા સિંધીઆનું, અકલકોટમાં કુતેસિંગભોંસલેનું,
કોલાપુરમાં શાહુના પિતરાઈ ભાઈ શંભાજીનું, ને તંબવર-
માં શીવાજીના ઓરમાન ભાઈ વ્યંકાજીના વંશનું રાજ હતું.
પણ છેલ્લાં બે સતારાના રાજથી સ્વતંત્ર હતાં.

પ્ર૦ પેશ્વાનું લસ્કર શી રીતે થતું હતું?

ઉ૦ એ રાજ્યો અને બીજા નાના મોટા ઘણા જમીન-
દારો હતા તેમને જમીન પળતી તે પેટ કોળે રાખતા ને
તે પેશ્વાના હુકમમાં રહેતી.

પ્ર૦ પેશ્વાએ નિજામ પાસેથી કયો મુલક જીતી લીધો હતો?

ઉ૦ વેનગંગા ને ગોદાવરી વચ્ચેનો દેશ ને કટક પ્રાંત.

પ્ર૦ પેશ્વાના ચલાણથી સતારાના રાજના હાથમાં શી સત્તારહી?

ઉ૦ રામરાજાએ સ્વતંત્ર રાજ ચલાવવા ઇચ્છા બતાવી

પણ તેમાં ન વળ્યાથી સતારાની આશપાસનાં કેટલાંક પ્ર-
ગણાંનો વહીવટ ને નવા પેશ્વા થાય તેને પાંચડી બંધાવવાનું
કામ માત્ર રાજની પાસે રહ્યું.

પ્ર૦ રામરાજા ક્યારે મરણ પામ્યો ને તેના પછી કોણ થયું?

ઉ૦ તે ઇ.સ. ૧૭૭૮માં અપુત્ર મુવાથી બીજા શાહુને દત્તક લીધો

પ્ર૦ શાહુએ પેશ્વાથી સ્વતંત્ર થવા ક્યારે યત્ન કર્યો ને તેમાં શું થયું?

ઉ૦ સન ૧૮૦૧માં. પણ તેમાં તેનું કાંઈ વળ્યું નહીં
ને તેને અને તેના બે દીકરા બાળાસાહેબને અને આપા
સાહેબને પેશ્વાએ કેદ કર્યા ને રાજ છીનવી લીધું ને શાહુ
કેદમાં જ મુલો.

પ્ર૦ બાળાસાહેબને ક્યારે ને શી રીતે ગાદી મળી?

ઉ૦ સન ૧૮૧૮માં, આંગ્રેજો પેશ્વાનું રાજ લીધું ત્યારે

બાળાસાહેબ (પ્રતાપસિંગ) ને કેટલોક મુલક આપી સતારાની ગાદીએ બેસાડ્યો.

પ્ર૦ આપાસાહેબને ક્યારે ને શી રીતે ગાદી મળી?

ઉ૦ પ્રતાપસિંગ ઉપર સન ૧૮૩૭માં અંગ્રેજસરકારને ફીતુરનો વહેમ આવ્યાથી તેને ઉઠાડી આપાસાહેબને ગાદી આપી.

પ્ર૦ સતારાનું રાજ ક્યારે ખાલસા થયું ને શીવાજીના વંશજોનું શું કર્યું?

ઉ૦ આપાસાહેબ સન ૧૮૪૮માં મુવાથી સતારાનું રાજ ખાલસા કર્યું ને આપાસાહેબના દત્તપુત્ર રામરામને ૫૦૦૦૦નું વર્ધાસન આપે છે પણ તે રાજ કહેવાતો નથી.

પ્ર૦ સીધી અને આંગ્રીયા લોકોનો બંદોબસ્ત શી રીતે કર્યો?

ઉ૦ એ લોકોનાં વહાણ મલબાર કાંઠે ચોરી ને લૂટ કરતાં તેમનો બંદોબસ્ત મુંબાઈના અંગ્રેજોને મળી પેશ્વાએ કર્યો?

પ્ર૦ બાળાજી પેશ્વાએ સન ૧૭૫૭માં ક્યાં સ્વારી કરી ને તેમાં શું થયું?

ઉ૦ આફ઼ાટના નવાબ ને મૈસુરના રાજા ઉપર સ્વારી કરી ખંડણી લીધી.

પ્ર૦ ઉદગીર આગળ લઢાઈ કોની વચે થઈ ને તેમાં શું થયું?

ઉ૦ સન ૧૭૬૦માં હૈદરાબાદના નિજમ સલામતજંગ ને તેના ભાઈ નિજમઅલીએ મરેઠી રાજા ઉપર ચઢાઈ કરી. તેમાં મરેઠા સરદાર બાળાજીના કાકા ચીમનાજી આપાનો છોકરો સદાશીવરાવ હતો, તેણે મોગલોને હરાવ્યા ને પુસ્કળ મુલક લઈ સંધી કરી.

પ્ર૦ રઘુનાથરાવ કોણ હતો ને તેણે શું કર્યું?

ઉ૦ પેશ્વા બાળાજીનો ભાઈ હતો તેણે સન ૧૭૫૮માં પંજાબ ઉપર સ્વારી કરી અટક સુધીનો મુલક મેળવ્યો એ વખતે મરેઠી રાજ્યનો સૂર્ય પુર્ણ કળાએ તપ્યો. બંગાળાથી અટક સુધી ને હીમાલયથી કન્યાકુમારી સુધી તેમની હાક વાગી રહી.

પ્ર० મરેઠા ઉપર હિંદુ પ્રજા શાથી નાખુશ હતી ?
 ઉ० મરેઠા માત્ર લૂંટતા ને રૈયતને પીડતા, ન્યાયથી વર્તી રૈયતનું રક્ષણ કરતા નહીં તેથી.

પ્ર० અફઘાન સુલતાન અહમદશાહ અબદલી શાથી હિંદુસ્તાન ઉપર ચઢી આવ્યો ?

ઉ० મરેઠાની ચાલથી નાખુશ થઈ મુસલમાન સામા થયા. તેમાં રેહિલા સરદાર નજમુલ્લહા ને અયોધ્યાનો મુજબદલા હતા તેમની વહારે અબદલી આવ્યો.

પ્ર० તેમની સામાક્યા મરેઠીસરદારે ગયા ને તેમાં શું થયું ?

ઉ० સીંધીયા ને હોદ્કર સામા થયા પણ તે ભારે તુકશાન ખમી પાછા હઠ્યા.

ઉ० અફઘાનોને મારી કાઢવા પેશ્વાએ શા ઉપાય કર્યો ?

પ્ર० બધા મરેઠી સરદારોનાં લશ્કર એકઠાં કરી એક જ બર લશ્કર સદાશીવરાવની સરદારી નીચે પેશ્વાએ અફઘાનોને કાઢી હિંદુસ્તાનના ધણી થવાને મોકલ્યું, તેની સાથે પેશ્વાનો પાટવી કુંવર વિશ્વાસરાવ પણ હતો.

પ્ર० એ લઢાઇમાં બાગીની મદદે કોણ કોણ આવ્યું

ઉ० ભરતપુરનાજીરાજસુરજમલનેળીજરજપુતરાજાઓ.

પ્ર० એ લઢાઈ કરવાવિષેસુરજમલવગેરેનીશીયોજનાહતી?

ઉ० શીવાજી ને બાજીરાવની રીતે નાસતા બાગતા લઢી મુસલમાનોને ઘાસ દાણાનો તોટો પાડી પીડવા એટલે હેરાન થઈ અફઘાન પાછા જશે. ને તે સાર ઐરાં છોકરાંને ભરતપુર વગેરે મજબુત કિલ્લામાં રાખવાં.

પ્ર० સદાશીવરાવની એ બાબત કેવી યોજના હતી ?

ઉ० નિજમ ઉપર મેળવેલી ફતેહને લીધે તેને ગર્વ થયો તેથી તેણે પોતાની પાસેની ૨૦૦ તોપો વડેને ઇબ્રાહિમખાંની સરદારીનીચે કેળગવાયલા ૧૫૦૦૦ કવાયતી પાયદળને લીધે મુસલમાનોને મેદાનમાં લઢીને હરાવવાનેતેથીજ સુરજમલને બીજા મરેઠા સરદારોના વિચાર એને પસંદ ના પડ્યા.

- પ્ર૦ ભાઉએ પ્રથમ દિલ્લી જઈ શું કર્યું?
- ઉ૦ રાજમહેલ લૂટયો તથા વિશ્વાસરાવને ગાદીએ બેસાડવા વિચાર કર્યો પણ તે બીજાને ન ગમ્યાથી પાર ન પડ્યો.
- પ્ર૦ મુસલમાન ને મરેઠાની લઢાઈ ક્યાં ને ક્યારે થઈ?
- ઉ૦ સન ૧૭૬૧માં પાણીપતના મેદાનમાં.
- પ્ર૦ એ લઢાઈમાં મરેઠી લશ્કર કેટલું હતું?
- ઉ૦ ૨૦૦ તોપ, ૧૫૦૦૦ કવાયતી પાયદળ. ૫૫૦૦૦ સ્વાર ને નોકરો વગેરે બીજાં બે લાખ માણસ હતાં
- પ્ર૦ મુસલમાની લશ્કર કેટલું હતું?
- ઉ૦ ૪૬૮૦૦ સ્વાર. ૩૮૦૦૦ પાયદળ, ને ૭૦૦ તોપો હતી.
- પ્ર૦ ભાઉના અવિચારથીએની મદદમાંથી કોણ પાછું ગયું?
- ઉ૦ સુરજમલ અને બીજા રજપુત રાજાઓ.
- પ્ર૦ એ લઢાઈમાં શું પરીણામ આવ્યું?
- ઉ૦ મરેઠી છાવણીમાં અનનો ટોટો પડ્યોને તેઓ મુસલમાનથી ઘેરાઈ ગયા ને છેવટે લઢાઈમાં વિશ્વાસરાવને ભાઉસાહેબ મરાયા, મલહારરાવ હોલકરને દામાળ ગામકાડ નાશી ગયા, બીજા હજારો મરેઠા મરાયાને કપાયા, હજારો પકડાયા તેમને કાર્પી નાંખ્યા ને ગુલામ કર્યા. એ રીતે ગુમારે બે લાખ મરેઠા મરણ પામ્યા.
- પ્ર૦ પેશ્વાબાળાજી શાથી મરણ પામ્યોને તે કેવો હતો?
- ઉ૦ પાણીપતની હારના સમાચાર સાંભળી પેશ્વા બહુ ખીજ થયો ને શોકમાં મરણ પામ્યો. એ રાંડીબાજ, આળસુ, ખંદો પણ માયાળુ હતો.

પ્રકરણ ૧૨ મું.

મરેઠા રાજ.

- પ્ર૦ બાળાજી પછી કયો પેશ્વા થયો?
- ઉ૦ બાળાજીનો મોટો દીકરો વિશ્વાસરાવ પાણીપતમાં મરાયાથી તેનો બાળે દીકરો માધવરાવ પેશ્વા થયો.

પ્ર૦ માધવરાવને કોણે પેશ્વાની ગાદીએ બેસાડ્યો?

ઉ૦ સતારામાં પુરાયલા રામરાજાએ.

પ્ર૦ માધવરાવનો કારભાર કોણ કરવા લાગ્યું?

ઉ૦ તે ૧૭ વરસનો હોવાથી તેનો કાકો રઘુનાથરાવ.

પ્ર૦ નિજમઅલીએ પુના ક્યારે લૂટ્યું?

ઉ૦ માધવરાવને તેના કાકાથી સ્વતંત્ર થવાની ઈચ્છા થઈ
વાથી મરેઠામાં કુસંપ થયો તેવામાં નિજમે પુના લૂટ્યું.

પ્ર૦ મરેઠાએ એ હારનું વેર લીધું કે નહીં?

ઉ૦ પછી મરેઠાએ સંપ કરી નિજમને હરાવ્યો તેમાં
પેશ્વાએ બહુ બહાદુરી બતાવી.

પ્ર૦ માધવરાવના વખતમાં ક્યા પ્રખ્યાત પુરો હતા?

ઉ૦ રામશાસ્ત્રી નામે ન્યાયાધીશ, સખારામ બાપુ ને ના-
ના ફડનવીશ નામે ચતુર કારભારી ને ત્રણકરાવ મામા ને
હરીપંત નામે શૂરા સરદારો હતા.

પ્ર૦ મૈસુરના હૈદરઅલીએ મરેઠીરાજ ઉપર ક્યારે સ્વારી
કરી ને તેમાં શું થયું?

ઉ૦ સન ૧૭૬૪ માં સ્વારી કરી તેમાં પેશ્વાએ હૈદરને
હરાવી ૩૨ લાખ રૂપીઆ દંડ લીધો.

પ્ર૦ મલ્હારરાવ હોલ્કર ક્યારે મુઝોને તેની ગાદીનું શું થયું?

ઉ૦ સન ૧૭૬૬ માં મુવાથી તેનો પૈત્ર ગાદીએ બેઠો
કેમકે તેનો દીકરો તો અગાઉથી મરી ગયો હતો એ પૈત્ર
જલદી મરી જવાથી એની મા અહલ્યાબાઈએ તુકાજી નામે
શૂરા જોદ્દાને ખોળે લેઈ પોતે રાજ કારભાર કરવા માંડ્યો-
ને લઢાઈનું કામ તુકાજીને સોંપ્યું.

પ્ર૦ અહલ્યાબાઈએ કેવી રીતે રાજ ચલાવ્યું?

ઉ૦ એ બાઈ બુદ્ધિવાન, બણેલી, ઉદ્યોગી, સદ્ગુણી, દયા-
ળુ ને બક્ત હતી. એના વખતમાં રાજ આખાદ થયું ને
લોક સુખ પામ્યા ને ઈંદોર વસ્યું. એ જીવતાં વખણાઈ ને
મુવા પછી દેવી ગણાઈ પુજાઈ. પ્રભાસ પાટણમાં સોમનાથજી

હાલનું દેવળ એણે બંધાવ્યુંછે, અને એ વગર પણ બીજાં ઘણાં દેવસ્થાનો બંધાવ્યાંછે.

પ્ર० તે વખતેભોંસલેનીને સિંધીઆની ગાદીએ કોણ હતું?

ઉ० રાધુજી ભોંસલે પછી બનેાજી હતો તે પેસ્વાની વિરુદ્ધ હોવાથી માધવરાવે તેને જોર કરી વશ કર્યો. જોકેજી સિંધીઆ પાણીપતના યુદ્ધમાં મરાઠાથી રાણોજીના અતૈરસ પુત્ર મહાદજીને માધવરાવે સિંધીઆની ગાદીએ બેસાડ્યો.

પ્ર० રઘુનાથરાવે શાથી બળવો કર્યો ને તેમાં શું થયું?

ઉ० તેની સ્ત્રી આનંદીબાઈની શીખવણીથી બળવો કર્યો પણ પેશ્વાએ તેને હરાવી પોતાના વરમાં કેદ રાખ્યો.

પ્ર० મરેઠાઓએ ફરીને દિલ્હી ક્યારે લીધી?

ઉ० સન ૧૭૬૯ માં મરેઠાઓએ રજપુત રાજાઓને રોહિલા પાસેથી ખંડણી લેઈ દિલ્હી લીધી ને શાહઆલમ તેમના રક્ષણમાં આવ્યો.

પ્ર० હૈદર સાથે બીજવાર ક્યારે લડાઈ થઈ?

ઉ० સન ૧૭૭૨ માં. હૈદરે મરેઠા સાથે વિરોધ કર્યોથી તેને હરાવી મરેઠાએ પોતાને લાલકારો સરતો કરી સંધીકરી.

પ્ર० માધવરાવ ક્યારે મરણ પામ્યો ને તે કેવો હતો?

ઉ० સન ૧૭૭૨ માં. એ ચતુર, શૂરો. શાણો ને પ્રજાને સુખી કરવાને આતુર હતો. એણે વેઠ બંધ કરી ગરીબોનું રક્ષણ કર્યું. સરદારોને તાબામાં રાખતો ને નહીં રેહેનારને સજા કરતો. કામદાર ગુણુ જોઈ રાખતો. એના વખતમાં મરેઠી રાજ્યની ઉપજ સાત કરોડ રૂપિયા હતી. એ ૨૮ વરસની જુવાન વયમાં મુંવા. પાણીપતની દાર પછી એણે પાછા મરેઠા જોરજોર કર્યા. પણ એના અકાળ મૃત્યુથી રાજને બારે હાની થઈ.

પ્ર० માધવરાવ પછી પેશ્વા કોણ થયો?

ઉ० એને છોકરો નહોતો તેથી તેનો ૧૮ વરસનો ભાઈ ત્રારામજીરાવ પેશ્વા થયો.

પ્ર૦ એને કોણે મરાવી નાંખ્યો ?

ઉ૦ સન ૧૭૭૪માં એની કાકી આનંદીબાઈ તથા કાકા રઘુનાથરાવે મરાવ્યો.

પ્ર૦ નારાયણરાવને મરાવાથી રઘુનાથરાવની મતલબપારપડી?

ઉ૦ એને પેશ્વા થવું હતું પણ નારાયણરાવની સ્ત્રીએ છોકરો જન્મવાથી તેના પક્ષમાં સખારામબાપુ, નાના ફડ-નવીશ વગેરે થયા તેમણે એ નાના બાળકને સવાઈ માધવરાવ નામથી ગાદીએ બેસાડી કારભાર કર્યો.

પ્ર૦ રઘુનાથરાવ ક્યાં ગયો ને ત્યાં શું કર્યું?

ઉ૦ એ બ્રહ્મદત્તારા સામી આખી મરેહી પ્રજા થયાથી તે સુરત ગયો ને મુંબાઈના અંગ્રેજને ચીમનાજી આપાએ મદદ મહેનતે જીતેલા સાથી ને વસાઈ બેઠ આપવાના કબ્જા-લી તેમની મદદવડે પુનાની ગાદી લેવા સંધી કરીસન ૧૭૭૪.

પ્ર૦ સન ૧૭૭૪માં કોણ જન્મ્યું?

ઉ૦ મરેહી રાજનો કાળ બાજરાવ, પાપી આનંદીબાઈ-ને પેટ આવતર્યો.

પ્ર૦ તે વખતે હિંદુસ્તાનના કંપનીના કારભારમાં શો ફેરફાર થયો હતો.

ઉ૦ કલકત્તાનો ગવરનર જનરલ ઠ્યો ને તે મુંબાઈ ને મદ્રાસના ગવરનરનો ઉપરી ઠ્યો.

પ્ર૦ તે વખતે ગવરનર જનરલ કોણ હતો ?

ઉ૦ વારન હેતિંગ્સ.

પ્ર૦ હેસ્ટિંગ્સે મરેઠાની લડાઈમાં મુંબાઈ સરકારને શો હુકમ કર્યો.

ઉ૦ રાધોબાનો પક્ષ છોડી પેશ્વા સાથે સંધી કરવાનો.

પ્ર૦ એ હુકમ ગવરનર જનરલે શાથી ફેરવ્યો?

ઉ૦ મરેઠા ફ્રેંચ રાજની કુમક મેળવવાનો વિચાર કરે છે એવી ખબર મળી તેથી તેણે મરેઠા સાથે લડવાનો વિચાર કરી કલકત્તેથી મુંબાઈના લસ્કરની મદદ લસ્કર મોકલ્યું.

પ્ર૦ વારગામ આગળ શાથી સંધી થઈ ?

ઉં કલકતાનું લસ્કર આવતા મહેલાં મુંબાઈનું લસ્કર હાથથી તે વસ્કરે સધો કરી.

પ્ર० સંધી કર્યા છતાં ફરીને શાથી લઢાઇ સળગી?

ઉં એ સંધી મુંબાઈમાં ને વિલાયતમાં મજબૂર થઇ નહીં તેથી.

પ્ર० એ લઢાઇમાં શું થયું?

ઉં જનરલ ગાર્ટે ડબોઈ ને અમદાવાદ જીત્યાં, પણ વસાઈથી પાછો હઠયો ને તેવામાં સન ૧૭૮૦માં નિજામ-ને હૈદરે મરેઠાની વાહારે ચઢવાના કરાર કરી હૈદરે કર્નાટક ઉપર સ્વારી કર્યાથી અંગ્રેજો મરેઠા જોડે સંધી કરી.

પ્ર० એ સંધી ક્યાં થઇ ને તેમાં શા ઠરાવ થયા?

ઉં સન ૧૭૮૨ સાલગાંધ મુકામે સંધી થઈ. તેમાં ઠર્યું, કે મરેઠાનો લીધેલો મુલક પાછો આપવો. અંગ્રેજોને પોર્ટુગીઝ વગર બીજા યુરોપીઅનને નોકર રાખવા નહીં. ભરૂચ સિંધીઆને આપવું. હૈદર સામી અંગ્રેજોને મરેઠાએ મદદ કરવી ને રાધોઆને મહીને પચીસ હજાર રૂપીઆ આપવા.

પ્ર० મરેઠી રાજ પડી ભાગવાનું મંડાણ શાથી થયું?

ઉં પેસ્વાનો અધીકાર રઘુનાથરાવની ચાલથી નરમ પડ્યો ને તેથી મહાદેજ સિંધીએ પેસ્વાથી નોખા પડી સ્વ. તંત્ર થવા ઇચ્છ્યું ને એ પ્રમાણે બીજા સરદારો પણ સ્વ-તંત્ર થવા લાગ્યા તેથી.

પ્ર० મહાદેજ સિંધીએ શાં પરાક્રમનાં કામો કર્યા?

ઉં એણે ગોહદના રાણા પાસેથી ગ્વાલીયર જીત્યું. ત્યાંથી દિલ્હી જઈ પાદશાહને કબજે કરી સનંદ લખાવી લીધી કે પાદશાહનો મુખ્ય કારભારી પેસ્વા ને પેસ્વાની વતી સીંધીઓ કામ કરે. જેપુરને જોધપૂરના રાજાને તથા ધણા મુસલમાન નવાબોને ખંડીયા કર્યા. તથા ફ્રેંચ નોકર રાખી ક્વાયદી પાયદળ તથા તોપખાનું ઉભું કર્યું.

પ્ર० એ વખતમાં મરેઠાને નિજામે કોની સાથે લઢાઇ કરી?

ઉં સન ૧૭૮૪થી ૮૭ સુધી એખનેએ ટીપુ સુલતાન

જેડે વઢીને ૪૫ લાખ રૂપીઆ ખંડણી લીધી.

પ્ર० શાહઆલમપાદશાહનેઆંધજોડાણેકર્યેનેતેનુંશું થયું?

ઉ० સીંધીઆની ગેર હાજરીમાં યુલામ કાદરે પાદશાહને આંધજો કર્યો ને સિંધીઆએ જમને તેને છોડાવ્યો.

પ્ર० સિંધીઆને હોલકરને શાથી લઢાઈથઈનેતેમાંશુંથયું?

ઉ० જાને વચે કુસંપને અદેખાઈ થવાથી તથા પેશ્વાની સત્તા તૂટવાથી તેમને કોઈ વારનાર ન રહેવાથી અજમેર આગળ જાને લડ્યા તેમાં હોલકર હાર્યો.

પ્ર० મહાદજી સિંધીઆ ક્યારે મુઝો ને પુછી કોણુથયો?

ઉ० સન ૧૭૯૪માં એ મુવાથી તેના ભાઈનો પૌત્ર દોલતરાવ સિંધીઆ થયો.

પ્ર० તે વખતે રાજનોતિ જાણનાર કયે મરેઠો હતો?

ઉ० નાનાફૂડનવીસએમરેઠીરાજનામહાપુરૂષોમાંછેલ્લોહતો.

પ્ર० તે વખતે મરેઠાની કેવી સ્થિતિ હતી?

ઉ० મરેઠા સરદારોપરથી પેશ્વાની સત્તાની દોરી નરમ પડી હતી તેથી મોટા સરદારો સ્વતંત્ર થઈ જવા લાગ્યા હતા. દેશમાંથી સાહસને પરાક્રમ કરવાનો ઉત્સાહ ઘટી ગયોહતો, અને પ્રતાપી પુરૂષો મરતા ગયા તેમનવા ચતાનહતા.

પ્ર० પેશ્વાને નિજમ સાથે શાથી લડાઈ થઈ, ક્યારે થઈને તેમાં શુંથયું?

ઉ० નિજમે ચઢેલી ખંડણી ન ભરી તેથી સન ૧૭૯૫ માં કુર્દલા આગળ લઢાઈ થઈ. બધા મરેઠી નાયકો પેશ્વાની સરદારી નીચે આ છેલ્લીજ વાર લઢ્યા. નિજમ હાર્યોને ત્રણ કરોડરૂપીઆને કેટલાકપ્રાંતોઆપવાનીસરનેનિજમેસંધી કરી.

પ્ર० સત્તાઈ માધવરાવે શાથી આપઘાત કર્યો.

ઉ० એ વખતે નાનાફૂડનવીસ પ્રધાન હતો ને તેનું પુર ચક્ષુ હતું. પેશ્વા ૨૧ વરસનો થયો પણ તેને આવકાર ન સોંપ્યો તેથી તથા રઘુનાથરાવના છોકરા બાહુરાવને અને બીજા ભાઈઓને કેદ કર્યા હતા તેમને છોડાવી પેશ્વા પો-

તાની પાસે રાખવા ઈચ્છતો હતો પણ પ્રધાને ના કહ્યાથી તે બહુબીજનયદનેઅગાસીએપડતુંમૂકીમરણ પામ્યો. સન ૧૭૯૫

પ્ર૦ સવાઇ માધવરાવ પછી કોણ પેશવા થયો?

ઉ૦ બાહુરાવનો હક હતો પણ નાનાએ તેને બેસવા દીધો નહીં છવટે કેટલીક ખટપટી ચાલ્યા પછી નાનાએ અને સિંધીઆએ મળી બાહુરાવને ગાદી આપી.

પ્ર૦ બાહુરાવ કેવા ગુણનો હતો?

ઉ૦ રાજ્ય ચલાવવાને તે અયોગ્ય હતો. રાજ બોવાનાં બધાં અપવિદ્યાળુ એનામાં હતાં.

પ્ર૦ સિંધીઆનીને નાનાની વચ્ચે અણબનાવ શાથી થયો?

ઉ૦ બાહુરાવે એ બંનેથી છુટવા માટે બંને વચ્ચે અણબનાવ કરાવ્યો. પેશવાની ગુપ્ત રાજ્યથી સિંધીએ પુના લુટયું ને નાનાને અહમદનગરમાં કેદ કરી સિંધીઆના સસરા ઘાટગેને કારભારી ઠરાવ્યો.

પ્ર૦ પેશવાએ નાનાને ફરીને કારભારી શાથી ઠરાવ્યો?

ઉ૦ સિંધીઆના લશ્કરે બંડ કર્યું ને માંહોમાંહે કતલ કરવા માંડી. બીજા સરદારો પણ માંહો માંહે લઢવા લાગ્યાથી રાજ્યમાં અવ્યવસ્થા થઇ ત્યારે નાનાને કેદમાંથી કાઢીફરી કારભારીનીમ્યોતેથીસિંધીઓઉત્તરહિંદુસ્તાનમાં ગયો.

પ્ર૦ ત્યાં તેને કોની સાથે લઢાઈ થઇ?

ઉ૦ જસવંતરાવ હોલકર સાથે. તેમાં બંનેનાં ધણાં માણસો મરાયાં. ઇ. સ. ૧૮૦૦.

પ્ર૦ નાનાફડનવીસ ક્યારે મુવો ને તે કેવો હતો?

ઉ૦ સન ૧૮૦૦માં મુવો. એ બીહીકણ પણ સ્વદેશાભિમાની હતો. રાજકાજમાં એની સમજણ ઊંડી હતી. તે અંગ્રેજને વખાણતો ને માન આપતો. પણ રાજકાજમાં તેમનાથી ડરી અપ્રીતિ રાખતો. રાજ રક્ષણ માટે અંગ્રેજ સેના પુને ન રાખવી કેમકે તેથી સ્વતંત્રતા જતી રહે એવો તેનો અભિપ્રાય હતો.

પ્ર૦ સિંધીઆ ને હોલ્કરમાં-પેશ્વા કોની તરફ લતો?

ઉ૦ સિંધીઆ તરફ. તેથી હોલ્કરે નગર સપ્તાવી ગ્રા-
ચિંતા પુને આવી બાહુરાવના લશ્કરને હરાવ્યું. બાયલો
બાહુરાવ વસાઈ નાશી ગયો. તેથી હોલ્કરે બાહુરાવના ભ-
ત્રીગનને ગાદી આપી ઇ. સ. ૧૮૦૨.

પ્ર૦ બાહુરાવે ગાદી મેળવવાને શું કર્યું?

ઉ૦ અંગ્રેજ જોડે કરાર કર્યો કે અંગ્રેજ ગાદી અપાવે,
ને તેના રાજનું સ્થાપ કરવું ને તે માટે પુનામાં લશ્કરરહે
તે પેટે છવીસ લાખ રૂપીઆ આપવા. સુરતપર દાવો ન
રાખવો. નિજમને ગાયકવાડ સાથેના વાંધા અંગ્રેજ મારફત
પતાવવા. અંગ્રેજના દુશ્મન કોઈ યુરોપી લોકને નોકર ન
રાખવા એ સરતે અંગ્રેજે બાહુરાવને ગાદી અપાવી તે પ-
રાધીનપણે બાહુરાવે ભોગવી.

પ્ર૦ બાહુરાવે પેશ્વાઈ સાથે ખોઈ?

ઉ૦ સોળવરસ પરાધીનપણે પેશ્વાઈ ભોગવી તે દરમિયાન
ચંડાળ કામો કર્યા ને અંગ્રેજ જોડે દગલબાજી કરી સન
૧૮૧૮માં લઢ્યો ત્યારે અંગ્રેજે તેનું રાજ લઈ લીધું.

પ્ર૦ રાજ ગયા પછી બાહુરાવ ક્યાં રહ્યો.

ઉ૦ અંગ્રેજે આઠ લાખ રૂપીઆનું વર્ષાસન આપ્યું તે
લેઈ કનોજ પાસે બીથુરમાં રહ્યો.

પ્રકરણ ૧૩ મું.

પ્ર૦ મુંબાઈ અંગ્રેજ કંપનીને શી રીતે મળી?

ઉ૦ એ બેટ પોર્ટુગીઝને તાબે હતો. તે જ્યારે પોર્ટુગા-
લના રાજ્યે તેની કુંવરી ઇંગ્લાંડના રાજા વેરે પરણવી
ત્યારે તેને પેહેરામણીમાં આપ્યો. ઇંગ્લાંડના રાજાએ તેઅ
ંગ્રેજ કંપનીને સોંપ્યો.

પ્ર૦ ભરતખંડમાં રાજ કરવાને કયી યુરોપી પ્રજાએ ચત્ત કર્યો?

ઉ૦ અંગ્રેજ અને ફ્રેંચ તેમાં અંગ્રેજે જય મેળવી દે-
શી રાજ્યો વશ કર્યા.

પ્ર૦ અંગ્રેજે ગદ્રાસ ને કલકત્તા શી રીતે વસાવ્યાં?

ઉ૦ અંગ્રેજે વીજયનગરના રામરામના ભાઈકનેથીજમીન વેચાતી લઈ ગદ્રાસ વસાવ્યું ને ઔરંગઝેબના વખતમાં સન ૧૬૯૬માં કલકત્તા નામે ગામ વેચાતું લઈ ત્યાં દિલ્લો આંધ્રી શહેર વસાવ્યું એ શહેર હાલ ભરતખંડની રાજધાની છે.

પ્ર૦ પાંદિયેરી ફ્રેંચોએ શી રીતે વસાવ્યું?

ઉ૦ સન ૧૬૭૪માં ફ્રેંચોએ વિજયપુરના રાજા કનેથીજમીન વેચાતી લઈ પાંદિયેરી વસાવ્યું ને ત્યાં રાજધાની કરી.

પ્ર૦ પાંદિયેરીમાં પેહલો ગવરનર કયો થયો?

ઉ૦ માર્ટીન. તેણે પાંદિયેરી આપ્પાદ કર્યું.

પ્ર૦ કયો ફ્રેંચ ગવરનર દેશોરાજ્યોના કબજામાં પડવા લાગ્યો?

ઉ૦ માર્ટિન પછી દુમાસ થયો તે. એમણે સાહસિક હતો.

પ્ર૦ કર્ણાટકમાં કયો મુગલ સરદાર સ્વતંત્ર થયો?

ઉ૦ પ્રથમ સાદતખાં ને પછી તેનો ભત્રીજો દોસ્તઅલી.

પ્ર૦ ચંદાસાહેબ કોણ હતો ને તેણે શું કર્યું?

ઉ૦ દોસ્તઅલીનો જમાઇ. એણે ત્રિચીના પછીનો હીંદુ રાજા મુલા પછી દગાથી એ શહેર લઈ લીધું. તથા તંજાવરના મરેઠી રાજા કનેથી કારિકલ બંદર લેઈ ફ્રેંચને આપ્યું ને બીજો કેટલોક મુલક જીત્યો.

પ્ર૦ તંજાવરના રાજાની મદદે કયા મરેઠા સરદાર ચઢ્યા?

ઉ૦ મોરારીરાવ અને રઘુજી ભોંસલે કર્નાટક ઉપર ચઢી આવ્યા ને અંબુર આગળ નવાબ દોસ્તઅલીને ઠરાવીને માર્યો.

પ્ર૦ તે પછી કર્નાટકનો નવાબ કોણ થયો?

ઉ૦ રઘુજીએ ગસ ધન લેઈ દોસ્તઅલીના દીકરા સફદરઅલીને નવાબ ઠરાવ્યો ને ચંદાસાહેબને પકડીને સતારે લઈ ગયો.

પ્ર૦ ફ્રેંચોને ચંદ્રનગર શી રીતે મળ્યું?

ઉ૦ એ શહેર તેમણે ઔરંગઝેબ પાસેથી વેચાતું લીધું હતું.

પ્ર૦ સન ૧૭૪૧માં પાંદિયેરીમાં કયો ગવરનર થયો?

ઉ૦ ચંદ્રનગરમાં ચતુર ને ધનવાન ગવરનર દુપ્પે હતો.

તેની બદલી પાંદિચેરી થઇ.

પ્ર૦ એ દુષ્કેની ધારણા કેવી હતી?

ઉ૦ અંગ્રેજને કહાડી ભરતખંડમાં ફ્રેંચ રાજ સ્થાપવાની.

પ્ર૦ કર્નાટકના નવાબ સફ્દરઅલ્લીને કોણે માર્યો?

ઉ૦ તેના એક સરદારે. તેથી તેનો છોકરો ને બેગમ મદ્રાસ અંગ્રેજને આશરે ગયાં.

પ્ર૦ કર્નાટકની અવ્યવસ્થા મટાડવાને કયો મુગલ સુબોઆવ્યો?

ઉ૦ દક્ષિણનો સુબેદાર નિબ્બગ-ઉલ-મુલ્ક. તેને સફ્દર-અલ્લીના બાળકને નવાબ ઠરાવી પોતાના એક અનુભવી સરદાર અનવરૂદ્દીનને તે બાળકનો રક્ષક ઠરાવ્યો.

પ્ર૦ કર્નાટકનો નવાબ અનવરૂદ્દીન શી રીતે થયો?

ઉ૦ સફ્દરઅલ્લીને દીકરો મરણ પામ્યાથી એ નવાબ થયો ને તે ફ્રેંચના પક્ષમાં હતો.

પ્ર૦ દુષ્કેએ અંગ્રેજ પાસેથી મદ્રાસ શી રીતે જીત્યું?

ઉ૦ યુરોપમાં ફ્રેંચ અને અંગ્રેજને લઢાઇ ચાલતી હતી તેથી દુષ્કેએ મદ્રાસને ઘેરો લાલ્યો.

પ્ર૦ દુષ્કેની મદદે કયો ફ્રેંચ સરદાર આવ્યો ?

ઉ૦ ફ્રેંચ તાબાના હીંદી મહાસાગરમાંના બેટોનો ગવર-નર લાબોર્દોનેસ આવ્યો. ૧૭૪૬.

પ્ર૦ દુષ્કે ને લાબોર્દોનેસ વચ્ચે કેવો બનાવ હતો ?

ઉ૦ બંનેનું સંપ નહોતો. લાબોર્દોનેસે મદ્રાસ લીધું પણ દુષ્કેના અભીપ્રાયથી કલટી રીતે અમુક રકમ આપ્યાથી મદ્રાસ પાછું આપવાનો કરાર લાંચ લેખ કર્યો ને ચાલ્યો ગયો.

પ્ર૦ દુષ્કેએ તે કરાર પાળ્યો કે નહીં ?

ઉ૦ દુષ્કેએ તે કરાર તોડી અંગ્રેજોને પાંદિચેરીમાં કેદ કર્યા.

પ્ર૦ નવાબને અને દુષ્કેને લઢાઈ થવાનું કારણ શું ?

ઉ૦ નવાબ મદ્રાસ માગ્યું તે ન આપ્યાથી નવાબ ૧૦૦૦૦ માણસ લઈ ફ્રેંચ સાથે લઢ્યો તેમાં ફ્રેંચો જીત્યા તેથી અનવરૂદ્દીન અંગ્રેજના પક્ષમાં ગયો.

પ્ર૦ અંગ્રેજને મદ્રાસ શી રીતે પાછું મળ્યું ?

ઉ૦ અંગ્રેજને ઈંગ્લાંડથી મદદ આવ્યાથી પાંદિયેરી થેયું પણ કાંઈ વળ્યું નહીં, પરંતુ યુરોપમાં બંને વચ્ચે સંધી થયાથી મદ્રાસ પાછું મળ્યું. ઇ. સ. ૧૭૪૮.

પ્ર૦ સન ૧૭૪૮માં હિંદુસ્તાનમાં ને દક્ષિણમાં રાજ્યોની શી વસ્તે હતી ?

ઉ૦ ૧૨મો મુગલ પાદશાહ મદમદશાહ મુવો. સાદતખાંનો ભત્રિજો સફદરજાંગ અયોધ્યાનો રવતંત્ર નવાબ હતો. રોહિલા જ્વતના અફઘાન રોહિલખંડના ધણી થઈ પડ્યા હતા. બંગાળા, બહાર, ને ઝોઢીઆમાં અલિવર્દીખાન નવાબ હતો. એ વરસમાં શાહુ રાજા મરણ પામ્યો; તેથી મરેઠી રાજના ધણી પેશ્વા થયા. નિજમ-ઉલ-મુલક પણ ૧૦૪ વરસની ઉંમરે એજ વરસમાં મુવો. તેની રાજધાની ઔરંગઘાબમાં હતી. મૈદિસૂરમાં હૈદરનો ઉદય થયો હતો. કર્ણાટકની નવાબી માટે અનવરદીન ને ચંદાસાહેબે લડાઈ કરી. ફ્રેંચને અંગ્રેજ ગાંઢોમાંહે લડતા ને દેશીરાજાઓના ટટામાં માથું મારી કામ કાઢાડી લેતા.

પ્ર૦ દેવીકોટા અંગ્રેજને શી રીતે મળ્યું ?

ઉ૦ તંજાવરની ગાદી માટે બે ભાઈ વઢ્યા તેમની વચમાં પડ્યાથી અંગ્રેજને દેવીકોટા ને કેટલોક મુલક મળ્યો.

પ્ર૦ નિજમ-ઉલ-મુલક પછી કોણ નિજમ થયું ?

ઉ૦ તેનો વડો દીકરો દિલ્લી હતો તેણે નવાબી લેવાની પાડી તેથી તેનો દીકરો મુજ્જર વારસ થયો. પણ જનમદારખાનું ને લરકર નાસીરજાંગ નામે ખીજા કુંવરના હાથમાં હોવાથી તે નિજમ થયો તેથી મુજ્જર મરેઠાની કુમક લેવા સતારે ગયો. ત્યાં ચંદાસાહેબ સાથે પિછાન થઈ તે બંનેએ દુષ્કેની મદદ માગી તેથી દુષ્કેએ સાત લાખ રૂપિયા મરેઠાને આપી ચંદાસાહેબને છોડાવ્યો.

પ્ર૦ દુષ્કેએ ચંદાસાહેબનેઅને મુજ્જરને શી રીતેગાદીઅપાવી

ઉં એ ત્રણેનાં લશ્કરે અનવરૂદ્ધિને હરાવી માર્યો. ફ્રેન્ચના ખુસી સરકારે બહાદુરીથી જીજીગઢ લીધો. ને મુજ્જર દક્ષિણનો સુબેદાર ને ચંદ્રસાહેબ કર્ણાટકનો નવાબ થયોતે-
થી ફ્રેન્ચને પાંદિયેરીની આસપાસનાં ૮૧ ગામમળ્યાં સન ૧૭૪૯.

પ્ર૦ અનવરૂદ્ધિને મરાયા પછી તેના દોકરાનું શું થયું?

ઉં તેનો દોકરો મહમદઅલી ત્રીચીના પક્ષીમાં ગ્રહ ભરાયો.

પ્ર૦ મુજ્જરને દક્ષિણની સુબેદારી શી રીતે મળી?

ઉં નાસીરજંગે મુજ્જરને હરાવી કેદ પકડ્યો તેને છોડાવવા ખુસી આવ્યો તેવામાં નાસિરજંગને સરદારેએ મારી નાંખ્યાથી તેનું લશ્કર નાકું. ત્યાં આગળ દુષ્કેએ દુષ્કે-તેણાબાદ શેહર વશાવી કિર્તીચંભ ચણાવ્યો સન. ૧૭૫૦.

પ્ર૦ મુજ્જર શી રીતે મરાયો ને તેની ગાદીનું શું થયું?

ઉં ઔરંગાબાદ જતાં રસ્તામાં મુજ્જરને તેના સરદારે મારી નાંખ્યાથી ખુસીએ નિગમ-ઉત્ત-મુદ્દના દોકરા સલામતજંગને ગાદી આપી. સન ૧૭૫૧. સલામતજંગનું રક્ષણ કરવા ફ્રેન્ચ ફોજ સાથે ખુસી ત્યાં રહ્યો તેના બદલામાં નિગમે ઉત્તરસરકાર ને મજ્જલીપટણ જંગીરમાં આપ્યાં. આ વખતે ફ્રેન્ચો પુર ચઢતીમાં હતા.

પ્ર૦ ફ્રેન્ચને તોડી અંગ્રેજનો ઉદ્ધવ કરનાર કોણ હતો?

ઉં તે વખતે અંગ્રેજનો મળતીઓ મહમદઅલી હતો તેને ત્રીચીના પક્ષીમાં ચંદ્રસાહેબ જીતવાની તૈયાનીમાં હતો એટલામાં અદ્રાસના અંગ્રેજોમાં એક પચાંશક વરસનો રાજા કલૈવ કરાંતે જીવાન વેપાર ખાતામાં નોકર હતો તેણે અંગ્રેજની ચઢતી કરી.

પ્ર૦ કલૈવ કેવા યુવનો હતો?

ઉં મરેઠી પ્રજાને જંગ શંવાળ મળ્યો તેમ અંગ્રેજને કલૈવ મળ્યો. તે સ્વભાવે ક્ષત્રી હતા. તેણે દુષ્કેની માફક અંગ્રેજનું રાજ ભરતખંડમાં સ્થાપવાનો વિચાર કર્યો ને તે પાર પાડ્યો, તે ચતુર, કપટી, ને યુક્તિવાન હતો ને યુદ્ધમાં કુશળ હતો.

પ્ર૦ કલેવેફ્રેંચની પડતી અને અંગ્રેજની ચઢતીશીરીતેકરી?

ઉ૦ મહમદઅલીને ચંદાસાહેબ જીતવાની તૈયારીમાં હતો તે વખતે કલેવે મદ્રાસના ગવર્નરને કહ્યું કે મહમદઅલી ને બચાવવાનો રસ્તો એજ છે કે આપણે ચંદાસાહેબની રાજધાની અક્રીટ ઉપર હુમલું.

પ્ર૦ કલેવની યુક્તિ સફળ થઈ કે નહીં?

ઉ૦ મદ્રાસના ગવર્નરે ૨૦૦ગોરા ને ૩૦૦કાળાની ફાજ આપી કલેવને મોકલ્યો તેણે અક્રીટ જીત્યું.

પ્ર૦ ચંદાસાહેબે અક્રીટ પાછું લેવા શો ઉપાય કર્યો?

ઉ૦ તેના દીકરા રાજસાહેબને દશહજાર માણસ આપી અક્રીટ લેવા મોકલ્યો તેણે અક્રીટને ઘેરો ઘાલ્યો, પણ ઘણું મથતાં પણ અક્રીટ ન જીતાયું ને છેલા હુમલામાં તેનાં ઘણાં માણસો મરાયાથી તેણે ઘેરો ઉઠાવ્યો તેથી કલેવે તેની પાછળ પડી તેના લશ્કરનો નાશ કર્યો.

પ્ર૦ ત્રિચીનાપલ્લીના ઘેરાતું શું થયું?

ઉ૦ ઈંગ્લાંડથી લારેન્સ (કલેવને લશ્કરી કેળવણી આપનાર) લશ્કર લઈ આવ્યો તેને અને કલેવને ત્રીચીનાપલ્લી મોકલ્યા તેમની કુમકે તંજાવરતું લશ્કર આવ્યું. અહીં ભારે જુદા થયાં તેમાં અંગ્રેજ જીત્યા અને ચંદાસાહેબને તંજાવરના સેનાપતિએ માર્યો ને ફ્રેંચ ફાજને કેદ કરી.

પ્ર૦ ઔરંગાબાદમાં ફ્રેંચની કેવી સત્તા હતી?

ઉ૦ ત્યાં સલાયતજંગ પાસે ખુસી પુર જ્વેરમાં હતો. શુબેદારે તેને ૫૦ લાખનો મુલક આપ્યો હતો.

પ્ર૦ ફ્રેંચેએ ફરી ત્રીચીનાપલ્લીને ક્યારે ઘેરો ઘાલ્યો?

ઉ૦ તેવામાં કલેવ વિલાયત ગયો. ત્યારે સન ૧૭૫૪ માં દુષ્કેએ ત્રીચીનાપલ્લીને ઘેરો ઘાલ્યો. પણ લારેન્સે તેનો બચાવ કર્યો.

પ્ર૦ દુષ્કેને ફ્રાન્સ ક્યારે બોલાવ્યો? ને તેના ગયા પછી ફ્રેંચ સત્તા કેવી રહી?

ઉ૦ સન ૧૭૫૪માં ફ્રેંચ સરકારે દુષ્કેને બોલાવી લેઈ

લઢે નહીં એવા સરદારને મોકલ્યો તેણે ૧૭૫૫માં બંનેની સત્તા કહ્ણાટકમાં સરખી રહે એવી રીતે અંગ્રેજ બેડે સલાહ કરીને મહમદઅલી કહ્ણાટકનો નવાબ થયો.

પ્ર० એ સલાહમાં મુખ્ય સરત શી હતી ?

ઉ० અંગ્રેજનેફ્રેંચે દેશીરાજ્યનાવધરામાં પડવું નહીં. પણુ તે સરત એફ્રેંચે પાળી નહીં ને થોડી મુદતમાં લઢાઇ સળંગી.

પ્ર० કલેવ ફરીને ઇંગ્લાંડથી ક્યારે પાછો આવ્યો ?

ઉ० સન ૧૭૫૬માં મદ્રાસનો ગવરનર થઇને પાછો આવ્યો તેની સાથે નૌકાસેનાપતિ વાટસન પણુ જ્યારે સેન્ય લેઇ આવ્યો. પશ્ચિમ કાંઠે ચાંચીઆ લૂટ કરતા હતા તેમને સજ્જ કરી તેઓ મદ્રાસ આવ્યા.

પ્ર० કલેવ ને વાટસન કલકત્તે શા માટે ગયા ?

ઉ० બંગાળના નવાબે અંગ્રેજને બોંયરામાં રૂંધી માર્શના માઠા સમાચાર મળ્યાથી તેઓ કલકત્તે ગયા તેવામાં યુરોપમાં અંગ્રેજને ફ્રેંચ વચ્ચે લઢાઇ થયાના સમાચાર આવ્યા.

પ્ર० તેવામાં ફ્રેંચોની મદદે કયો સરદાર આવ્યો ?

ઉ० લાલી નામે સરદાર અંગ્રેજને જીતવા આવ્યો તેણે ઓરંગાબાદથી ખુસીને પાછો બોલાવી લાધો તેથી નિજમ દરબારમાંથી ફ્રેંચ સત્તા તૂટી.

પ્ર० લાલી કેવા ગુણનો હતો ?

ઉ० તે હોંસીલો. ચચળ. બહાદુર. પણુ ખુલમીને અવિચારી હતો ?

પ્ર० લાલીએ આવી શું પરાક્રમ કર્યું ?

ઉ० તેણે અંગ્રેજનો ફોર્ટ સેન્ટડેવિડ જીત્યો ને મદ્રાસને ઘેરો ઘાલ્યો. એ વખતે ફ્રેંચ સરદારે લાલીના હુકમમાં રહ્યા નહીં. એવામાં અંગ્રેજને ઇંગ્લાંડથી મદદ આવ્યાથી લાલીને ઘેરો ઉઠાવવો પડ્યો. સન ૧૭૫૯.

પ્ર० પછી લાલીને ખુસી ક્યાં ગયા ?

ઉ० તેમણે વાંદીવાસને ઘેરો ઘાલ્યો પણુ અચરકુટે તેમને હરાવી ખુસીને કેદ પકડ્યો, પછી ફ્રેંચોની હાર થતી

મોંઘ ને છેવટે ૧૭૬૧માં પાંદિચેરી પણ લીધું, લાલીને દેદ કરી મદ્રાસ આણ્યો. ને ફ્રેંચ રાજ્યની સમાપ્તી કરી.

પ્ર० લાલીનું સ્વદેશ ગયા પછી શું થયું?

ઉ० તેને ફ્રેંચ સરકારે ગરદન માર્યો.

પ્ર० ફ્રેંચ ધરટ છાંડીઆ કંપનીનું શું થયું?

ઉ० ફ્રેંચ સરકારે તે કંપનીનો પણ અંત આણ્યો.

પ્ર० ફ્રેંચોને પાંદિચેરી વગેરે પાછું મળ્યું કે નહીં ?

ઉ० સલાહ થઇ ત્યારે મળ્યું પણ તે ફ્રેંચ સરકારે ખાલસા કર્યું ને ભરતખંડના રાજકાળમાં તેમણે હાથ નધાણ્યો. ને અંગ્રેજ પ્રખળ થયા.

પ્રકરણ ૧૪ મું.

અંગ્રેજી રાજ્યની સ્થાપના.

પ્ર० દક્ષિણમાં ફ્રેંચને અંગ્રેજ વઢતા હતા તે વખતે બં. માળામાં કયો નવાજ હતો ?

ઉ० અલિવર્દીખાન હતો. એણે મરેહાને બળથી કે કળથી પાછા કહાડયા. અને અંગ્રેજનો બચાવ કરી તેમની પાસેથી નાણાં લીધાં.

પ્ર० મરેહા ખાડી કોને કહે છે ?

ઉ० મરાઠાના ડરથી અંગ્રેજે કલકત્તાની આસપાસ ખાડી ખોદી તેને.

પ્ર० અલિવર્દીખાન ક્યારે મુવો ને તેના પછી કોણ થયું ?

ઉ० સન ૧૭૫૬માં તેના પછી તેનો ૨૦ વરસનો પૌત્ર સુરાજકિશ્ન નવાજ થયો.

પ્ર० એ જીવાન નવાજ કેવો હતો ને એણે શું કર્યું ?

ઉ० એ બુદ્ધિદીન, કાયર. કુર ને રંડીખાન હતો. એણે ધન મેળવવા પ્રગ્નને પીડી ને સારા ઘરની લાજ લૂટી. એનો માણસ અંગ્રેજને આશરે ગયો તેને આપી દેવા નવાજે દુરમાયું. અંગ્રેજે તે ન માન્યાથી કાસીમ બખ્તરજી સખારો લૂટી ને કલકત્તા જીતવા આવ્યો.

પ્ર० નવાળ કહકતે આવ્યો ત્યારે અંગ્રેજોએ શું કર્યું?

ઉ० સન ૧૭૫૬માં નવાળ આવ્યો ત્યારે ઘેરાં છોકરાંને અંગ્રેજોએ વઢાણે ચઢાવી દીધાં ને ગવરનર પણ નાઠો. ખાકી રહેલા નવાળને શરણે આવ્યા.

પ્ર० તામે થયેલા અંગ્રેજોનું શું થયું?

ઉ० નવાળે તામે થયેલાને અલય વગન આપી કોટડી-માં પુર્યા. ત્યાં હવા પાણી વગર તેઓમાંથી ૧૨૩ સવાર મુઘીમાં મરી ગયા ને માત્ર ૨૩ મરવાની દાદામાં જીવતારહ્યા.

પ્ર० આ સમાચાર મદ્રાસગયા ત્યારે ત્યાના ગવરનરે શું કર્યું?

ઉ० ત્યાં કૌંસ ગવરનર હતો ને વાટસન ૯૦૦ ગોરા ૧૫૦૦ દેશીનું પદ્ધતિ લેઈ નાઢાળ્યા. ને કનકતા હતું.

પ્ર० આ વખતે સોલંગી નવાળે શું કર્યું?

ઉ० કલેને વાટસન ૯૦૦ના સમાચાર સોલંગી નવાળ લઢવા આવ્યો. પણ અંગાળી લશ્કર હાર્યું. પણ ચતુર કલેવે આ વખતે સંધી કરી ને નવાળે લીધેલું પાછું લીધું ૧૭૫૭.

પ્ર० ફરી નવાળને અંગ્રેજ સાથે અણખાવ શાથી થયો?

ઉ० અંગ્રેજ ને ફ્રેંચને એ વેળા લઢાઇ ચાલતી હતી તેથી કલેવે નવાળની મના છતાં અંદ્રનગર લીધું તેથી.

પ્ર० અંગ્રેજને કહાડવાને નવાળ શો ઉપાય કરતો હતો?

ઉ० ફ્રેંચનરદારપુસીની મદદમેળવોતે મને કહાડવાનું કરતો હતો.

પ્ર० અંગ્રેજે નવાળને કહાડવાનો શો ઉપાય કર્યો?

ઉ० નવાળનો ખમ્મનચી રાયદુર્લભ, સેનાપતિ મીરજા-ફરને મુર્શીદાબાદનો જગત શેઠ કુટયા. તેઓ અંગ્રેજ અધિકારીઓ સાથે મળી નવાળને કહાડી મીરજાફરને ગાદી અપાવવા ઠરાવ કરવા લાગ્યા.

પ્ર० તેમણે શાશા ઠરાવ કર્યો?

ઉ० નવાળના ખમ્મનામાં કરોડો રૂપિયા હતા, તેમાંથી અંગ્રેજ કંપનીને નુકશાન ભરી આપવું કંપનીને લાલકારી હક આપવા ને અંગ્રેજ અધિકારીઓને મોટી રકમો આપવા.

પ્રવી તથા કાવતરામાંના દરેકને અમુક રકમ આપવી ઠ-
રાવી. એ કાવતરામાં અમીચંદ દલાલ હતોતેણે નવાખના
અબ્બનામાંથી જે રકમ ઉપડે તે ઉપર સેંકડે પાંચ ટકા દલા
લી માગી ને તેમનકરેતો બધીવાત નવાખને કહીદેવા તૈયારથયો.

પ્ર૦ અમીચંદને આપવાની રકમ કેટલી થતી હતી?

ઉ૦ ત્રીશ લાખ રૂપીઆ, પણ તેટલું આપવાની બધાની
મરજી નહતી પણ જે તેનું મન ન મનાવે તો મીરજીદર,
જગત શેઠ ને રાયદુલ્લભ માર્યાબ્બનય માટે અમીચંદને છેતર્યો.

પ્ર૦ અમીચંદને છેતરવાનો શો ઉપાય કર્યો?

ઉ૦ કલેવે બે લેખ તૈયાર કર્યા. એક અમીચંદને છેત-
રવાનો ને બીજો જેમ ચાલવું હતું તેવો. છેતરવાનાલેખમાં
અમીચંદનું નામ દાખલ કર્યું ને વર્તવાનામાં દાખલ ન કર્યું.

પ્ર૦ ખોટા લેખપર કાણે સહી ન કરી?

ઉ૦ વાઠસને પણ તેની સહી બીજો કરે તો લલે એમ
જણાવ્યાથી તેમ થયું.

પ્ર૦ બધી તૈયારી થયા પછી કલેવે શું કર્યું?

ઉ૦ એણે કહાવ્યું કે નુકશાન ભરી લેવા અંગ્રેજ સેના
આવે છે તે સાંભળી નવાબે લઢવાની તૈયારી કરી.

પ્ર૦ બંનેતરફનાં લશ્કર કેટલાં હતાં?

ઉ૦ અંગ્રેજ સેનામાં ૬૫૦ અંગ્રેજ ૨૧૦૦ દેશી ૧૦
તોપને ૧૬૦ ગોલંદાજ હતા ને મુરાજીઉદ્દવલા પાસે ૫૦૦૦૦
પાયદલ ૧૮૦૦૦ સ્વારને મોટું તોપખાનું હતું.

પ્ર૦ એ લઢાઈ ક્યાં ને ક્યારે થઈને તેમાં શું થયું?

ઉ૦ ખ્વાસી આગળ ૧૭૫૭માં થઈને તેમાં કલેવજીયો.

પ્ર૦ જીત્યા પછી કલેવે શું કર્યું?

ઉ૦ તેણે મીરજીદરને ગાદીએ બેસાડ્યો. ને ઠરાવ પ્ર-
માણે કરોડો રૂપીઆ વેંહેચાયા. એકલા કલેવને ભાગ ૨૫
લાખ આપ્યા એ વગર કંપની. કલકત્તાના વેપારીઓ, જ-
મીનને વહાણની ફોજના સીપાઇને સરદારો વગેરેને પુષ્કળ

નાણું મળ્યું. પણ અમીચંદને કાંઈ ન મળ્યાથી તે ગાંડો થઈ ગયો. મીરજાદરનામનો નવાબ થયોને કર્તાહત્તાઅંગ્રેજ થયા.

પ્ર૦ સુરાજિદવલાનું શું થયું?

ઉ૦ તે પકડાયાર્થી મીરજાદરનાછોકરાએ તેને મારી નાંખ્યો.

પ્ર૦ આ રીતે બંગાળા, બહાર ને ઓઢીઆ અંગ્રેજને મળ્યા ત્યારે હિંદુસ્તાનમાં શી અવસ્થા હતી?

ઉ૦ દિલ્લીમાં આલમગીર નામનો પાદશાહ હતો ને સંઘળો અધિકાર તેના વજીર ગાજીઉદ્દીનના હાથમાં હતો. અહમદશાહ અબદલીએ ચોથીવાર હિંદુસ્તાનમાં આવી દિલ્લી જીટી, મરેઠી રાજની સત્તા બાળાજી બાહરાવને હાથ હતી. દક્ષિણમાં તેનો સામોવાળો નીજમ બુસીની મદદથી ટકી રહ્યો હતો. ફાંસથી આવેસો લાલો અંગ્રેજ સાથે લડતો હતો.

પ્ર૦ બંગાળામાં કલૈવે બીજું શું પરાક્રમ કર્યું?

ઉ૦ કંપનીએ તેને કલકત્તાનો ગવરનર નીમ્યો. આલમગીર પાદશાહ પછી શાહઆલમ થયો તેણે બંગાળાઉપર સ્વારી કરી. કલૈવે તેને નાણું આપી પાછો વાળ્યો ઉત્તર સરકારમાં બુસી ગયા પછી વિજ્ઞાપટણનો રાજા આનંદરાજ અંગ્રેજને મળી ગયો. તેની મદદે લશ્કર મોકલી તે પ્રાંત જીતી આનંદરાજને આપ્યો ને મહલીપટણ રાખ્યું. વલંદાની મદદ મેળવી મીરજાદર અંગ્રેજના તાબામાંથી નીકળી જવા ચાહતો હતો તેથી કલૈવે ચિન્સુરા જીતી વલંદાને હરાવ્યા. પછી ૧૭૬૦ માં તે વિલાયત ગયો. ને ત્યાં ઉમરાવ પદવી પામ્યો.

પ્ર૦ કલૈવ પછી ગવરનર કોણ થયું ને તે કેવો હતો?

ઉ૦ વાંસિટાર્થ તે દમ વગરનો હતો. પણ અંગ્રેજને સુખાગ્યે તે વખતે ફ્રેંચસત્તા પડી ભાગી હતી ને પાણીપતની હારથી મરેઠા મુઝાવશ હતા ને અંગ્રેજ સત્તાનો અચાવ કરવાને કલૈવના હાથ નીચે કેળવાયલા સરદારો હતા.

પ્ર૦ તે વખતે મિદ્દજાદરની કેવી હાલત હતી?

ઉં તેનો ખખનો ખાડી હતો ને દેવાદાર થયો હતો.

પ્રં તે વખતના અંગ્રેજોએ ન્યાય થવાને શો માર્ગ લીધો?

ઉં એક નવાજને ઉઠાડી બીજાને ખેસાડવાનો.

પ્રં મારજનદર પછી કોને ગાદી આપી?

ઉં તેના સ્થનવાન જમાઈ મીરકાસમને.

પ્રં મીરકાસમે શું શું આપ્યું?

ઉં દેવાને પેટે કંપનીને કેટલાંક પ્રગણાં ને પાંચ લાખ રોકડા આપ્યા ને કૌન્સીલને ૨૦ લાખ લાંચ આપી તેમાંથી વાંસિટાર્ટને છ લાખ મળ્યા. ઇ. સ. ૧૭૬૦.

પ્રં મીરકાસમે કેવી રીતે રાજ ચલાવ્યું?

ઉં એ હોંસીઆર. સ્વમાન સમજનારને રૈયતની દાઝ જાણનારો હતો. એણે ખર્ચ ઓછો કરી ખખનો તરકર્યો. રાજધાની મેંગીરમાં કરી કવાયદી ફોજ ઉભી કરી. ન્યાય, હુકમણ ને તેજથી વર્તી રાજને આપ્યાં કર્યું.

પ્રં અંગ્રેજો મીરકાસમને ગાદી આપી તે કામ કાય-દાસર શી રીતે કર્યું?

ઉં દિલ્લીના પાદશાહ શાહઆલમને હરાવી પછણે તેડી લાવ્યા. ત્યાં મીરકાસમને બોલાવી પાદશાહને નજરાણું મુકાબી પાદશાહના સેવક કબુલાવ્યો તેથી તેણે તેને શિર-પાવ આપી અંગાળા બહારને ઓઢીઆના નવાજ કબુલરાખ્યો.

પ્રં મીરકાસમને અંગ્રેજ સાથે વાંધો પડવાનું કારણ શું?

ઉં કંપનીના માલના રાહદારી દાણની માફી હતી પણ તે માફી કંપનીના દરેક નોકર જે ખાનગી વેપાર કરતા તે ભોગમવા લાગ્યા તેથી તેની રૈયતના વેપારઓનો વેપાર ચાલતો નહીં ને દાણની ઉપજમાં ખોટ મળ, નવાબે એ અન્વાય દૂર કરવાને રાહદારી દાણ બધાનું માફ કરી નાકાં ઉઠાડી મૂક્યાં પણ તે કલકત્તાની કૌન્સીલને પસંદ ન પડ્યા-થી લઢાઈ ઉઠી ઈ. સ. ૧૭૬૩-

પ્રં કંપનીએ કોને નવાબ ઠરાવ્યો?

ઉં ધરડા ડોસા મીરજી કરને ગાદી આપી પટણા ક-
ખજે યું. પણ મીર કાસમના થાણુદારે તે ફરી જીતીને
અંગ્રેજોને કેદ કર્યા.

પ્રં એ ખંને વચે મોટી લઢાઈ ક્યાં આગળ થઈ?

ઉં ઘેરીઆ આગળ ત્યાં અંગ્રેજો બહુ મુશ્કેલીથી જીત્યા.

પ્રં ઘેરીઆ આગળ હારી કાસમ ક્યાં ગયો ને ત્યાં શું થયું?

ઉં પટણે ગયો ને તેણે અંગ્રેજોને કદાવ્યું કે તમે પટ-
ણે આવશો તો મારી કેદમાં ૧૫૦ અંગ્રેજો છે તેમને ક-
તલ કરીશ તેની દરકાર ન કરતાં અંગ્રેજો પટણે આવ્યા
ત્યારે મીરકાસમે કેદીઓને કતલ કર્યા. પટણાના આગલા
ફોજદાર અંગ્રેજના મિત્ર રામનારાયણને નદીમાં ડુબાવી દીધો.

પ્રં પછી અંગ્રેજ ફોજે શું કર્યું?

ઉં પટણાને ઘેરો ઘાતો લીધું તથી મીરકાસમ અયો-
ધ્યાના નવાજ સુબકદવલા અને શાહઆલમને જઈ મળ્યો.

પ્રં એ ત્રણે જગ્યાએ એકઠા મળી શું કર્યું?

ઉં પટણાને ઘેરો ઘાલ્યો પણ અંગ્રેજોને તેમને પાછો
ઢાલ્યાથી તેઓ બકસર આગળ મુકામ કરી રહ્યા.

પ્રં એવામાં અંગ્રેજ ફોજમાં બળવો થયો તેનું શું થયું?

ઉં અંગ્રેજ લશ્કરમાં મનરો સાહેબ હતો તેણે અંગ્રેજોના
આગેવાન ૨૦ જણાને તોપને મોઢે ઉડાવી દીધાથી બળવો સમ્યો.

પ્રં પછી મનરો ક્યાં ગયો ને શું કર્યું?

ઉં બકસર જઈ ત્રણે જણાને હરાવ્યા ને તેમની ૧૫૦
તોપ પડારી લીધા તેથી પાદશાહ તાબે થયો.

પ્રં સુબકદવલાએ શું કર્યું?

ઉં મરેઠાની મદદ મેળવી ફરી લઢવા આવ્યો પણ હા-
થો ને તાબે થયો.

પ્રં મીરજી કર ક્યારે મરણ પામ્યો ને તેની જગ્યાએ કોણ થયું?

ઉં સન ૧૭૬૫ માં મરી ગયાથી તેના દીકરા નાજમ-
દવલાને પુઝળ પૈસા લેઈ કૌંસીલે ગાદી આપી.

પ્ર૦ કલેવ વિલાયતથી ફરીને પાછો ક્યારેઆવ્યોનેશુંકયુ?
 ઉ૦ કંપનીના નોકરો ખાનગી વેપાર કરી કંપનીને નુકશાન
 કરતા હતા તે વાત વિલાયતમાં માલમ પડવાથી કલેવને
 કોંસીલથી સ્વતંત્ર અધીકાર આપી કલકત્તાનો ગવર્નર ઠ-
 રાવ્યો તેથી તે હિંદુસ્તાન આવ્યો. સન ૧૭૬૫.

પ્ર૦ કલેવે હિંદુસ્તાનમાં આવી શું કર્યું?

ઉ૦ કંપનીના નોકરોએ નજરાણું લેવાં નહીં એ હુકમ
 અમલમાં લાવી અલદાખાદ ગયો. ત્યાં જનરલ કાર્નકનીછા-
 વણીમાં શાહઆલમ ને સુખઉદવલા શરણે આવેલા હતા
 ત્યાં કલેવે દોરતીના કરાર કરી અયોધ્યા સુખને અને દો-
 રા ને અલદાખાદ પાદશાહને સ્વાધીન કર્યા.

પ્ર૦ એના બદલામાં કંપનીને શો લાભ થયો?

ઉ૦ બંગાળા, બહાર ને ઝોઢીઆની ઉપજ વસુલ કરી
 વહીવટ કરવાનો અધિકાર પાદશાહે કંપનીને આપ્યો ને તે-
 ના બદલામાં કંપની દર વરશે ૨૬ લાખ રૂપિયા પાદશા-
 હને આપે એમ ઠરાવ્યું. એ રીતે રા કરોડની વસ્તી ને
 ચાર કરોડની ઉપજના ત્રણ રસાળ પ્રાંતો અંગ્રેજને મળ્યા.

પ્ર૦ એ ત્રણ પ્રાંતો ખાલસા શી રીતે થયા?

ઉ૦ નવાબને દરસાલ ૫૦ લાખ પૈનસનઆપીખાલસાકર્યા.

પ્ર૦ શાહઆલમે બીજા કયા પ્રાંતનો પટો આપ્યો હતો?

ઉ૦ ઉત્તરસરકારનો. પણ તે પ્રાંત નીજમ પાસે હતો
 માટે લાગ આવે તે હુકમનો અમલ કરવાનો હતો.

પ્ર૦ કંપનીના હુકમથી કલેવે શા શા સુધારા દાખલકર્યા?

ઉ૦ કંપનીના નોકરો પોતાનો ખાનગી વેપાર કરતા તે
 અટકાવ્યો તેના બદલામાં તેમનો પગાર વધાર્યો. લઢાઈ વ-
 ધવાને લીધે લશ્કર વધતું ગયું હતું તેથી ખરચ વધુ થતું,
 લશ્કરી માણસોને જેવડું ભાથું મળતું તે બંધ કર્યું. તેથી
 અંગ્રેજ સરદારો રીસાયા ને તેમાંથી એકે વખતે બસે જણ
 રાજનામાં મોકલ્યાં ને તેવામાં મરેઠા આવે છે એવી ખુબ

ચાલી. પણ તેથી ન ડરતાં કલેવે તે કબુલ રાખ્યાં ને બંડ-
ખોરને પરદેજ કરી નવા સરદારો મોકલવા મદ્રાસ લખ્યું.
સરદારોની મદદે ગોરું લશ્કર ઉઠ્યું તેમના સામું દેશી લ-
શ્કર ઉભું કરી તેમને નરમ પાડ્યા ને સધળો બંદોબસ્ત
કરી કલેવ ૧૭૬૭માં વિલાયત ગયો ત્યાં તેને બહુ માન મળ્યું.

પ્ર. સન ૧૭૬૭થી ૭૨ સુધી કંપનીનો કારભાર કેવો ચાલ્યો?

ઉ. નવાબના વખતના દેશી ઇબ્જરદાર ને નોકરથી વ-
હીવટ ચાલતો. તેમની જોડે અંગ્રેજો પણ ગળવાં તર કર-
તા. સધળે અન્યાય, લાંચ ને ચોટાઇ ચાલી રહી હતી.
ઇંગ્લાંડમાં કંપનીના ડીરેક્ટરો માત્ર સગા વહાલાને નોકરી
અપાવવાપરજ લક્ષ આપતા.

પ્ર. એવામાં બંગાળામાં ક્યારે દુકાળ પડ્યો?

ઉ. સન ૧૭૬૮ માં. ને તેમાં લાખો આદમી બૂખે મરી ગયાં.

પ્ર. ડીરેક્ટરોએ બંગાળાના વહીવટની નવી ગોઠવણ શી
ને ક્યારે કરી?

ઉ. સન ૧૭૭૨ માં. એ ગોઠવણમાં દેશી વહીવટદારો
ને બદલે અંગ્રેજ નીમ્યા.

પ્ર. વહીવટદારો બદલાયાથી દેશને ફાયદા ગેરફાયદા શાયયા?

ઉ. લોકોના જ્ઞાન માલનો બચાવ થયો. કારભારીઓની
અનીતિ ઓછી થઈ. કાયદા મુજબ રાજકારભાર ચાલ્યો.
પણ રાજકાજમાંથી દેશીઓ નીકળ્યા તેથી એ સમજ ઓ-
છી થઈ. પરદેશીઓને મોટા હોદ્દા મળવાથી દેશમાંથી
ધન જવા લાગ્યું.

પ્ર. નવી ગોઠવણનો વહિવટ કરવા કયો ગવર્નર આ-
વ્યો ને તે કેવો હતો?

ઉ. વોરન હેસ્ટિંગ્સ. એણે કલેવના હાથ નીચે કામ કર-
્યું હતું. તેથી તેણે કલેવના ચણેલા મજબુત પાયા ઉપર
અંગ્રેજ રાજની ઇમારત ચણી. ફ્રાન્સદારી ને દિવાની અદા-
લતો કરી ને તેમને માટે કાયદા કર્યા.

પ્ર૦ હેસ્તિંગ્સે કેવાં કામ કર્યાં?

હ૦ કંપનીને એક કરોડ સાઠ લાખનું દેવું હતું તે આપવા પાદશાહને આપેલા અલદાખાદ ને કોરા પ્રાંત ૫૦) લાખ માટે અયોધ્યાના નવાબને આપ્યા. પાદશાહને ખંડણી આપવાની લાંઘ કરી કેમકે તે મરેઠાના હાથમાં હતો. ૪૦ લાખ રૂપિયા અયોધ્યાના નવાબ પાસેથી લઈ ૨૦૦૦ રોહીલા મારી તેમનો મુઝક નવાબને જીતી આપ્યો.

પ્ર૦ કલકત્તાનો ગવર્નર, ગવર્નર જનરલ ક્યારે થયો, ને શી રીતે થયો?

હ૦ મુંગાઇ, મદ્રાસ ને કલકત્તાના ત્રણે ગવર્નરો સ્વતંત્ર હતા. પણ કંપનીના અધિકારીઓની અનીતિ અને જુલમ ની વાત વિલાયતમાં ફેલાયાથી આ દેશના રાજ વહીવટ માટે પાર્લામેન્ટે કાયદો કર્યો. તેમાં કંપનીદર વરશે સનદને બદલે ઈંગ્લાંડના રાજને ૪૦ લાખ રૂપિયા આપે, તથા બંગાળાનો ગવર્નર મુંગાઇ ને મદ્રાસના ગવર્નરોનો ઉપરી ઠરાવ્યો તથા કલકત્તામાં એ ગવર્નર જનરલ નીમ્યો. તેને ને તેની ક્રાંસીસને હાથ હિંદુસ્તાનનો કુલ અધિકાર આપ્યો. સુપ્રીમ કોર્ટ સ્થ. પી. ઈ. સ. ૧૭૭૩.

પ્ર૦ ૧ લો ગવર્નર જનરલ કોણ થયો?

હ૦ વારનહેસ્તિંગ્સ.

પ્ર૦ હેસ્તિંગ્સને એનો ક્રાંસીસ સાથે કેમ આવતું?

હ૦ ક્રાંસીસમાં ક્રાંસીસ કરીને એનો સામાવાળીઓ હતો તે વગર ખારવલ, ક્લોવરિંગ ને માનસન એ ત્રણ હતા તેમાંના એ ક્રાંસીસને મળી ગયા ને તેઓ દરેક વાતમાં હેસ્તિંગ્સની આડે આવ્યા.

પ્ર૦ તે વખતે અયોધ્યાનો નવાબ કયો હતો?

હ૦ સુમ્ત મરી ગયાર્થી અસોફ નવાબ હતો. તેની પાસેથી કાસી પ્રાંત લેઈ કાસીના રાજને આપીરરાલાખખંડણી ઠરાવી.

પ્ર૦ અયોધ્યાના નવાબ પાસે કંપનીનું શાનું લેણું હતું?

ઉં નવાખના રક્ષણ માટે અગ્રેજી લશ્કર રાખ્યું હતું તેના ખર્ચપેટે ૨૬૬૦૦૦ દર માસે લેવાના હતા હતા તેનું લેણું ચઢ્યું હતું.

પ્ર૦ એ લેણું લેવાને હેસ્તિંગ્સે શો ઈલાજ કર્યો?

ઉં નવાખની મા પાસે બે કરોડ રૂપિયા હતા તેમની પાસેથી લેઈ આપવાને નવાખને કહ્યું પણ કૉંસિલની મદદથી બેગમેએ આપ્યા નહીં, તેથી હેસ્તિંગ્સનું વજન ઘટ્યું.

પ્ર૦ હેસ્તિંગ્સ ઉપર કોણે ફરિયાદ કરી?

ઉં નંદકુમાર નામે આદાણે.

પ્ર૦ નંદકુમારનું શું થયું?

ઉં એના કામની તપાસ પણ કૉંસિલરો કરતા હતા તેવામાં તેના ઉપર જુદું ખત બનાવ્યાની તપાસ સુપ્રિમ કોર્ટમાં ચાલી તેમાં એ કોર્ટે નંદકુમારને ફ્રાંસી દીધી.

પ્ર૦ ફ્રાંસીસમાં હેસ્તિંગ્સનું વજન ક્યારે વધ્યું?

ઉં સન ૧૭૮૦માં ફ્રાંસીસ વિલાયત ગયો ત્યારે.

પ્ર૦ સન ૧૭૮૦માં હેસ્તિંગ્સને બીજાં રાજ્યો બોડે લઈ વું પડ્યાથી પૈસા મેળવવાને એણે શી યુક્તિ કરી?

ઉં કાસીના રાજા પાસેથી ૨૨૦ લાખ ખંડણી લેવી ઠરાવી હતી તેમાં પાંચ લાખનો વધારો કર્યો તે ન આપ્યાથી ૫૦ લાખ ઢંડ કરી તે વસુલ કરવા પંડે કાશી ગયો તે રાજા ચૈતસિંગને કેદ કર્યો. તેને તેની રૈયતે બળવો કરી છોડવ્યાથી ચૈતસિંગ નાશી ગયો પણ હેસ્તિંગ્સે બળવો સમાવી ચૈતસિંગના ભત્રાજનને ગાદી આપીને ૪૦ લાખ ખંડણીના ઠરાવ્યા. ૧૭૮૧. અયોધ્યાના નવાખ પાસે પણ કંપનીનું એક કરોડ રૂપિયા લેણું હતું તે વસુલ કરવા નવાખને બેગમેની જાગીરો જપ્ત કરવા રજા આપી. નવાખે લેમ કરી ૭૬ લાખ કંપનીને આપ્યા.

પ્રકરણ ૧૫મું.

મૈસુરનું રાજ્ય.

પ્ર० મૈસુરમાં મુસલમાનો રાજ કોણે સ્થાપ્યું ને તે પે-
હેલાં ત્યાં કોનું રાજ હતું?

ઉ० હૈદરઅલીએ. તે પહેલાં ત્યાં હિંદુ રાજ હતું.

પ્ર० હૈદરઅલી કોણ હતો ને કેવો હતો?

ઉ० એનો દાદો પંચગી ફકીર હતો તે ફકીરનો દીકરો
ફતેહમહમદ મૈસુરના લશ્કરમાં નોકર રહ્યો. તે લઠાઈમાં
મુવો ત્યારે તેને એ નાના ૭ ને ૮ વરસના દીકરા હતા તેમાં
સાત વરસનો હૈદર હતો તેઓ મામાવડે ઉછર્યા. હૈદર
વાંચતાં લખતાં શીખ્યો નહોતો. એનો ભાઈ મૈસુરના લ-
શ્કરમાં નોકર રહ્યો તેણે હૈદરને પણ નોકર રખાવ્યો. હૈદર-
ની ખુદિશ શીવાજીને કલેવ જેવો હતી. સ્વભાવે સાહસીક,
સૂરો, સાવધ, દીર્ઘદૃષ્ટીવાળો પણ કૂર ને કપટી હતો.

પ્ર० હૈદરે શી રીતે રાજ સ્થાપ્યું?

ઉ० રામ્મનો દીવાન નંદરાજ હતો તેણે હૈદરને ઊંચે
દરજે ચઢાવ્યો. કર્ણાટકની લઠાઈઓમાં નંદરાજ લખતો
તેથી હૈદરને પોતાની ટુકડીમાં માણસો વધારવાની રજા
આપી હૈદરે લૂટારાનો જમાવ કર્યો. તેમને પગાર ન આ-
પતાં ઉત્તરો લૂટમાં અર્ધો ભાગ લેતો તેથી તેની પાસે બહુ
ધન થયું. નંદરાજને અને રામ્મને ટંટો ચાલતો હતો તે-
માં વચે પડી હૈદરે પ્રથમ નંદરાજને દીવાનગરી ઉપરથી
કઢાડ્યો ને પછી રામ્મને વર્ષાસન આપી પદબ્રષ્ટ કરી પોતે
રાજ થયા. ઈ. સ. ૧૭૬૧.

પ્ર० હૈદરે શી રીતે રાજ વધાર્યું?

ઉ० મૈસુર બીધા પછી હૈદરે બેદનૂર લુટ્યું તેમાં બહુ
ધન મળ્યું. એ અને બીજાં આસપાસનાં હિંદુરાજ્યો રાજ-
ડી બહુ મુલક મેળવ્યો ને સન ૧૭૬૬માં કાલીકોટના
જામોરીન રાજા ઉપર સ્વારી કરી કાલીકોટ લુટ્યું ને જા-

મોરીન બળી મુવો.

પ્ર૦ હૈદર ઉપર પ્રથમ કોણે સ્વારી કરી?

ઉ૦ પેશ્વા માધવરાવે કરીને હૈદરને હરાવી નમાવ્યો.

પ્ર૦ હૈદરનું બળ વધ્યું જોઈ કોણે કોણે એકકો કર્યો?

ઉ૦ મરેઠા ને નિજમને. પણ નિજમના પેટામાં અંગ્રેજ બળ્યા. પેશ્વાને તે વાત ન ગમ્યાથી પેશ્વા એકલો હૈદર ઉપર ચઢ્યો ને હરાવી ભારે રકમ લીધી.

પ્ર૦ હૈદરના વકીલે સંધી કરતી વખતે પેશ્વાને શી યા-
બતમાં હાજર જવાબ દીધો હતો?

ઉ૦ પેશ્વાએ વકીલને કહ્યું કે હૈદર રાજ્યને કેદી તરીકે રાખે છે માટે અમે સંધી નહી કરીએ ત્યારે વકીલે કહ્યું કે "શ્રીમંત મદરાસ જો રસ્તો દેખાડે છે તે રસ્તે હૈદર-અલી ચાલે છે" પેશ્વા ચુપ થઈ ગયો કેમકે તે પણ સ-તારાના રાજ્યને કેદી તરીકે રાખતા હતા.

પ્ર૦ નિજમને અંગ્રેજની હૈદર સાથેની લઢાઈમાં શું થયું?

ઉ૦ હૈદરે નિજમને ફોડાને પોતાના પક્ષમાં લેઈ અંગ્રેજ સાથે લઢાઈ કરી પણ અંગ્રેજ સેનાપતી સ્મીથે ત્રીનો-માલી આગળ હૈદરને નિજમ અનેના લશ્કરને હરાવ્યું ને તેવામાં નિજમના રાજ ઉપર અંગાળાના લશ્કરે હુમલો કર્યાથી નિજમને સંધી કરી. હૈદર એકલે હાથે લઢ્યો. મુ-ળાઈના લશ્કરે માંગલૂર છૂટ્યું પણ હૈદર સ્મીથની નજર ચૂકાવી મદ્રાસ એકદમ જઈ ચઢ્યો તેથી મદ્રાસ સરકારેડ-રીને ઇ. સ. ૧૭૬૯ માં સંધી કરીને લઢાઈ અગાઉ જો-મ હતું તેમ રાખ્યું.

પ્ર૦ હૈદરનો મોટો દીકરો કયો હતો?

ઉ૦ ટીપુ. તેણે આ લઢાઈમાં બહુ પરાક્રમ કર્યું હતું.

પ્ર૦ હૈદરને મરાઠા સાથે શાથી કરીને ટંટો થયો?

ઉ૦ હૈદરે પેશ્વાને આપવાની ખંડણી ન આપ્યાથી મા-ધવરાવને ત્રીંગક મામાએ હૈદરને ચીરકુટી આગળ હરાવી

તેના ગઠ જીતી તેને રાજધાની શ્રીરંગપટણમાં ઘેર્યો ત્યારે તેણે નાણાની મોટી રકમ ને પોતાના રાજ્યની ઉત્તર તરફનો ધણો મુલક આપી સંધી કરી સન ૧૭૭૨.

પ્ર० આ લઠાઇમાં મદ્રાસ સરકારે કયી સરત તોડી?

ઉ० અંગ્રેજ સાથે સન ૧૭૬૯માં હૈદરે સંધી કરીતેમાં ઠરાવ હતો કે જરૂરને વખતે એકબીજાને મદદ કરવી એ ઠરાવની રૂએ હૈદર ઉપર મરેઠા ચઢ્યા ત્યારે હૈદરે અંગ્રેજનો મદદ માગી પણ તે મદ્રાસ સરકારે આપી નહી.

પ્ર० હૈદરને ફરીતે રાજ વધારવાનો લાગ શાયો મળ્યો?

ઉ० પેશ્વા માધવરાવ મરણ પામ્યો, નારણરાવનું ખૂન થયું, અને રાધોગાએ પેશ્વાઈ લેવા કહ્યો. તેમાં મરેઠાનું બળ નબળું થવાથી પેશ્વાને આપેલો મુલક હૈદરે લીધો, તથા કુર્ગ જીતી ત્યાંના રહેવાસીઓનાં માથાં કપાવીનાંખ્યાં.

પ્ર० હૈદરને અંગ્રેજ સાથે ફરીતે શાયો કહ્યો થયો?

ઉ० અંગ્રેજ ને ફ્રેંચવચે ૧૭૭૮માં લઠાઈ આવ્યાથી ફ્રેંચોનું માહી અંગ્રેજે લીધું. તેની નજીક હૈદરનો મુલક આવ્યાથી હૈદરે વાંધો લીધો. મરેઠા ચઢી આવ્યા ત્યારે અંગ્રેજે હૈદરને મદદ ન કર્યાથી હૈદર ગુસ્સે તો હતોજ. તથી હૈદર, મરેઠા ને નિજમ ત્રણે મળી અંગ્રેજનો નાશ કરવાનો વિચાર કર્યો ને હૈદર ૯૦૦૦૦ માણસનું લશ્કર લેઇ કર્ણાટક ઉપર ચઢ્યો. ઇ. સ. ૧૭૮૦.

પ્ર० એ લઠાઇમાં શું પરિણામ આવ્યું?

ઉ० કર્નલબેલીના લશ્કરનો પોલાલોર આગળના સંગ્રામમાં નાશ કર્યો. પકડાયલાની કતલ ચલાવી તે હૈદરના લશ્કરમાં ફ્રેંચો હતા તેમણે અટકાવી.

પ્ર० તે વખતે અંગ્રેજસેનાપતિ કોણ હતો ને તેણે શું કયું?

ઉ० સર હેકટર મનરો તે એ મૈલ દુર હતો પણ બી-હીને મદ્રાસ બાણી નાસી ગયો.

પ્ર૦ આ હારના સમાચાર સાંભળી ખંગાળેથી ક્યો સરદાર આવ્યો ?

ઉ૦ કલૈવના હાથ તળે કેળવાયલો સરઈ.ફૂટ ને હેસ્તિ-
ગ્સે લશ્કર આપી મોકલ્યો તેણે સન ૧૭૮૧માં પોર્ટોનોવો,
પોલીસોર ને સોલિંગર આગળ હૈદરને હરાવ્યો.

પ્ર૦ એ વખતે અંગ્રેજને બીજી કયી યુરોપી પ્રજા સા-
થે ટંટો થયો?

પ્ર૦ ડચ સાથે. તેથી તેમનાં નાગપટણ ને લંકામાંનું
ત્રીકોમાલી છતી લીધું.

પ્ર૦ હૈદરની મદદે એ વખતમાં કયા લોકો ચઢ્યા?

ઉ૦ ફ્રાંસથી ફ્રેંચ લશ્કર આવ્યું. અંગ્રેજને પાણુ વિ-
હાયતથી મદદ આવી ને કેટલાક જય હૈદરને અને કેટલાક
અંગ્રેજને મળ્યા પાણુ એટલામાં ૮૦ વરસની ઉમરે હૈદર
સન ૧૭૮૨માં મુવો.

પ્ર૦ હૈદરની ઉપજ ખરચનો વહીવટ કરનાર કોણ હતા?

ઉ૦ પુર્ણિઆ અને કૃષ્ણરાવ નામે બ્રાહ્મણો-

પ્ર૦ હૈદર તેના છોકરા ટીપુ માટે કેટલી દોલત મૂકીમુવો?

ઉ૦ ત્રણ કરોડરૂપીઆલાખોનું ઝવેરાત ને એક લાખ ફોજ.

પ્ર૦ હૈદર મુવો ત્યારે ટીપુ કયાં હતા?

ઉ૦ ૪૦૦ મૈસૂર મલખાર કાંઠે, તે આવ્યો ત્યાંસુધી
હૈદરના મરણની વાત જૂંપી રાખી.

પ્ર૦ તે વખતે ટીપુની મદદે કોણ આવ્યું?

ઉ૦ ફ્રાંસથી ફ્રેંચ ફોજ લઈ બુઢો સરદાર ખુસી આવ્યો,
અંગ્રેજ સરદાર રટુગર્ટ હતા.

પ્ર૦ ટીપુ સાથે શાથી ને ક્યારે સંધી કરી?

ઉ૦ મદ્રાસના ગવરનર મકાઈની હીમત ખોષ હેસ્તિ-
ગ્સની મરજી વિરૂદ્ધ સંધી કરી. ૧૭૮૪. ટીપુએ કેટલાક કે-
દીઓને મારી નાખ્યા હતા ને કેટલાક કેદી દુઃખમાં સડતા
હતા તે એ સંધીની એ છૂટ્યા.

પ્ર. ટીપુ સાથે કરી લઢાઈ ક્યારે થઈને તેમાં શું થયું?

ઉ. ટીપુએ પાંદરાહ પદ ધારણ કર્યું હતું તેની સાથે સન ૧૭૯૧માં લઢાઈ ઉઠી. ગવર્નર જનરલ લોર્ડ કાર્નવા-લીસ પહેલથી તે અરધું રાજ્ય તે ભારે ટક્કરમાં પીકરી ૧૭૯૨.

પ્ર. ટીપુ સાથે છેલ્લી એટલે ચોથીવાર લઢાઈ ક્યારે સળગી?

ઉ. સન ૧૭૯૮માં. તેમાં અંગ્રેજ સેનાએ ૧૭૯૯ માં શ્રીરંગપટણ હત્યું તે ટીપુ મરાયો.

પ્ર. ટીપુ મુલા પછી મેસૂરના રાજનું શું થયું?

ઉ. હૈદરના સુસલમાની રાજનો અંત લાવી અંગ્રેજે જીના હિંદુ રાજા કુંવરને થોડું રાજ્ય આપી હાલનું મેસૂરનું રાજ બનાવ્યું તે બાકીનું અંગ્રેજ તે નિજમે વહેંચી લીધું.

પ્રકરણ ૧૬ મું.

પ્ર. હેસ્તિંગ્સ સાહેબ ક્યારે વિજાયત ગયો તે શાથી?

ઉ. કાશીના રાજ સંબંધી અયોધ્યાની બેગમે સંબંધી ને હેસ્તિંગ્સનાં બીજાં કામ ડિરેક્ટરોને ન ગમ્યાથી રાજનામું આપી સન ૧૭૮૫માં વિજાયત ગયો.

પ્ર. વિજાયત ગયા પછી તેનું શું થયું?

ઉ. તેના ઉપર કેટલાંક તહેામતો મુદાઈ કામ આલ્યું. તે સન ૧૭૮૮થી ૯૫ સુધી આલ્યું તેમાં હેસ્તિંગ્સ છુટી ગયો. પણ તેના કામમાં વફીલો વગેરેના તેને ૧૦ લાખ ખર્ચ થયા.

પ્ર. હેસ્તિંગ્સ ગયો ત્યારે કંપનીના વહીવટમાં શો ફેરફાર થયો?

ઉ. ઈંગ્લાંડના વજીર ફ્રાન્સે એવો કાયદો કર્યો કે ડિરેક્ટરો ગાન વેપાર કરે ને હીંદી રાજ વહીવટ પાર્લીમેન્ટના નીમેલા અગતદાર કરે. પણ તે કાયદો નામંજુર થયો. ફ્રાન્સ પછી પીટ્ટ પ્રધાન થયો તેણે ઠરાવ્યું કે ત્રણ ડિરેક્ટરોની ગુમ મંડળી ઠરાવવી ને તેમના નામે કામ ચાલે ને તેઓ ઈંગ્લાંડના રાજના પ્રધાનોમાંથી છ જણાની મંડળી ઠરાવી તેમના હુકમ પ્રમાણે ચાલે. એ છમાંનો પ્રમુખ હિંદુ

દનો પ્રધાન ગણાય. કલકત્તાની કૉન્સિલમાં ચારમાંથી એક ઘટાડી ત્રણ મેમ્બરો ઠરાવ્યા ને તેમાં એક હિંદનો સેના-પતિ હોય. મુંબાઈને મદ્રાસમાં પણ કૉન્સિલ સ્થાપી.

પ્ર૦ અદ્રીટના નવાબને દેવું થયું હતું તેનું શું થયું ?

હ૦ નવાબને ધીરનાર અંગ્રેજોને હતા તેમાં કપટ આલ્યા થી સરકારે વચમાં પડી ઘણા ખર્ચે ને ઘણી મહેનતે પતાવ્યું.

પ્ર૦ હેરિતંગસ પછી ગવરનર જનરલનું કામ કોણે કર્યું ?

હ૦ વીસ માસ સુધી હેરિતંગસથી ઉતરતા દરગના કૉન્સિલરે કામ ચલાવ્યું.

પ્ર૦ તેના પછી ગવરનર જનરલ કોણ થયો ?

હ૦ સન ૧૭૮૬માં લાર્ડકાનેવાલીસ આવ્યો.

પ્ર૦ કાર્નવાલીસે આવ્યાને શાશા ખંદોગસ્ત કર્યા ?

હ૦ અંગ્રેજી અમલદારોને કંકાસ કરતા ને ખોટી રીતે ધન લેતા અટકાવ્યા ને કામદારોના ટુંકા પગારહતા તે વધાર્યા.

પ્ર૦ એ વખતમાં નિજામે અંગ્રેજોને કયો પ્રાંત આપ્યો.

હ૦ પાછલી સેવી પ્રમાણે ગંતુર આપ્યો.

પ્ર૦ ટીપુનું જળ વધતું અટકાવવાને કોણે એકકો કર્યો ?

હ૦ નિજામ ને પેશ્વાએ. તેમના સામે ટીપુ ગયો પણ તેમનાં લીધેલાં ગામ ને ચઢેલી ખંડણી આપવાની સરતે નિજામ ને પેશ્વાએ સલાહ કરી.

પ્ર૦ ટીપુએ શાશાં ને કેવાં કામ કર્યા ?

હ૦ કાનડા ને કુર્ગ ઉપર સ્વારી કરી ત્યાંના એક લાખ માણસ મુસલમાન કર્યાં. નિજામ ને ગરેઠા સાથે સંધીકરી. મલગાર જીતી ત્યાં હજારો નાયર ને મુસલમાન કર્યા ને ઘણાને માર્યા. તેણે ૮૦૦૦ હિંદુ દેવાલય તોડ્યાં ને પેગંબર થવાની ધારણા કરી. સન ૧૭૮૯માં તેણે ત્રાવણકોર પર હુમલો કર્યો પણ હાર્યાથી ફરીને લડ્યો ને જીત્યો.

પ્ર૦ એ વખતે અંગ્રેજોને અને ટીપુને શાથી લડાઈ ચાલી ?

હ૦ ત્રાવણકોરનો રાજા અંગ્રેજોનો દોસ્ત હતો માટે, તેમ

જ્યારે નિગ્નમે અંગ્રેજની મદદ માગી ત્યારે અંગ્રેજના મિત્ર સાથે લડતું નહોતું એ સરતે મદદ આપી. એ મિત્રના નામની યાદીમાં ટીપુનું નામ નહોતું તેથી ટીપુ નાખુશ તો હતોજ તેથી લડાઈ ચાલી.

પ્ર૦ એ લડાઈમાં શું પરિણામ થયું?

ઉ૦ મરેઠા ને નિગ્નમ અંગ્રેજને મળ્યા. અંગ્રેજ સેનાનો સેનાપતિ ગવરનર જનરલ પાંડે થયો ને સન ૧૭૯૧માં બંગલુર લીધું ને અરિકેરાના રણમાં ટીપુ હાર્યો. બીજો વરસે ૧૭૯૨માં કાર્નવાલીસે શ્રીરંગપટ્ટણ ઘેર્યું તેમાં અર્ધું રાજ ને ત્રણ કરોડ રૂપિયા અંગ્રેજને અને ૩૦ લાખ રૂપિયા મરેઠાને આપ્યા ને સંધા કરી.

પ્ર૦ કાર્નવાલીસે જીતેલા મુલકની વહેંચણી શી રીતે કરી?

ઉ૦ કુર્મ તેના અસલના રામને આપ્યો. ને બાકીનું અંગ્રેજ, નિગ્નમ ને મરેઠા વચ્ચે વહેંચી લીધું.

પ્ર૦ શત્રુ પાસેથી મળેલા ધન સંબંધી શો રિવાજ હતો?

ઉ૦ કેટલોક ભાગ લશ્કરમાં વહેંચવાનો રિવાજ હતો તે પ્રમાણે કાર્નવાલીસને ભાગ પાંચ લાખ આપ્યા ને જનરલ મેડોસનો ભાગ તેમણે લશ્કરમાં વહેંચી આપ્યો.

પ્ર૦ બંગાળામાં કાર્નવાલીસે જગીનદારીની શી વ્યવસ્થા કરી?

ઉ૦ મુસલમાની વારામાં કાયમ જગીનદારો હતા તે મહેસૂલ વસૂલ કરી સરકારમાં ભરતા. કંપનીએ તે મંજૂર ન રાખ્યા. પણ પાછળથી દશ વરસના પટા કરી આપ્યા કાર્નવાલીસે તે પટા સન ૧૭૯૩માં વંશપરંપરાનાકરો આપ્યા ને દર વરસે તેમની કનેથી અમુક રકમ લેવાની ઠરાવી.

પ્ર૦ કાર્નવાલીસે બીજું શું કામ કર્યું?

ઉ૦ દીવાની ફેજદારી કાયદા કર્યા. પણ કાયદાની આમીને બીધે પોલીસ જુલમ કરવા લાગી.

પ્ર૦ કાર્નવાલીસ ક્યારે ગયો ને તેની જગાએ કોણ થયો?

ઉ૦ સન ૧૭૯૩માં. ને તેની જગાએ સરજનસેર થયો.

તેનો ઠરાવ હતો કે દેશી રાજના કામકાજમાં હાથ ન ધાલવો.

પ્ર० આ ઠરાવથી છેવટ શું ફળ થયું?

ઉ० મરેઠા ને ટીપુ મરણ માફક વર્તવા લાગ્યા. અંગ્રેજ જોડે લડવા ટીપુ સજવા લાગ્યો ને પેશ્વાએ કદંબાના યુદ્ધ-માં નિમ્નમને હરાવી નરમ કર્યો.

પ્ર० કણાટકનો નવાબ મહમદઅલી અમારે મુવો ને તેના રાજનું શું થયું?

ઉ० સન ૧૭૯૫ માં મુવો ને તેનો દીકરો ગાદીએ બેસાડ્યો. મરનાર નવાબનું કરજ ધણું હતું તે કરોડો રૂપીઆ ખર્ચા પતાવ્યું. છેવટે સન ૧૮૦૧ માં નવાબને વર્ષા-સન આપી તેનો મુલક મદ્રાસ ઇલાકામાં જોડી દીધો.

પ્ર० અયોધ્યાનો નવાબ અમારે મુવો ને તેના રાજનું શું થયું?

ઉ० સન ૧૭૯૭માં મુવો. તે કમચકલ ને વિપરી હતો. તેનો અનૌરસ પુત્ર વજીરઅલી નવાબ થયો પણ શોરસા-હબે અસોફના બાપ સાદતઅલીને બેસાડ્યો તેથી વજીર-અલીએળગવોડ્યો. તે સમાવી તેને પકડી કાશીમાં કેદરાખ્યો.

પ્ર० શોરસાહબઅમારે વિદાયતગયો ને તેની જગાએ કોણ થયો?

ઉ० સન ૧૭૯૮માં. તેની જગાએ લાર્ડ માર્નિંગ્ટન થયો. એને આગળ જતાં લાર્ડ વેલસ્લીનો ઇલાકાબ મળ્યો.

પ્ર० લાર્ડ વેલસ્લી કેવો હતો ને તેના વિચાર કેવા હતા?

ઉ० તે બુદ્ધિમાન, હીમતવાન, વિદ્વાનને રાજકાજમાં કુ-શળ હતો. એણે દેશી રાજના રક્ષણ માટે ફોજને આપી તથા લઠાર્થઓમાં ફતેહા મેળવી અંગ્રેજ રાજને સર્વોપરી બનાવ્યું.

પ્ર० દેશી રાજના રક્ષણ માટે ફોજને રાખવાનો રિવાજ કોણે કહાડ્યો હતો?

ઉ० હેસ્ટિંગ્સે. તેણે પ્રથમ અયોધ્યાના નવાબને ત્યાં એ-વી ફોજ રાખી હતી. તે રીત કાર્નવાલાસ ને શોરને ન ગમી પણ વેલસ્લીને ગમી ને તે પ્રમાણે મદદ માગનારને ફોજ આપી તેમની પાસેથી તેનો ખર્ચ લીધો તથા અંગ્રેજની

રજા વગર કોઈ જોડે લઢાઈ કે સલાહ ન કરે ને અંગ્રેજને
જરૂર પડે ત્યારે કવાયતી લશ્કર રાખી મદદ કરે. મતલબ કે
અંગ્રેજને તાબે રહી રાજ્ય કરે એમ ચલાવ્યું.

પ્ર. કાર્નવાલીસ ને શેરના વખતમાં અંગ્રેજ તરફથી ક-
યા રાજ નીકળી ગયા?

ઉ. નિજમ ઉપર મરેહા ચઢ્યા ત્યારે સરત મુઘળ અં-
ગ્રેજો નિજમને મદદ ન કરી. તેથી નિજમને ફ્રેંચ ફોજ રા-
ખી. શિંધીઆને ટીપુના લશ્કરમાં તો ફ્રેંચો હતોજ. તેથી
અંગ્રેજ રાજ્યને લાય થયું. વેલ્લરહાએ નિજમને સમજાવી
ફ્રેંચોને કઢાવી અંગ્રેજ લશ્કર રખાવ્યું.

પ્ર. અંગ્રેજ મદદગાર લશ્કર કોણે ન રાખ્યું?

ઉ. નાના ફૂડનવીસ જે પેશ્વાનો દિવાન હતો તેણે. અં-
ગ્રેજ રાજ્યના રક્ષણમાં જઈ સ્વતંત્રતા ણોવાનું તેને ગમ્યું.

પ્ર. લાર્ડ વેલ્લરહીના વખતમાં કોની સાથે પ્રથમ લડાઈ થઈ?

ઉ. ટીપુ સાથે. તે ફ્રાંસની મદદ મેળવવા પેરવી કરતો
હતો ને ફ્રેંચ સરદારો નીચે પોતાના લશ્કરને કેળવ્યું હતું.
તેથી ટીપુ સાથે લડાઈ કરવાની તૈયારી કરી.

પ્ર. ટીપુને પ્રથમ શો સંદેશો કહાવ્યો?

ઉ. ફ્રાંસની મદદ મેળવવા પ્રયત્ન કરે છે કે નહીં તે
ખાખત જવાખ માગ્યો તથા તે અને તેનો ભાઈ આર્થર
વેલ્લરહી (લાર્ડ વેલ્લરહીન) મદ્રાસ આવ્યા ને નિજમના જે-
વા કરારથી દોસ્તી કરવાને લખ્યું પણ તે ટીપુએ માન્યુ
નહીં ને ફ્રાંસના નેપોલિયનને તથા કામુલના ઝમાનશા-
હને મદદ કરવા લખ્યું.

પ્ર. ટીપુ સાથે વઢવાની કેવી રીતે તૈયારી કરી?

ઉ. ૨૧૦૦૦ માણસ કાણૂટકથી જનરલ હારીસની સ-
રદારી નીચે, ૧૦૦૦૦ માણસની નિજમની મદદગાર સેના
આર્થર વેલ્લરહી ને કમ્તાન માલકમ આગળ ઉપર મુંબાઈના
ગવર્નર થયો તેના હાથ નીચે, ને ૬૦૦૦ મુંબાઈનું લશ્કર

જનરલ સ્ટુઅર્ટની સરદારી નીચે મલગાર કાંઠે આવ્યું.

પ્ર૦ ટીપુએ એ લદાઈની શી જોડવણ કરી?

ઉ૦ મુંગાઈના લશ્કરને સદાશિર આગળ અટકાવવા ટીપુ ગયો પણ ૨૦૦૦ માણસ મરવાથી પાછો હટ્યો. જનરલ હારીસ સામે પંડે શ્રીરંગપટણથી ૪૦ મૈલ દૂર માલવેલી આગળ લડ્યો તેમાં પણ હાર્યો તેથી આવીને રાજ્યધાનીમાં બસાયો. પંડે નાકમેદ થઈ ગયો ને ક્કીરો પાસે જાંદગી ને બ્રાહ્મણો પાસે અનુષ્ઠાન કરાવવા લાગ્યો. પણ અંગ્રેજોએ સન ૧૭૯૯ માં શ્રીરંગપટણ લીધું ને ટીપુ મરાયો.

પ્ર૦ ટીપુ મરાયા પછી એના રાજ્યની શી વ્યવસ્થા કરી?

ઉ૦ હૈદરે ઉઠાડી મુકેશ્વર રાજના પાંચ વરસના કુંવરને થોડું રાજ્ય આપ્યું ને બાકીનું અંગ્રેજ ને નીબનમે વહેંચી લીધું, ને ટીપુના છેકરાને છવાઈ બાંધી આપી વેલોરમાં રાખ્યા.

પ્ર૦ સુરત અંગ્રેજને શી રીતે ને ક્યારે મળ્યું?

ઉ૦ સન ૧૮૦૦માં નવાબને પેન્શન આપ્યા આપી સુરત ને તેનાં પ્રગણાં અંગ્રેજે ખાલસા કર્યા.

પ્ર૦ વાયવ્ય પ્રાંતો અંગ્રેજને કોની પાસેથી ને શીરીતે મળ્યા?

ઉ૦ અયોધ્યાનો નવાબ સાદતઅલી જીતમ કરતો તેથી રાજ્યમાં ઝેર બંદોબસ્ત હતો, તેનો લાર્ડ વેલસ્લીએ બંદોબસ્ત કર્યો. ને તેનો કુમક માટે રાખેલી ફોજના અર્ધ-પેટે ફેરલોક મુલક લાધો. તેનો આગળ જતાં વાયવ્ય પ્રાંતોનો છલાકો ગયો.

પ્ર૦ લાર્ડવેલસ્લીને શા માટે રાજનામું આપવું પડ્યું?

ઉ૦ હિંદના વેપારનો ઈંગ્લેન્ડે કંપનીને હાથ હતો. બીજા વેપારીઓને ૩૦૦૦ ટન સુધી માલની છુટી હતી; પણ વેલસ્લીનો વિચાર બિલકુલ છુટ આપવાનો હતો તે વિલાયતમાં ડિરેક્ટરોને ન ગમ્યાથી તેણે રાજનામું મોકલ્યું પણ ડિરેક્ટરોએ એને એક વરસ વધારે રહેવા કહ્યાથી તે રહ્યો.

પ્ર૦ એ વરસમાં કોની સાથે ને શાથી ટંટો થયો?

ઉં. પાછળ કહ્યા પ્રમાણે મરેઠામાં કુસંપ પેટો હતો તેમાં બાહરાવને સીંધીઓ મળી ગયા તેથી જસવંતરાવ હોલકરે પુના લીધું તેથી બાહરાવ નાશીને વસાઈ ગયો; ને અંગ્રેજ સાથે કરાર કર્યો કે પેશ્વાએ રક્ષણ માટે પુનામાં અંગ્રેજ ફોજ રાખવી ને તેનું ખર્ચ પેશ્વા આપે. તેથી અંગ્રેજે પુને જઈ બાહરાવને ગાદી અપાવી.

પ્રં. બાહરાવે કરેલી સંધી કોને ન ગમી?

ઉં. દોહતરાવ સીંધીઓને અને રાધોજી ભોંસલેને. તેથી તેમની સાથે અંગ્રેજને લડાઈ થઈ.

પ્રં. એ લડાઈની તૈયારી લાડ વેલસ્ત્રીએ શી રીતે કરી?

ઉં. આર્યવેલસ્ત્રી નવ હજાર ફોજ લઈ અહમદનગર ગયો. બીજી ૮૦૦૦ ફોજ ગોદાવરીને કાંઠે, ત્રીજી ફોજ કૃષ્ણા ને તુંગભદ્રાને કાંઠે, ૭૦૦૦ યુદ્ધરાતમાં, ૩૫૦૦ અસહાયતાદમાં બુદ્ધેશ્વરખંડપર ચઢવાને, કટકપર ચઢવાને પાંચ હજાર ને હિંદુસ્તાનમાં ૧૦૫૦૦ ફોજ લાડ લેક પાસે હતી. એ રીતે મરેઠાને ચારે તરફ ઘેરી.

પ્રં. એ વખતે મરેઠા રાજની સત્તા કેટલા મૂલકમાં હતી?

ઉં. દિલ્હીથી કાવેરી સુધી ને મહા નદીથી ખંખાત સુધી.

પ્રં. સિંધીઓ ને ભોંસલે પાસે કેટલું લસ્કર હતું?

ઉં. એ બંનેના ૫૦ હજાર સ્વાર. ૩૦ હજાર કવાયતી પાયદળ ને યુરોપી સરદારો નીચે ઘણું તોપખાતું હતું ને તે ઉપરાંત લૂટાડ સ્વારો ઘણા હતા.

પ્રં. જસવંતરાવ હોલકર કયા પક્ષમાં હતો?

ઉં. તે એકે પક્ષમાં ન લખનાં માળવામાં લુટફાટ કરતો.

પ્રં. એ લડાઈમાં વેલસ્ત્રીની ફોજે શું પરાક્રમ કર્યું?

ઉં. અહમદનગર જીતીને અસાઈ આગળ મરેઠી ફોજને હરાવી તથા આસીરગઢ ને બુરાનપુર લીધાં.

પ્રં. લાડલેકની ફોજે શું પરાક્રમ કર્યું?

ઉં. સીંધીઓની ફોજને હરાવી દિલ્હી લીધી તેથી શા-

હાથાલમ અંગ્રેજને હાથ આવ્યો. ત્યાંથી આગ્રા જતીને
મેવાડમાં લાસવારી આગળ સીંધીઆની જખરી ફોજને હરાવી.

પ્ર૦ બીજી અંગ્રેજ ફોજનેએ શાં પરાક્રમ કર્યો?

ઉ૦ યુજરાતની ફોજે ભર્ય ને પાવાગઢ લીધાં, અલાહા-
બાદની ફોજે બુદેજખંડ ને બીજી એક ફોજે કટક જીત્યું.

પ્ર૦ આગામની લઢાઈ કાણે કરી, ને તેમાં શું થયું?

ઉ૦ જનરલ વેલસ્લીએ સીંધીઆ ને ભોંસલેની ફોજને
આગામ આગળ હરાવી. તેથી જાંને જણાએ સંધી કરી.

પ્ર૦ ભોંસલેએ ક્યાં આગળ ને કેવી સંધી કરી?

ઉ૦ દેવગામ મુકામે સંધી કરી તેમાં કટક, બાલાસોર,
ને વઘી નદીની પશ્ચિમનો મુલક આપ્યો ને નિજમને પે-
શ્વા સાથેનો વાંધો અંગ્રેજ મારફત પતાવવો તથા અંગ્રે-
જના પરદેશી શત્રુને નોકરીમાં ન રાખવા કબુલ કર્યું.

પ્ર૦ સીંધીઆએ ક્યાં ને કેવી સંધી કરી?

ઉ૦ સીરજી અજીનગામ આગળ સીંધીઆ સાથે સંધી
થઈ તેમાં જમનાં ને ગંગા વચ્ચેનો મુલક આપવો, જેપુર,
જોધપુર ને ગોહદની ઉત્તરના મુલક, અહમદનગર. ભર્ય,
ને અજંગઘાટને ગોદાવરી વચ્ચેના પ્રાંતો અંગ્રેજને આપ્યા.
ઈ.સ. ૧૮૦૩, એ બીજી મરેઠી લઢાઈ મળાય છે.

પ્ર૦ એ સંધીએ થયાપછીકોનીસાથેઅંગ્રેજનેટોટા થયો?

ઉ૦ હોલકર સાથે. તેણે અંગ્રેજ પાસે મુલક માગ્યો ને
અંગ્રેજ આશરો તળેનાં રજપુત રાજ્યો સતાવ્યાં તેથી લ-
ઢાઈ થઈ. સન ૧૮૦૪, એ ત્રીજી મરેઠી લઢાઈ મળાય છે,

પ્ર૦ એ લઢાઈમાં શું થયું?

ઉ૦ પ્રથમ કર્નલમાનસનને હોલકરે હરાવ્યો ને હોલકરે
દિલ્હી ઉપર હલ્યો કર્યો પણ હોલકર હાર્યો, તથા દીંગ આ-
ગળ ફ્રેન્ચર ને માનસને તેને હરાવ્યો. લાર્ડ લેકે ફરકાખાદ
આગળ હરાવ્યો ને દીંગ જીત્યો. હોલકરની રાજધાની ઈંદોર
ને બીજા દિલ્હી લઈ ભરતપુરને ઘેરો ઘાલ્યો, બટરાજાએ

અંગ્રેજને હંફાવ્યા પછી એ વટે સંધી કરીને ૨૦ લાખ રૂપીઆ આપ્યા.

પ્ર૦ હોલ્કર સાથેની લઢાઈમાં ભરતપુરના રાજા સાથે શા માટે લડ્યા?

ઉ૦ તે હોલ્કરનો મીત્ર ને મદદગાર હતો માટે.

પ્ર૦ લાર્ડવેલ્સલી ક્યારે વિલાયત ગયો?

ઉ૦ ઇ. સ. ૧૮૦૫માં, ત્યાં તેનાં કામ ન ગમ્યાં પણ રૂપિઆ ૨૦ લાખ ઈનામ આપ્યું ને તેની ભૂતિ કંપનીના દીવાનખાનામાં રાખી.

પ્રકરણ ૧૭ મું.

પ્ર૦ લાર્ડવેલ્સલી પછી કોણ ગવર્નર જનરલ થયો?

ઉ૦ વેલ્સલીએ ધણો મુલક મેળવ્યો તેથી ડિરેક્ટરોએ ધાર્યું કે ખર્ચ ધણો થશે માટે લાર્ડ કાર્નવાલીસને વેલ્સલીની રીતથી ઉત્તર ચાલવાની સરતે મોકલ્યો. તે લેક સાહેબની છાવણીએ જતાં રસ્તામાં મરણ પામ્યો.

પ્ર૦ લાર્ડકાર્નવાલીસ પછી કોણ થયું ને તે કેવા વિચારનો હતો?

ઉ૦ કૌંસીલનો મુખ્ય મેમ્બર સરજનર્જીઆલો. તે પણ કાર્નવાલીસના જેવા વિચારનો હતો.

પ્ર૦ સરજનર્જીઆલોએ કેવી રીતે રાજ ચલાવ્યું?

ઉ૦ તેણે લેક સાહેબનો મત નામંજુર કરી હોલ્કરને સંધી કરી. તથા હોલ્કરની વારે સીંધીઆ ચઢ્યો હતો તેનું પણ મત મનાવ્યું ઇ. સ. ૧૮૦૫.

પ્ર૦ સન ૧૮૦૬માં જાણવા જોગ બનાવ શો બન્યો ?

ઉ૦ વેલ્સરમાં અંગ્રેજ છાવણીની દેશક્ષિએ બળવો કર્યો. તેમાં ટીપુતા છોકરા સામેલ હતા. એ બળવો અફઘાની કનૈઝગોલેસ્વીની ટુકડીએ સમાવ્યો.

પ્ર૦ આલો પછી ગવર્નર જનરલ કયો થયો?

ઉ૦ સન ૧૮૦૭માં લાર્ડમીટા થયો?

પ્ર૦ ત્રાવણકોર સાથે અંગ્રેજને શાથી અણબનાવ થયો એ તેમાં શું થયું ?

ઉં ત્રાંવણકોરના દીવાને ફેટલાક અંગ્રેજને દરીઆમાં
ડૂબાવ્યા તેથી અંગ્રેજે તે રાજ સન ૧૮૦૯માં જમ કયું,
દીવાને આપઘાત કયો ને તેના ભાઈને ફાંસી દીધી. એ રાજ
સન ૧૮૧૩માં રાજને પાછું આપ્યું.

પ્ર० મારીસ. બુર્મો વગેરે ટાપુ ક્યારે જીત્યા?

ઉં એ ટાપુઓ ફ્રેંચને તાબે હતા. ફ્રેંચો સાથે અંગ્રેજો
જીતેને વખતે લડાઈ હતી તેથી એ બેટા અંગ્રેજે જીતી લીધા.

પ્ર० તે વખતે પાંચત્રણમાં કયો રાજ હતો ને તેની સા-
થે શી સંધી કરી ?

ઉં શિખ રાજ રણજીતસીંગે પોતાનું રાજ મજબુત
કયું હતું તેની સાથે વફીલ મોકલી લાડ મિન્ટોએ સંધી
કરી કે સતલજના જે કાંઠા તરફ અંગ્રેજ રાજ હતું તે ત-
રફના તાલુકદારોને તેણે છોડવા નહીં.

પ્ર० લાડ મિન્ટોએ ખીજા કોની સાથે સંધી કરી ને શી ?

ઉં સિંધ, કાબુલ ને ધરાનના રાજ સાથે. તેમાં ઠરાવ
કયો કે તેમના મુવકમાં અંગ્રેજના દુસ્મનને પેસવા દેવા નહીં

પ્ર० લાડ મિન્ટોએ ખીજા ન્યા મુવકનો બંદોબસ્ત કયો ?

ઉં બુદ્દેખખંડમાં બખેટો હતો ત્યાં ફ્રેંચ મોકલી મઆવ્યો.

પ્ર० મીટોની જગાએ ક્યારેને કોણ ગવરનર બનરલયયો ?

ઉં સન ૧૮૧૩માં લાડ હેસ્ટિંગ્સ.

પ્ર० એ સમયમાં કંપનીના વહીવટમાં શો ફેરફાર થયો ?

ઉં સન ૧૭૯૩માં કંપનીને ચીન ને હિંદુસ્તાન સાથે વે-
પાર કરવાનો ઇજાજ વાશ વરમનો મળ્યો હતો ને મુદત
પુરી થયાથી ભરતખંડમાં વેપાર કરવાની સર્વત્ર છુટ આ-
પી. માત્ર ચીનનો ઇજાજ કંપનીને આપ્યો વળી એજ સા-
લમાં અંગ્રેજ ધર્મનો વલિવ કરવાને કલકત્તામાં ખીશપની ની-
મણુક થઇ ને તેનાથી ઉતરતા પુરોહિત મુઆઇને મદ્રાસમાં નીમ્યા.

પ્ર० લાડ હેસ્ટિંગ્સ કેવો હતો ?

ઉં સન ૧૮૧૪માં તે કલકત્તા આવ્યો. તે હાંશીઆર

શત્રુભવી હતો. એણે નવ વરસ સુધી ખખરદારી ને દ-
હતાથી અમલ ચલાવી અંગ્રેજી રાજ વધાર્યું ને આગાધકર્યું.

પ્ર० એને પ્રથમ ક્યા રાજ સાથે લઢાઈ થઈ ને શાથી ?

ઉ० નેપાળમાં ગુરખાં લોકોનું રાજ હતું તેમણે અંગ્રે-
જનાં માણસો મારી નાંખાવી કેટલોક મુલક દબાવ્યો; તેથી
સન ૧૮૧૪માં લઢાઈ થઈ.

પ્ર० એ લઢાઈમાં શું પરિણામ આવ્યું ?

ઉ० ગુરખાં લોક શૂરા હતા. તેઓ અંગ્રેજ સામે ઠરીને
લઢ્યા ને તેમના હુમલા પાછા વાળ્યા. પણ બીજે વરસે
જનરલ આયરલેન્ડનીએ ગુરખાને હરાવ્યા. તેથી કેટલોક મુલક
આપી ગુરખા રાજ્યએ સંધી કરી; સન ૧૮૧૬.

પ્ર० એ વખતે મરેઠી રાજનો સ્થિતી કેવી હતી ?

ઉ० પેશ્વાને ગાયકવાડે અંગ્રેજી મદદની ફાજ રાખી હ-
તી. તેમાં ગાયકવાડ અંગ્રેજને તાબે રહ્યાથી આજ સુધી
ટક્યો ને પેશ્વાએ છુટવાનો યત્ન કર્યોથી ગાદી ગુમાવી દો-
લતરાવ સીંધીઆએ સન ૧૮૧૦માં ગ્વાલાયરમાં ગાદી ક-
રેા. જશવંતરાવ હોલ્કર ગાંડો થયાથી તેનું રાજ અમીરખાન
નામે પઠાણ ચલાવવા લાગ્યો. તે મોટો કપટો લુટારો હતો.

પ્ર० અમીરખાએ ઉદ્દેપુરનાગણાને ક્યાંદુષ્ટસનાહઆપી ?

ઉ० રાણાને કૃષ્ણાકુમારી નામે એક ખહુ રૂપાળો કું-
વરી હતો તેને વરવા માટે જોધપુરને જોધપુરના રાજા લઢ્યા.
અમારખાએ રાણાને સલાહ આપી કુંવરીને ઝેરદેઈ મરાવી.

પ્ર० બાહુરાવ કોની સલાહથી ચાલતા ને તે કેવો હતો ?

ઉ० ત્રીંગલજી ડેંગલે નામે એક નાચ માણસને બાહુરાવે
હીવાને હરાવ્યા તેણે જીતમ દ્રવ્યો ન ને રંગ બધા લાચીઆ
ને જીત્યા થઈ ગયા તેઓ અન્યાય કરતા માગ્યા.

પ્ર० તે વખતે પેશ્વાના દબરમાં કાણ રેસાડેટ હતો ?

ઉ० સન ૧૮૧૭માં માન્સડુઅર્ટ એક્ઝિસ્ટન્ટ.

પ્ર० અંગ્રેજથી છુટવાને પેશ્વાએ કોનો સાથે મસલ-
હત કરી હતી ?

ઉં સીંધીઆ. હોલકર ને ભોંસલે જોડે.

પ્રં પેશ્વાએ શું ધાતકી કામ કર્યું?

ઉં ગાયકવાડ પાસે પેશ્વાનું લેણું હતું તે પતાવત્તા અંગ્રેજની બાંહેધરીથી ગાયકવાડનો દિવાન ગંગાધર શાસ્ત્રી પુને આવ્યો તેને પેશ્વાની ઇચ્છાથી ત્રીબકલ્લએ પંદરપુર, ગાં મરાવી નાંખ્યો.

પ્રં તેથી અંગ્રેજે ત્રીબકલ્લની શી વલે કરી?

ઉં બાહુરાવને ધમકાવી ત્રીબકલ્લને પકડાવી મગાવી થાણામાં કેદ કર્યો પણ ત્યાંથી તે નાઠો ને બાહુરાવના પૈ-સાથી લશ્કર ઉભું કરવા લાગ્યો.

પ્રં બાહુરાવને કબજામાં લેવા અંગ્રેજે શા ઉપાય કર્યા?

ઉં તેની સાથે ૧૮૧૭ માં ફરી સંધી કરી તેથી તેનો અધિકારને મુલક ઘટ્યો પણ બહુ દ્વેષ વધ્યો. તે કપટી પણ મોઢે મીઠો હતો. વળી યુદ્ધિહીન, નામદં ને દુરાચારી હતો.

પ્રં પીઠારા કોણ ને કેવા હતા?

ઉં તે વખતે મધ્ય હિંદમાં હજારો લૂટારાનાં ટોળાં થયાં હતાં. દશરા પછી તેઓ ચારે દિશાએ ફેલાઈ ગામ લૂટતા ને લોકો પીડતા. એ ટોળાં પ્રથમ દક્ષિણમાં થયાં ને મરેઠા ફોજ પાછળ તેઓ જતા. તેમના સરદારોને નર્મદા કાંઠે મરેઠા સરદારોએ જમીન આપી હતી. સન ૧૮૧૨માં પીઠારા સાઠ હજાર હતા.

પ્રં પીઠારાનું કામ કરનારા બીજા કયા લોકો હતા?

ઉં પીઠારા વગર અતીતને ગોસાંધ લોકો પણ હથીયાર માંધી મરેઠાની નોકરીમાં રહ્યા ને કેટલાક બળાકારે અનાજને નાણાં ઉધરાવતા. ભોલ, કોળી, ગરાસીઆ, કાઠીને પક્ષીઓની ધાડો પણ પડતી. કેટલાક બારવટીઆ રાજા ફોજ રાખી કેર કરતા એવો એ વખત હતો.

પ્રં ભોંસલેના રાજનો કારભાર તે વખતે કેવો ચાલતો?

ઉં રંધુલ ૧૮૧૬ માં મરણ પામ્યો, તેની પછી પરજી

સાજી થયો તે હોલેદીલ હતો તેથી તેના કાકાનો દીકરો આપા-
સાહેબ કારભાર કરતો તેણે અંગ્રેજની ફોજ રાખી તેને લગ-
તી સરતો કબ્જા કરી. પરંતુ તે બાજીરાવ સાથે મળી ગયો.

પ્ર. પીઠારાનો બંદોબસ્ત કરવાની તથા રૈયતના બળનમા-
લનું રક્ષણ કરવાની હેતુએ કેવી યોજના કરી?

ઉ. સન ૧૮૧૭માં તેણે ૧૧૬૦૦૦ ફોજને ૩૦૦ તોપ
એકઠી કરી જુદે જુદે ઠેકાણે રાખીને પીઠારાને ઘેરી લીધા.
કેટલીક ફોજ લેઈ પંડે ગાલિયર આવ્યો. તથા ગુજરાત, આ-
નંદેશ ને વરાડમાંની ફોજોને નાકાં ઘેરતી માળવામાં મોકલી.
વળી પીઠારા નાસી ન જાય માટે પુના, નાગપુર, આગ્રા,
સિકંદ્રાબાદ, હૈદરાબાદ ને કલિંજરમાં લશ્કરની ટુકડીઓ રાખી.

પ્ર. પીઠારાના કયા કયા સરદારો હતા તે તેમનું શું થયું?

ઉ. ચીતુ, કરીમખાન અને વસીલ મહમદ એ ત્રણ મુ-
ખ્ય પીઠારા નાયક હતા. તેમના કિલ્લા સરખન માલકમે જી-
ત્યા તેથી ચીતુ હોલકરના લશ્કર સાથે લગી ગયો. તે હોલકર
હાથ પછી નાઠો. તેને વાઘે જંગલમાં મારી નાખ્યો. કરી
મખાન અંગ્રેજને શરણે આવ્યો ને વસીલ મહમદ સીંધી-
આને તાબે થયો. એ રીતે પીઠારાનો ભય ટાળ્યો.

પ્ર. ટાંકના રાજની સ્થાપના શી રીતે ને કાણે કરી?

ઉ. પીઠારા સામી અંગ્રેજની તૈયારી જોઈ અમીરખાન
તાબે થયો તેથી અંગ્રેજે ટાંકનું રાજ્ય તેને આપ્યું. તે તે-
ના વંશજો ભોગવે છે.

પ્ર. સર ચાર્લ્સ મેટકાફે કોની કોની જોડે સંધીઓ કરી?

ઉ. ઉદેપુર, જ્ઞેષપુર, જેપુર, જુંદી, કોટા ને ભોપાળના
રાજાઓ અંગ્રેજને તાબે થયા તેથી તેમની જોડે સંધી કરી.

પ્ર. મરેઠાની સંતલસમાંના કોણે પ્રથમ લડાઈ આરંભી?

ઉ. બાજીરાવે સન ૧૮૧૭ માં.

પ્ર. એ લડાઈમાં દરેક તરફ કેટલું લશ્કર હતું તે તેમાં શું થયું?

ઉ. બાજીરાવ પાસે ૧૮૦૦૦ સ્વાર, ૮૦૦૦ પાયદળ ને

૧૪ તોપ ને અંગ્રેજ તરફ ૮૦૦ યુરોપી ને ૨૦૦૦ દેશી સિપાઈ હતા. બાજરાવે અંગ્રેજની છાવણી પુના પાસે ખડકી ગામમાંહતી ત્યાં હુમલો ચોં પણ પાછોહઠી પૂનામાં બરાચો.

પ્ર૦ અંગ્રેજ કોજની મદદે કોણ આવ્યું?

ઉ૦ ચંદા ડુંગરમાં જનરલ સ્મીથની ફોજ હતી તે.

પ્ર૦ જનરલ સ્મીથે શું પરાક્રમ કર્યું?

ઉ૦ પુનાલેઈ બાજરાવને નસાડ્યો ને બાજરાવની પુઠે પડ્યો.

પ્ર૦ બાજરાવે ફરીને ક્યાં આગળ લઢાઈ કરી?

ઉ૦ કોરીગામ આગળ પેશ્વા ૨૫૦૦૦ સ્વાર લેઈ અંગ્રેજના ૮૦૦ માણસો ઉપર પડ્યો પણ છેવટે નાઠો.

પ્ર૦ છેલ્લી લઢાઈ ક્યાં આગળ ને કયા મરેઠા સરદારે કરી?

ઉ૦ પેશ્વાના સેનાપતિ બાપુ ગોખલે સોલાપૂર ને પંઢરપૂર વચ્ચે આસ્ટેગામ આગળ લઢાઈ કરી તેમાં ગોખલે મરાયો.

પ્ર૦ સતારાના રાજનું શું થયું?

ઉ૦ સન ૧૮૧૮ માં અંગ્રેજે સતારા લીધું ને પેશ્વાનો વાવટો ઉતારી શીવાજીનો વાવટો ચઢાવ્યો ને થોડો મુલક સતારાના રાજને આપ્યો.

પ્ર૦ પેશ્વાનું છેવટ શું થયું?

ઉ૦ તે રઝળી રખડી છેવટે માલકમને શરણે ગયો. તેણે રાજ્ય લેઈ પેશ્વાને મોઢું વરસાસન બાંધી આપ્યું. પેશ્વા કાનપુર પાસે બીથુરમાં રહ્યો. ત્યાં સન ૧૮૫૩માં મુલોતેનો દત્તપુત્ર નાના સાહેબ સન ૧૮૫૭ના બળવામાં સામેલ થવાથી નાઠો ને માર્યો ગયો. એ રીતે પેશ્વાનો વંશ પુરો થયો.

પ્ર૦ ત્રીબક્કળ ડેંગલેનું શું થયું?

ઉ૦ તે પકડાયો ત્યારે તેને જીવતા સુધી ચુનારગઢમાં કેદ રાખ્યો.

પ્ર૦ પેશ્વાના રાજ્યનો બંદોબસ્ત કોણે ને શી રીતે કર્યો?

ઉ૦ માનસ્ટુઅર્ટ એલફિન્સ્ટન સાહેબે પેશ્વાનો મુલક ખાલસા કરી જમીનદારોનાં ગામ તેમની કને રહેતા દીધાં તથા ઉદાર દીધાં સારો બંદોબસ્ત કરી જમીનદારોને તથા મોકોને શાંત પાડ્યા.

- પ્ર. ભોંસલેના રાજનું શું થયું?
- ઉ. પરસાજીને મારી આપાસાહેબ રાજનો ધણી થયો. બાજીરાવ પછી તેણે નાગપુરની અંગ્રેજ ફોજ ઉપર હુમલો કર્યો.
- પ્ર. તે વખતે રેસીડેન્ટ કોણ ને કેવો હતો?
- ઉ. જેન્કિન્સ સાહેબ હતો તે પણ હોંશીયારને દૃઢ હતો.
- પ્ર. બંને તરફ કેટકેટલી ફોજ હતી ને તેમાં શું થયું?
- ઉ. આપાસાહેબ પાસે ૧૮૦૦૦ ને અંગ્રેજ તરફ માત્ર ૧૪૦૦ હતી. પણ તેમાં મરેઠા હાયાં. જેન્કિન્સે સખ્ત કાર કરી રાજ પાછું સોંપ્યું. પણ ફરીને લડ્યો ને રાજ ખોંધ હેવટે જોધપુરમાં જીવતર પુરું કર્યું.
- પ્ર. નાગપુરના રાજનો અંગ્રેજ શો બંદોબસ્ત કર્યો?
- ઉ. રઘુજીના પૌત્રને રઘુજી બીજો નામ આપી ગાદી આપી. તે ૧૮૫૩માં મુઝાથી તેનું રાજ ખાલસા કર્યું.
- પ્ર. બાજીરાવના મલતીઆ હોલકરના રાજનું શું થયું?
- ઉ. એ રાજ તુલશીબાઈને હાથ હતું તે અંગ્રેજ તરફ હોવાથી સરદારોએ તેને મારી નાંખી. મલાવરાવ હોલકર બાળક હતો. હોલકરની ફોજ ૨૦૦૦૦ સરસ સ્વારોની હતી. તેને અંગ્રેજે હરાવી સંધી કરી ને રજપુત રાજ્યો પરની ખંડણીનો દાવો છોડી હોલકરનું રાજ અંગ્રેજના રક્ષણમાં આવ્યું. સન ૧૮૧૭
- પ્ર. લોર્ડ હેસ્ટિંગ્સે શાંશાં સારાં કામ કર્યો?
- ઉ. તેણે રાજનો સારો બંદોબસ્ત કરી તાબાના રાજાને ફરી કામ પાડ્યા. પીંઢારાનો નાશ કરી રૈયતના જન માલનું રક્ષણ કર્યું. કંપનીના રાજની પેદાશમાં વધારો કર્યો. નિશાજો સ્થાપી, કેળવણી આપવાનો આરંભ કર્યો. પ્રથમ વર્તમાનપત્ર એના વખતમાં પ્રગટ થયું. એને માત્ર હૈદરાબાદમાં પાગરની કંપનીની શાહુકારી પેઢી હતી તેને આશ્રય આપી ખરાબી કરી તેજ કામ ખોટું કર્યું.
- પ્ર. લોર્ડ હેસ્ટિંગ્સે ક્યારે વિલાયત ગયો?

ઉં સન ૧૮૨૩માં. ત્યાં ઇંગ્લાંડના રાજાએ તથા કંપનીએ એને બહુ ધન તથા માન આપ્યું.

પ્રકરણ ૧૮ મું.

પ્ર० લાઉદેસ્તિંગ્મ પછી ગવરનરજનરલ કોણને ક્યારે થયો?

ઉં લાઉ આમ્હર્સ્ટ સન ૧૮૨૩માં થયો.

પ્ર० એણે પ્રથમ શું સાઈ કામ કર્યું?

ઉં પામરની કંપનીના દેવામાં ડુળના નિજમને છોડવો.

પ્ર० એના વખતમાં બીજાં મોટા બનાવ શો બન્યાં?

ઉં અલ્લ દેશના રાજાએ સન ૧૮૨૩માં અંગ્રેજોનો એક બેટ કબજે કર્યો ને અંગ્રેજના મિત્ર કાચારના રાજા ઉપર સ્વારી કરી તેથી તેની સાથે લઢાઇ કરી.

પ્ર० એ લઢાઈમાં સેનાપતિ કોણ હતું ને તેમાં શું થયું?

ઉં જનરલ કેમ્પબેલ હતો તેણે રંગુન લીધું ને અહીં ફ્રાન્સે નસાડી બીજાં વરસે (૧૮૨૪માં) માર્ટીયાન, આરાકાન વગેરે લીધાં ને નામીયા અહીં સેનાપતિ મહાબંદુલાને હરાવીને માર્યો. છેવટ અંગ્રેજ સેના અહીં રાજધાની આવડા આગળ આવી ત્યારે રાજાએ કરોડ રૂપિયા ને આશામ, આરાકાન, ટીનાસરીમ વગેરે પ્રાંતો આપી સલાહ કરી.

પ્ર० આલદાર્દના સંબંધમાં અંગ્રેજ કદ પલટણે બળવો કર્યો?

ઉં અલ્લ દેશમાં ગએલી ફ્રાન્સે પહેલે વરસે હવા પાણી ની હરકતો નડવાથી ઘણાં માણસ મુત્તાં તથા અહીં લોક ને જાદુ આવડે છે એવી વહેમી વાતો ફેલાવાથી દેશી સીપાઇ ડરી ગયા તેથી બરાખપુરની પલટણેને અલ્લદેશ જવા ફરમાવ્યું ત્યારે ૪૭ મી પલટણે ના કહ્યું તેથી તેમના પર તોપો ચલાવી તેમાંના કેટલાકને પકડ્યા, કેટલાકને માર્યા ને કેટલાક બરતરફ કર્યા.

પ્ર० બરતપુરના રાજા સાથે શા માટે લઢાઇ થઇ ?

ઉં સન ૧૮૨૫માં બરતપુરનો રાજા મુવાથી તેની માદી અંગ્રેજે તેના લાઇ બળદેવસિંગને આપી પણ તે મુવાથી.

માદીનો જીજ્ઞે દાવાદાર તેનો પિત્રાઈ દુર્જનશાલ હતો તેણે
જાળદેવના કુંવરને કેદ કરી રાજ્ય લીધું. તેથી અંગ્રેજે ભ-
રતપુર છતી જાળદેવના કુંવરને માદી આપી.

પ્ર૦ આમ્હર્સ્ટ પછી ગવરનર જનરલ કોણને ક્યારે થયો?

ઉ૦ સન ૧૮૨૮ માં આમ્હર્સ્ટ ગયો ને લાઉખેન્ટિક થયો.

પ્ર૦ એણે કયા કયા બંદોબસ્ત કર્યા?

ઉ૦ મૈસુરનો રાજ્ય વલિવટ રાજનીવતી સરકારે હસ્તક
લીધો ને કુર્ગનો રાજ દુષ્ટ હતો ને અંગ્રેજની શીખામણ
ન માની તેથી તેનું રાજ્ય લેઈ લીધું.

પ્ર૦ બેન્ટિક સાહેબે શા શા સુધારા દાખલ કર્યા ?

ઉ૦ લશ્કરીને મુલદારી ખર્ચમાં ઘટાડો કર્યો, દેશીઓને મોટી
નોકરી આપવાનો ધારો કર્યો. ન્યાયખાતામાં મુનસફને સદ-
ર અમીન ઠરાવી ૩૫૦૦૦ સુધીના દાવા ચુકવવાનો અધિ-
કાર આપ્યો. કચેરીઓમાં ફારસીમાં કાગ ચાલતું તે દેશી-
બાષામાં ચલાવવાનો કાયદો કર્યો, વાવ્ય પ્રાંતોમાં જમાબ-
ખીનો બંદોબસ્ત કર્યો. જમીનદારોના હક મુકરર કર્યા, સતી
થવાનો ચાલ અટકાવ્યો, ને પ્રજાને ધર્મ સંગ્રાધી છુટ આપી

પ્ર૦ સતી થવાનો ચાલ અટકાવવા ઓળ કોણે મેહેનત કરી?

ઉ૦ કલકત્તામાં બ્રહ્મસમાજના સ્થાપનાર રામ મોહનરાયે.

પ્ર૦ ફ્રાંસીઆ કોણ ને તેનો બંદોબસ્ત શી રીતે કર્યો?

ઉ૦ ભરતખંડના મધ્યભાગમાં મૂળે મુસલમાન ભત્રાની
નામની દેવીને માનતા. તેઓ માનતાકે દેવી માણસના ભો-
ગથી પ્રસન્ન થાયછે તેથી રસ્તામાં જનાર જત્રાળુને મારી
દેવીને ભોગ આપતા ને તેમનો માલ ચોરી લેતા. તેઓ જા-
ત્રાળુને કે વેપારીને કે એવે જીજ્ઞે વેશે ભટકતાને મુસાફર
ભેગા બળી જઈ લાગ આવે ગળેફાંસો દેઈ મારી નાંખતા.
એ ઠગ કહેવાતા. એ ઉગળા ઠગ પકડાતા નહીં તેમને જો-
શી નાખુદ કરવાને મેજરસ્ત્રીમાનને નીમ્યો. તેણે ફ્રાંસીઆ
ના ગામ શોધી ધણાને સજ્જ કરીને કેટલાકને જળપુરમાં

લાવી તંબુ બનાવવા વગેરે ઉદ્યોગ કરતાં શીખવ્યા.

પ્ર૦ બેટિકે નિશાળખાતામાં શો સુધારો કર્યો?

ઉ૦ કંપનીના મનવિદ્ધ હેસ્તિંગ્સની સ્થાપેલી નિશાળોમાં સંસ્કૃત, ફારસી ને અરબીમાં કેળવણી મળતી પણ ભોક્ક સ્થિતિ સુધરે તેમ નહીં લાગ્યાથી અંગ્રેજીમાં કેળવણી આપવાની આજ્ઞા કરી અને એના પછીના ગવર્નર જનરલે અંગ્રેજી ને દેશી બંને ભાષામાં કેળવણી આપવાની જોઈવણી કરી.

પ્ર૦ એના વખતમાં ઇંગ્લાંડજવાનો કયો નવો માર્ગ નીકળ્યો?

ઉ૦ અત્યાર સુધી કેપ આવ ગુડ હોપને ફરીને જવાનું આ વખતે આ દેશમાં આગળોટા આવી તેથી લાલસમુદ્રમાં ને મિસરમાં થઈ વિલાયત જવાનો રસ્તો નીકળ્યો.

પ્ર૦ ગુના કરનાર રાજાને નવાખને સજા થવાનો ચાલ ક્યારે પડ્યો ?

ઉ૦ દિલ્લીના પોલીટીકલ એજન્ટને ફીરોજપુરના નવાબે મરાવ્યાથી તે મારનારને અને નવાખને અંગ્રેજોમાં સીદીધીલારથી.

પ્ર૦ કંપનીના ઇન્જરા સંબંધી એના વખતમાં શાકરાવ થયા?

ઉ૦ સન ૧૮૩૪માં ઇન્જરાની મુદત પૂરી થયાથી ઇંગ્લાંડના રાજ્ય અધિકારીઓએ ચીનને હિંદુસ્તાન સાથે વેપાર કરવાની સર્વ અંગ્રેજી પ્રજાને છૂટ આપી. કંપનીને માત્ર રાજ્ય ભોગવાની નવી સનંદ આપી.

પ્ર૦ બેટિકે ક્યારે વિલાયત ગયો ને તેનું કામકોણું કયું?

ઉ૦ એ બલો સાહેબ સન ૧૮૩૫માં ગયાથી તેનું કામ નવો ગવર્નર જનરલ આવતા સુધી સરચાલ્સમેટકાફે ચલાવ્યું.

પ્ર૦ સરચાલ્સમેટકાફે શું ઉપકારનું કામ કર્યું?

ઉ૦ એક સારો કાયદો કરી છાપખાનાને છૂટી આપીતે.

પ્ર૦ નવો ગવર્નર કોણને ક્યારે આવ્યો ને ક્યારે ગયો?

ઉ૦ સન ૧૮૩૬માં લાર્ડ આક્લાંડ આવ્યો ને ૧૮૪૨માં ગયો.

પ્ર૦ એના વખતમાં કયા ચાર બનાવો બન્યા?

ઉ૦ ૧ અયોદ્યામાં બંડ, ૨ સતારાના રાજાનું કાવતરું,

૬ અફઘાનીસ્તાન જોડે લઢાક ને ૪ ચીન જોડે લઢાક.

પ્ર૦ અયોધ્યાના બંડોનો બંદોબસ્ત શી રીતે કર્યો?

ઉ૦ અયોધ્યાના નવાબને ઇંગ્લાંડના મહારાજાએ પાદ-
શાહની પદવી આપી હતી. સન ૧૮૩૭ માં અયોધ્યાનો
પાદશાહ મુવાથી તેના કાકાને અંગ્રેજે ગાદી આપી. પણ એગમે
એ બીજાને ઉભો કર્યો તેથી બળવો થયો તે અંગ્રેજે સમાજ્યો.

પ્ર૦ સતારાના રાજાના કાવતરાનું શું થયું?

ઉ૦ સન ૧૮૩૯માં અંગ્રેજની સામા થવાને સતારાનો
રાજા કાવતર કરવા લાગ્યાથી તેને ઉઠાડી બીજાને બેસાડ્યો.

પ્ર૦ અફઘાનીસ્તાન સાથે અંગ્રેજને શા માટે લઢાક થયું?

ઉ૦ બેટિકના વખતમાં ૩૫ સરકારનાં માણસ વાયવ્ય
ખુણાનાં રાજ્યો જોડે મળી અંગ્રેજની ખોદણી કરતાં હતાં,
તેથી તથા વેપાર વધારવાને સિંધના અમીરને ભાવલપુર
ના નવાબ જોડે બેટિકે સંધી કરી હતી. અફઘાનીસ્તાનના
દુરાની પાદશાહ શાહસુજાએ રાજ્ય ખોવાથી અંગ્રેજની
મદદ માગતો હતો તેથી બેટિકે પંજાબના મહારાજા રણ-
જીતસિંગ સાથે મળી તેને મદદ આપી. શાહસુજાનું રાજ્ય
તેના ભાઈ મહંમદે લીધેલું તે મહંમદ પાસેથી બારકઝાન-
તના દોસ્ત મહંમદે લીધેલું તેના પર અંગ્રેજની મદદ લેઈ
શાહ સુજા ગયો પણ કાંઈ ન વળ્યાથી અંગ્રેજને આશરે
આવી લુધીઆનામાં રહેતો. લાર્ડ આકલાંડે સન ૧૮૩૭માં
દોસ્ત મહંમદ સાથે દોસ્તી કરવા વકીલ મોકલ્યો પણ
કાંઈ વળ્યું નહીં તેથી શાહસુજાને ગાદીએ બેસાડવાનો
આકલાંડ સાહેબે ઠરાવ કરી લઢાક કરી.

પ્ર૦ એ વખતમાં ઈરાની ફ્રેન્ચ કયો ગઢ જીતવા આવી?

ઉ૦ હેરાતગઢ જીતવાને ૩૫ સરકારની શીખવણીથી ઇ-
રાની ૪૦ હજાર ફ્રેન્ચ આવી. એ ગઢ દુરાની શાહજાદાને
કબજે હતો તેણે અને તેના દરબારમાં કોઈ પાર્ટીજનનામે
અંગ્રેજ હતો તેણે ઈરાની લોકને ના ઉમેદ કરી પાછાકહાડ્યા.

પ્ર૦ આક્રાંટે શાહસુખને ગાદીઆપવા શીગોઠવણી કરી?
 ઉ૦ રણજીતસિંગ સાથે સલાહ કરીને તેની, અંગ્રેજની
 ને શાહસુખની ફોજ સરખાનકીનની સરદારી નીચે બોલાવ
 માર્ગે કંદહારમાં દાખલ થઇ ને ત્યાં સન ૧૮૩૯માં શાહ
 સુખને ગાદીએ બેસાડ્યો. પણ અફઘાન સરદારો શાહ
 સુખના પક્ષમાં આવ્યા નહીં.

પ્ર૦ એજ વરસમાં અંગ્રેજ ફોજે બીજી શું પરાક્રમ કર્યું?
 ઉ૦ અંગ્રેજ નૌકા ફોજે કરાંચી જીતી સિંધના અમીરો
 ને સેહેમાં રાખ્યા.

પ્ર૦ એ વરસમાં કયો ગાડો બનાવ બન્યો?
 ઉ૦ શાહસુખનો પક્ષકાર ને અંગ્રેજનો મીત્ર મહારાજ
 રણજીતસિંગ ગરણ પામ્યો.

પ્ર૦ કંદહારથી અંગ્રેજ ફોજ ક્યાં ગઇ ને તેણે શું કર્યું?
 ઉ૦ ગીજનીજીઇ જીત્યું ને કાબુલલેઇ શાહસુખને ગાદી આપી.
 પ્ર૦ કંદહારના લશ્કરને બીજી કયું લશ્કર આવી મળ્યું?
 ઉ૦ ખંજરવાટ ને માર્ગે બીજી લશ્કર જલાલાબાદ વગેરે
 જીતી ને કાબુલ આવી મળ્યું.

પ્ર૦ હોસ્તમહમદનું શું થયું?
 ઉ૦ તે બોખારાબણી નાડો. પણ ૧૮૪૦ંશરણે આવ્યો.
 પ્ર૦ પોતાનો હેતુ પાર પાડી અંગ્રેજ ફોજે શું કર્યું?
 ઉ૦ જનરલ નાટની સરદારી નીચે થોડું લશ્કર કંદહારમાં,
 જનરલ એલફિન્સ્ટન નીચે કાબુલમાં, ને કર્નલસેલને જન
 લાલાબાદ મોકલી લશ્કર પાછું ગયું.

પ્ર૦ મુંબાઇના લશ્કરે પાછાં વળતાં શું પરાક્રમ કર્યું?
 ઉ૦ ખેલાતનો ખાન સામો થયો હતો માટે ખેલાત ગઢીત્યો.
 પ્ર૦ અફઘાનીસ્તાનમાં ફરીને બળવો ફાણે ને ક્યારે ક-
 યો ને તેમાં શું થયું?

ઉ૦ સન ૧૮૪૧માં ખીલજ પઠાણોએ જલાલાબાદ જન

તો કર્નેલસેલ ઉપર હુમલો કર્યો તે મહા મુશીબતે ત્યાં પ-
હોંચ્યો ને ત્યાં કિલ્લો સમરાવ્યો. પણ ખીલજીતું જોઈ ખી-
જી જતો ઉઠી ને કાચુલની અંગ્રેજી છાવણી પર હુમલો
કર્યો. તેમનો આગેવાન દોસ્તમહમદનો દીકરો અકબરખાન
હતો. તેણે કપટથી અંગ્રેજના વકીલ મેકનાટનને મારી નાં-
ખ્યો. અંગ્રેજ સેના ગભરાટમાં પડી આવરી ખની ગઈ ને
અંગરેજનું નામ બોલે એવી સરતે હિંદુસ્તાન આવવાનું
કચ્છુડ્યું ને શાહસુલ્તને રાખી સન ૧૮૪૨માં અંગરેજસેના
પાછી વળી બંડખોરોએ શાહસુલ્તને મારી નાંખ્યો ને અં-
ગ્રેજ સેના ઉપર હુમલો કર્યો. ખાવાનું ન મળવાથી, ટા-
લથી ને કાચુલીના હુમલાથી સેનાની ખરાબી થઈ માત્ર ડા.
કટર બ્રાઇડોન બધાના નાશની ખચર લઈ જવાલાખાઈ પ-
હોંચી શક્યો. જનરલસેલ જલાલાબાદમાં ને જનરલ નાટ
બહાદુરીથી બીજી મદદ આવતાં સુધી ટકી રહ્યા. એ મદદ
આકલાંડના ગયા પછી જનરલ પોલોકની સરદારી નીચે ગઈ.

પ્ર० ચીનની લઠાઈ શાથી થઈ ને તેમાં શું થયું?

ઉ० ચીનમાં હિંદુસ્તાનથી ઘણું અક્ષીણ જતું ને ચી-
નાની ઘણી ખરાબી થતી. તેથી ચીનના માહારાજાએ ચી-
નમાં અક્ષીણ લાવવાની મના કરી પણ વેપારીઓ ચોરીથી
લાવવા લાગ્યા. તે ચોરી અટકાવવા ચિનાઈ અધિકારીઓએ
અંગ્રેજી રૈયતને પીડા કરી તથા તુકશાન કર્યું તેથી જનરલ
ગાફની સરદારી નીચે સન ૧૮૪૦માં આકલાંડ સાહેબે
લસ્કર મોકલ્યું. એ લસ્કરે ચીનાઈ ફોજ હરાવ્યાથી સલાહ
થઈ, તેમાં હાંગકાંગ બેટ અંગ્રેજને મળ્યો તથા ચાર ચી-
નાઈ બંદેરોમાં વેપાર કરવાની છૂટી મળી. ૧૮૪૨

પ્ર० આકલાંડક્યારે તિલાયત ગયોને તેના પછી કોણ આવ્યો?

ઉ० સન ૧૮૪૨માં એના જવાથી લાર્ડ એલેનખરો આવ્યો.

પ્રકરણ ૧૯ મું.

પ્ર૦ લાઉં એકેનખરોના વખતમાં કયા મોટાળનાવોળન્યા?

ઉ૦ એના વખતમાં ત્રણ મોટા ખતાવ યન્યા. ૧ અ-
ધ્યાનીસ્તાન ઉપર વેર વળવાની સ્વારી, સિંધ દેશ છતી
લેવો, ૩ સિંધીઆ જોડે લઢાઇ.

પ્ર૦ અધ્યાનીસ્તાન ઉપર શી રીતે વેર લીધું?

ઉ૦ કાપુલથી ને ગીજનીથી નીકળેલી ફ્રાન્સોનાશયો
તેથી ખિજર ઘાટને માર્ગે જનરલ પોલોક અને બોલાન ધા-
ટને માર્ગે જનરલ ઈંગ્લાંડને મોકલ્યા સન ૧૮૪૨ માં પો-
લોક જલ્લાબાદના જનરલસેલને લેઇ કાપુલ પોહ્યાં. જ-
નરલનાટ અને ઈંગ્લાંડ કંદહારથી ગીજની આવ્યા નેત્યાંથી
મહંમદે સોમનાથના સુખડના દરવાજા આપ્યા હતાનેઆ-
થે મોકલાવી તેઓ પણ કાપુલ ગયા લેડીસેલ વગેરેઅક-
બરખાનના જે સરદારના હવાલામાંહતાં તેને લાંચ આપી
છુટી કાપુલના ત્રિએજ લસ્કરને મળ્યાં. અંગ્રેજી શેના કા-
પુલમાં બાંધેના સુંદર બગીચાના નાશકરીહિંદુસ્તાનપાછીઆવી.

પ્ર૦ જે કાપુલી મરદારો કેદ પકડાયા હતા તેમનું શું થયું?

ઉ૦ કાપુલના ઝંઘડામાં પડવું અંગ્રેજને દુરસ્ત ન લા-
ગ્યાથી દોસ્તમહંમદ ખમેરેને છાડી દીધા.

પ્ર૦ અધ્યાન લઢાઇમાં અંગ્રેજને કેટલું નુકશાન થયું?

ઉ૦ ૧૫ કરોડ રૂપિયા ખર્ચ ને ૨૦૦૦૦ માણસ મરાયાં.

પ્ર૦ સિંધમાં કેવો રાજ કરતું હતું?

ઉ૦ સન ૧૭૮૬માં બ્રિટિશસ્તાનના અમીરોએ આવી
સિંધ છત્યો ને ત્યાં રાજ કરવા લાગ્યા. તેઓ ધણુ હતા
અને એક એકથી સ્વતંત્ર હતા.

પ્ર૦ સિંધના અમીરો સાથે શા માટે લઢાઇ થઇ?

ઉ૦ સરચાર્લસ નેપીઅર ને તેની વતી મેજર ઔટ્રામે
હેદરાબાદ જઇ વીછી ચલાવી પણ અંતે લઢાઇ કરવીપડી.

પ્ર૦ સિંધની લઢાઈ કેવી રીતે ને ક્યાં થઈ?

ઉ૦ અમીરોએ ઔદામના ઉતારા ઉપર હલ્લો કર્યોત્યાં થી મુશીબતે ઘૂટી સેનાપતિ નેપીઅરને મળ્યો, મીઆણી ગામ આગળ નેપીઅરે સિંધી લશ્કરને હરાવ્યું. બીજી લઢાઈ હેદરાબાદ આગળ કરી અંગ્રેજ છુટ્યા ને મીરપુરને અમરકોટ લીધાં સન ૧૮૪૩ અમીરોને કહાડી સિંધ ખાલસા કર્યું.

પ્ર૦ સિંધીઆ સાથે શા માટે લઢાઈ થઈ?

ઉ૦ દોલતરાવ સન ૧૮૨૭માં અપુત્ર મુવાથી તેની રાણી બાઈબખાઈએ જંગલોને દત્તપુત્ર લીધો. તે પણ સન ૧૮૪૩માં મુવાથી જીઆજીરાવને દત્તપુત્ર લીધો ને જંગલોનો મામો ને મહારાણી કારભાર ચલાવવા લાગ્યાં. એ બંને વચ્ચે કજીઓ થયો. રેસિડેન્ટ મામા સાહેબના પક્ષમાં હતો, પણ માહારાણીના મિત્રો બળવાન હતા તેથી સેનાપતિ ગાફર ને એલનબરો સાહેબ લશ્કર લેઈ જવાલિઅર ગયા.

પ્ર૦ મરેઠા સાથે ક્યાં ક્યાં યુદ્ધ થયાં ને તેમાં શું થયું?

ઉ૦ માહારાજપુર આગળ સન ૧૮૪૩ માં. તેમાં મરેઠા હાર્યા. તેજ દીવસે પનીઆર આગળ જનરલ એએ બીબ મરેઠા લશ્કરને હરાવ્યું.

પ્ર૦ મરેઠાને હરાવી અંગ્રેજોએ રાજનું શું કર્યું?

ઉ૦ સિંધીઓ બાળક હતો તેથી તે રાજનો વહીવટ ચલાવા બદોબસ્તકરીએ રાજ અંગ્રેજનું મંડળીક રાજ બનાવ્યું.

પ્ર૦ એલનબરોશાથી વિલાયત ગયો ને તેની જગાએ કોણ આવ્યો?

ઉ૦ એલનબરો ને ડિરેક્ટરો વચ્ચે મતભેદ પડવાથી સન ૧૮૪૪ માં એની જગાએ લાર્ડ હાલિંગને મોકલ્યો.

પ્ર૦ હાલિંગ સાહેબ કેવો હતો ને ક્યારે આવ્યો?

ઉ૦ સન ૧૮૪૪ માં આવ્યો. તે અનુભવી ને શૂરવીર હતો. યુરોપમાં લઢતાં તેનો હાથ કપાયો હતો. હિંદુસ્તાનમાં સારી નોકરી કર્યાથી સરકારે તેને ઉમરાવની પદવી આપી.

પ્ર૦ હાઉંંગના વખતમાં કયા કયા મોટા બનાવબન્યા?

ઉ૦ પંખબના સિખ સભ્ય સાથે લઢાઇ ને કેટલાંક ધ્યાનાં ને ભલા કામ કર્યાં.

પ્ર૦ પંખબની લઢાઇ શા માટે થઈ ?

ઉ૦ રણજીતસિંગ મુના પછી રાજ્યમાં ગરબડ થઇ, દીવાન ધ્યાનસિંગ લુચ્ચો, લોભીયો ને ખટપટીઓ હતા. રણજીતસિંગ પછી તેનો કુંવર કર્કસિંગ થયો તે ચાર માસ માં મુવો. તેથી તેનો કુંવર નિહાલસિંગ થયો. તે તેજ દિવસે મોલ પડવાથી મુવો. તેથી ધ્યાનસિંગે શેરસિંગને બેસાડ્યો પણ એ બે વચે અણબનાવ થવાથી ધ્યાનસિંગે શેરસિંગ ને તેના કુંવરને મરાવ્યા ૧૮૪૩. સામાવાળે ધ્યાનસિંગને પણ માર્યો. હવે રણજીતસિંગની માનીતી રાણી ચંદાકુંવરના દીકરા દુલિપસિંગને ગાદી આપી. તે ખાળક હોવાથી કારભાર ચલાવા સીખ સરદારોની ખાલસા નામે સભા કરી. મહારાણીનો ચાર લાલસિંગ વજીર થયો. એ વગર મહારાણીનો લાઇ બેહારસિંગ, જમુનો રાજ ગુલાબસિંગ ને સેનાપતિ ચતુરસિંગ રાજમાં આગેવાન હતા. સિખ લશ્કર બળવાન ને કવાયતી હતું તેને લઢવાનું ન મળવાથી તોફાન કરતું હતું તેથી એ આગેવાનોએ અંગ્રેજી રાજ ઉપર હુમલો કરવા એ લશ્કરને રજા આપી ૧૮૪૫.

પ્ર૦ હાઉંંગ સાહેબે એ લઢાઈ માટે શી વ્યવસ્થા કરી?

ઉ૦ સિખ લશ્કર ચઢી આવે તો તેને અટકાવાય માટે પંખબની હદ ઉપર અંગ્રેજી સેના એકઠી કરી હતી ને તેથીજ સિખ ચઢી આવ્યા.

પ્ર૦ પ્રથમ લઢાઇ ક્યાં થઈ ને તેમાં શું થયું?

ઉ૦ સિખ ફીરોજપુરમાં હતા ત્યાંથી વીશોક મૈલ દૂર મુડકી આગળ પેહેલી લઢાઇ થઈ. સેનાપતિ ગાફ સાહેબ પાસે ૧૧૦૦૦ ને સિખ ૩૦૦૦૦ હતા તેમાં સિખ હાર્યા, એ લઢાઈમાં જલાલાબાદવાળો સરરાજાઈસેલ મરાયો. ૧૮૪૫

પ્ર૦ ગવરનર જનરલ ને વખતે ક્યાં હતો?

ઉ૦ મુડકીની લઢાઇને બીજે દીવસે મદદગાર સેનાપતિ-
ની પદવી લેઇ વસ્કરને આવી મળ્યો.

પ્ર૦ બીજી લઢાઇ ક્યાં થઇ ને તેમાં શું થયું?

ઉ૦ ફીરોજશાહર આગળ. તેમાં સિખ હાર્યા ને પાછા
હઠ્યાપણુ અંગ્રેજ પાસે દારૂગોળો ખુટ્યાથી ને એક મહીને આવ્યો.

પ્ર૦ અંગ્રેજ આગળ ન વધ્યાથી બીજી ક્યાં લઢાઇ યોધ?

ઉ૦ અંગ્રેજ આગળ ન આવ્યાથી સિખ સતલજ એ
ળંગી સામા આવ્યા. સર હેરી સ્મીથ બદીવાલ આગળ
યુક્તાબસિંગ સાથે લડ્યો પણ કાંઈ નવળ્યું. વળી અલીવાલ
આગળ ફરી લડ્યા તેમાં અંગ્રેજ જીત્યા ૧૮૪૬. તેથી ગુ-
લાબસિંહ સંધી કરવા લાગ્યો. પણ તે ન થતાં અંગ્રેજ
દારૂગોળો આવ્યાથી આગળ વધ્યા.

પ્ર૦ અંગ્રેજને ક્યાં આગળ સિખ ફોજે અટકાવ્યા ને
તેમાં શું થયું?

ઉ૦ સ્મીથને ગાફ સાહેબની ફોજ એકઠી થઇ આગળ
આવી તેને સતલજને આ કાંઠે સિખ ફોજે સોબાન આ-
ગળ અટકાવી. સેનાપતિ તેજસિંગ વગરનહે નાહો પણ
ખુદો શામસિંહ બહાદુરીથી લડતાં રણમાં પડ્યો. ને સિખ
નાહા ને માર્યા ગયા ૧૮૪૬.

પ્ર૦ અંગ્રેજે સિખરાજની શી વ્યવસ્થા કરી?

ઉ૦ સોબાનથી અંગ્રેજ લાહોર ગયા ને સંધી કરી તેમાં
સતલજ ને બીયા વચ્ચેનો જલંદર દોઆબને લઢાઇનું ખર્ચ
અંગ્રેજે લીધું. લાહોરની ગાદીએ દુલિપસિંગ રહે ને તે
મોટો થતા સુધી મંત્રી મંડળ રેસિડેન્ટની આજ્ઞા પ્રમાણે
આલે ને રાજ રક્ષણ માટે લાહોરમાં અંગરેજ ફોજ રહે.
લઢાઇનું ખર્ચ આપવાનું ન હોવાથી કાશ્મીર ને હજારા
પ્રાંતો અંગરેજે લીધા તે એક કરોડ રૂપિએ યુક્તાબસિંગને
દેવાતાં આપ્યા. ૧૮૪૬.

પ્ર૦ સિખ લોકપર જય મેળવ્યાથી લશ્કરને શો લાભથયો?
 ઉ૦ લશ્કરને ખાર માસનું ભાથુ વધારે આપ્યું તથા સાબાશી આપી. હારડિંગ તથા ગાફ સાહેબને ઉમરાવની ને સ્થિતિને વારોનેટના પદવી આપો.

પ્ર૦ હાર્ડિંગ સાહેબે પુણ્યનું ને લક્ષ્મીનું શું કામ કર્યું?

ઉ૦ એ લઢાઈ પછી એ વરસ શાંતી ચાલી તે વખત-માં ફ્રાંસીઆનો પાકો બંદોબસ્ત કર્યો તથા સતી થવાની સખ્ત મના કરી. એટલે બંદોબસ્ત કર્યો હતો તે પાકો કર્યો. તથા દુધપીતી કરવાનો ચાલ અટકાવ્યો. તથા ઓ-દીઆ, ગોંદવાણા, વગેરે ઠેકાણે જંગલી લોકોમાં નરમેધનો ચાલ હતો તે બંધ પાડ્યો. રાહદારી દાણુ બંધ કરી વે-પારને ઉત્તેજન આપ્યું. રૂકીની ઈજનેર શાળાને આશ્રય આપ્યો ને તાજમહેલ વગેરે જુની ઇમારતો સમરાવી.

પ્ર૦ હાર્ડિંગ ક્યારે વિલાયત ગયો ને તે પછી કોણ આવ્યો?

ઉ૦ સન ૧૮૪૮માં એના ગયા પછી લાર્ડદલહુસીઆવ્યો.

પ્ર૦ એના વખતમાં શાશા મોટા બનાવો બન્યા?

ઉ૦ સિખ જોડે બીજવાર લઢાઈ, બ્રહ્મદેશ જોડે બીજવાર લઢાઈ, અયોધ્યા, નાગપુર, સતારા વગેરે રાજ્યો ખા-લસા કર્યાં ને રેલવે તાર વગેરે સુધારાનું દાખલ થવું એ ચાર.

પ્ર૦ સીખ લોકો સાથે ક્યારે ને શા માટે લઢાઈ થઈ ?

ઉ૦ સન ૧૮૪૮માં મુલતાનના હાકેમ મૂળરાજે રાજનામું આપ્યું. તેની જગાએ ગએલા કામદાર સાથેના એ અં-ગ્રેજોને સિખ ફોજે મારી નાંખ્યા. મૂળરાજ ફિસાદખોરોને મળી ગયો ને બીજા પણ સિખ સરદારોનેલોકો સામેલથયા.

પ્ર૦ મુલતાન શી રીતે ને ક્યારે જીતાયું?

ઉ૦ મુલતાનના બળવાની ખખર સાંભળી લેફ્ટેનન્ટ એડ-વર્ડ મુલતાન નજીક લીયા ગામમાં હતો તેણે બલુચીને અ-ફઘાન ફોજ રાખીને તથા ભાવતપૂરના નવાબને કુમકે બો-લાવી મૂળરાજના લશ્કરને બે વાર હરાવી મુલતાન ધેર્યું.

ને જનરલ ત્રીશ તેને આવી મળ્યો તેથી ૧૫૦૦૦ ખ્રીટીશ ને ૧૭૦૦૦ મદદગાર લસ્કર થયું પણ તેવામાં સિખ સરદાર શેરસિંગ એ લસ્કરમાંથી ટુટીને સામે થયો તેથી મુલતાન તરત લેવાયું નહીં પણ ૧૮૪૬ના જાનેવારીમાં લીધું.
પ્ર૦ શેરસિંગે જાણ્યો કર્યો તે શી રીતે સમ્યો?

ઉ૦ સેનાપતિ ગાફ સાહેબ લસ્કર લેઈ શેરસિંગ, ચતરસિંગ વગેરે સિખ સરદારો સાથે રામનગર આગળ લઢ્યો તેમાં સિખ ફોજ મુકામ ઉઠાવી આવી. મુલતાન લીધું તેજ મહિનામાં ચીઝીઆનવત્તા આગળ ભારે લઢાઈ થઈ તેમાં ભારે હાની ભોગવી અંગ્રેજ જીત્યા. તેથી લાર્ડ ગાફને ઉદ્ધત ઠેરવી તેની જગાએ ઇંગ્લાંડથી સીધ જીતનાર નેપીયરને મોકલ્યો. પણ તેના આવતા અવધ ગાફ સાહેબે શેરસિંગને ગુજરાત ગામ આગળ હરાવ્યો. સિખ સેના શરણે આવી હતીઆર છોડ્યાં. સિખની મદદે દોસ્ત મહમદે અફઘાનસ્વાર મોકલ્યા હતા તેમને હરાવી હાંકી કહાડ્યા.

પ્ર૦ સિખને હરાવી તેમના રાજની શી વ્યવસ્થા કરી?

ઉ૦ દુલિપસિંગને પેનશન આપી પંજાબ ખાલસા કર્યો ૧૮૪૬ ને જુના પ્રાંતોના કાયદા ન ચલાવતાં સ્વેચ્છિક વલિયત ચલાવ્યો.

પ્ર૦ અન્નદેશની લઢાઈ ક્યારે થઈ ને તેમાં શું થયું?

ઉ૦ અહ્મીરાજાએ ઇંગ્રેજનું અપમાન કરી અંગ્રેજ રૈયતને પીડયાથી ૧૮૫૨માં લઢાઈ થઈ. તેમાં અહ્મી રાજા હાર્યાથી અંગ્રેજને ૧૮૨૬માં મળેલા પ્રાંતો ઉપરાંત પેશુ પ્રાંત મળ્યો. ૧૮૫૩.

પ્ર૦ દલહુસીએ ક્યાં દેશી રાજ્યો ખાલસા કર્યા ને શાથી?

ઉ૦ સન ૧૮૪૬માં ઝાંસી ને સતારાના રાજા અપુત્ર મુલાથી તેમજ સંગલપૂરનું. સન ૧૮૫૩માં નાગપુરનું રાજ્ય ખાલસા કર્યું. બાહરાવ પેશ્વા મુલાથી તેના દત્તપુત્ર ધુન્ડુપંત (નાનાસાહેબ) ને બાહરાવને ૮ લાખ પેનશન મળ્યું.

જાતું તે બંધ કર્યું ને અયોધ્યાના ના લાયક નવાળને કલ્પ-
કતામાં રાખી તે રાજ્ય પણ ખાલસા કર્યું?

પ્ર૦ સન ૧૮૫૩માં કંપનીના પટ્ટામાં શો ફેગફાર થયો?

ઉ૦ એ સાક્ષમાં પટાની મુદત પુરી થયાથી પાર્લામેન્ટે
નવી સનંદ આપી તેમાં ૩૦ ને બદલે ૧૮ ડિરેક્ટર ઠરા-
વ્યા. સીવીલ સર્વિસ માટે પરીક્ષા ઠરાવી તે પરીક્ષા બધી
રૈયત આપે ને પાસ થયા પ્રમાણે જગા મળે. બંગાળા-
માં લેફ્ટેનન્ટગવર્નર ઠરાવ્યો ને કલકત્તા મુન્શી ને મ-
દ્રાસમાં સુપ્રીમ ને સદર એવી બે કોર્ટો હતી તે એક કરી.

પ્ર૦ દલહુસીના વખતમાં કયા સુધારા લખાયા થયા?

ઉ૦ રેલવે ને તાર લખાયા થયાં. નિશાળ ખાતામાં વ-
ધારો થયો. સડક, પુલ, લશ્કરી માણસોનાં મકાનો વગેરે
બાંધવાના બિચાર થયા ને તે માટે કરજરકર્યું. ગુનો ગનાવવાની,
માર મારવાની ને જુલમ કરવાની ગના કરી ને વેડ બંધ કરી.

પ્ર૦ દલહુસી કયારે પાછો ગયા ને તેના પછી કોણ આવ્યો?

ઉ૦ સન ૧૮૫૬માં ગયેને તે સાક્ષમાં લાર્ડ કાનિંગ આવ્યો.

પ્રકરણ ૨૦ મું.

પ્ર૦ લાર્ડ કાનિંગના વખતમાં શાશા મોટા બનાવો બન્યા?

ઉ૦ ઈરાન ને ચીન સાથે લઢાઇ. દેશી ફોજનો બળવો,
ને કંપની પાસેથી હિંદનું રાજ લેઈ પાર્લામેન્ટે ઇંગ્લાંડના
રાજાને સોંપ્યું એ ચાર બનાવો બન્યા.

પ્ર૦ ઈરાન સાથેની લઢાઇમાં શું થયું?

ઉ૦ સન ૧૮૩૭માં હેરાત જીતતાં અંગ્રેજો ખાલ્યો હતો
માટે ઈરાની શાહ ગુસ્સે હતો. તેથી તેણે અંગ્રેજ રૈયતનું
અપમાન કર્યું. અંગ્રેજે ૧૮૫૭માં સિંધવાળા જનરલ આ-
ટામને લશ્કર આપી મોકલ્યો તેણે શાહને હરાવી સંધી
કરી કે શાહ હેરાત ને અફઘાનીસ્તાન ઉપર હાવોન કરે. ૧૮૫૭.

પ્ર૦ ચીનાઈ લઢાઇનું છેવટ શું આવ્યું?

ઉ૦ અંગ્રેજને માફ લાગે એવું ચીનાઈ સરકારે કહ્યું.

થી ધાંડાંડથી લાડ એલછનની સરદારી નીચે ચીન ઉપર ફેંજ ચઢી તેણે ફતેહ કરી ચીનાઇ શાહને નગાવી સંધી કરી તેમાં અંગ્રેજને જોઇની સરના થઈ. પછી એલછને હિંદુ સ્તાનમાંય એથોળળવોસમાવવાગવરનરજનરજને મદદમોકલી.

પ્ર૦ હિંદુસ્તાનમાં જળવો શાથી ને ક્યારે થયો?

ઉ૦ સન ૧૮૫૬માં સરકારે ઠગવ કર્યો કે જ્યાં મોકલે ત્યાં જઈ લશ્કરે નોકરી કરવી. દેશો ગમ્ત અપુત્ર મરે કે નહારી ચાલ ચાલે તેમનું રાજ ખાલસા કરવું. હિંદુ મુસલમાનને ખ્રીસ્તી કરવાના છે એવી જુડી ગયો ચાલી તેથી લશ્કર ને પ્રજા નારાજ થઈ ને તેમાં અયોધ્યાની બેગમ, દિલ્હીનો પાદશાહ, નાનાસાહેબ. ઝાંસીની રાણી વગેરે રાજ ખોઇ ખેડેલાં પાણું મેળવવાની આશાએ જળનામાં સામેલ થયાં.

પ્ર૦ હિંદુ મુસલમાનને ખ્રીસ્તી કરવાના છે એવાન શાથી ચાલી?

ઉ૦ એન્કીલડ નામે એ વખતે નવી જનનની બધુક લશ્કરને આપી તેમાં દારૂ ગોળી જુદાં નાખવાને બદલે કાર્ટ્રીજ નાખવાની હતી. એ કાર્ટ્રીજ એક લાયમાં ઝાલી દાંત વતે ખોલવી પડે છે કેમકે એક લાયમાં તે બધુક હોય. લુચ્ચા લોક વાત ચલાવી કે એ કાર્ટ્રીજ ઉપર ગાય ને સુવરની ચરખી લગાડેલી છે કે તેથી હિંદુ મુસલમાન બંને વટલાય. આ વાત અજ્ઞાન સિપાઈઓએ ખતી ગાની.

પ્ર૦ પ્રથમ ક્યાંની ફાંજે કાર્ટ્રીજ લેવાની ના પાડી?

ઉ૦ કલકત્તા પાસેની બરાનપુરની છાવણીમાં ૧૯મી જાન્યુઆરી પલટાએ, પછી બરાકપુરની પલટાએ. પણ તે બંને પલટાએ કાર્ટ્રીજ નહીં લીધાથી ન પલટાએ વિખેરો નાખી.

પ્ર૦ પ્રથમ જળવો ક્યાં ને ક્યારે થયો?

ઉ૦ તા. ૧૦ મી મે ૧૮૫૭ ને રાજ મીરતના દેશી સિપાઈ કાર્ટ્રીજ નહીં લેતાં સમા થયા ને અંગ્રેજને જોડે લડ્યા ને તેમનાં જાળકે ને ગાયા ત્યાંથી દિલ્હી જઈ ખુન કર્યો.

પ્ર૦ દિલ્હીના શસ્ત્રમંડારનો જવાન કોણે કર્યો?

ઉં માત્ર નવ અંગેજોએ બહાદુરીથી શત્રુને હાથ તે નં
નય માટે સળગાવી દીધો ને પોતે તેમાં માર્યા ગયા.

પ્ર૦ બળવાખોરોએ દિલ્લી લીધાથી શું પરીણામ આવ્યું?

ઉં બંગાળા ને વાયવ્યપ્રાંતોની બીજી દેશી પક્ષટણો પ-
ણુ ફરી ગઇ ને તેમણે પણ એવાંજ ધાતકી કામો કર્યા.

પ્ર૦ કાનપુરના બળવાખોરનો આગેવાન કોણ હતો?

ઉં નાનાસાહેબ. તેનો પ્રધાન આજીમુદ્દલા, તાતીઆ ટે-
પી વગેરે તેના સોબની બળવાખોર હતા.

પ્ર૦ એમણે કેવાં દુષ્ટ અને ધાતકી કામ કર્યા?

ઉં કાનપુરમાં ઘેરાયલા સાહેબોને તથા બૈરાં છોકરાંને
અલહાબાદ પહોંચાડવાનું વચન આપી નદીમાં દુબારી દીધાં
ફેટલાંકને ગોળી ને તલવારથી માર્યા. માત્ર ચારજણ બચ્યા.

પ્ર૦ બળવા વખતે પંજાબમાં કેવી હાલત હતી?

ઉં એ વખતે સરખનલારેન્સ પંજાબનો હાકેમ હતો.
તેણે બેદિલ જણાએલી પક્ષટણનાં તથા અલીમદાનની ઘો-
ડેસ્વાર પક્ષટણનાં હથીઆર લેઈ લીધાં ને જુના સિખ જો
દ્વા નોકર રાખી નવી પક્ષટણો લઈ કરી. સિખનું રાજ જી-
તનાર પુરવીઆ હતા ને આ બળવો તેમનો હતો માટે
તેમનું વેર લેવા સિખ લોકોએ અંગ્રેજોને ઉલટી મદદ કરી.

પ્ર૦ એ બળવો ક્યાં ક્યાં ફેલાયો?

ઉં દિલ્લી, મીરત કાનપુર, લખનૌર, ગ્વાલીઅર, વગેરે.

પ્ર૦ એ બળવો સમાવવાને કયા અંગ્રેજ જનરલો આવ્યા?

ઉં જનરલ હેવલાક ને કર્નલ નીલ કાનપુર આવ્યા ને
નાનાસાહેબને ઘેરાવી હેવલાક લખનૌરમાં ઘેરાયલા અંગ્રેજોને-
ની વાહારે ગયો.

પ્ર૦ એ બળવામાં કોણ કોણ સામેલ નહોતું?

ઉં દેશીરાજને તેમના કારભારીઓ તથા લોકનો મોટો જથ્થો.

પ્ર૦ દિલ્લી અંગ્રેજો ફરીને ક્યારે ને કોની મદદથી જીતી?

ઉં સપ્ટેમ્બર માસમાં સિખ સરદારોની મદદથી,

પ્ર० લખતોરનો અંદોળસ્ત શી રીતે થયો?

ઉ० અયોધ્યાની બેગમ બળવામાં સામેલ થયાથી ખીન્ન તાલુકાદારો પણ લખ્યા ને બળવો વધ્યો. ઈંગ્લાંડથી નવો સેનાપતિ સર કોલિન કેમ્પબેલ આવ્યો તેણે ૧૮૫૮ ના માર્ચમાં અંડમારને હરાવ્યા ને આખો અયોધ્યા વશ કર્યો.

પ્ર० ગ્વાલીયરના બળવાનું શું થયું?

ઉ० ગ્વાલીયરમાં કંટોજી ૧૮૫૭ના અકટોબરમાં બળવો કર્યો. તેમાં તાત્યાટોપી ને જાંસીની રાણી આગેવાન હતાં. તેમને ૧૮૫૮ માં મુંબઈથી સરહુરોજે આવી હરાવ્યાં. જાંસીની રાણીએ બહાદુરીથી બચાવકર્યો પણ પછુ ગ્વાલીયરનો બચાવ કરતાં રણમાં પડી. તાત્યો નાસીને ગુજરાતમાં આવ્યો ત્યાં તેને મદદ ન મળ્યાથી પકડાયો તેના પર ખુન સાબીત થયાથી તેને ફાંસી દીધો, તાત્યો ગુજરાતમાં આવ્યો ત્યારે અમદાવાદના સીપાઈ બંડ કરવા ઉઠ્યા પણ પકડાયાથી તોપને મોઢે ચઢ્યા.

પ્ર० બળવા વખતે લાર્ડ કાનીંગની કેવી વર્તણૂંક હતી?

ઉ० બળવાખોરનાં ચંડાળ કર્યો જોઈ કેટલાક અંગ્રેજોએ ક્રોધમાં ન્યાય, ક્ષમા ને દયા છોડી દીધાં. પણ કાનીંગ સાહેબે વૈરભાવ ન રાખતાં ઉપરના દેવતાઈ ગુણ ધરી હત્યા કરનારાનો ઈનસાફ કરી સજા કરી. પણ જે લોકો ભુત્તાવામાં પડી લખ્યા હતા તેમને માફી આપી. રાજ્જો અંગ્રેજના પક્ષમાં હતા તેમને દત્તપુત્ર લેવાના તથા તેમના વંશમાં ગાદી રહે તેવા હકોની સનંદ આપી.

પ્ર० બળવો ક્યારે સમ્યો?

ઉ० સન ૧૮૫૮માં

પ્ર० બળવો સમ્યા પછી હિંદનું રાજ કેને સ્વાધિન થયું?

ઉ० ઇંગ્લાંડના ગાદીપતીને પાર્લામેન્ટે સન ૧૮૫૮માં સોંપ્યું.

પ્ર० પાર્લામેન્ટે હિંદનું રાજ ચલાવવા શો ઠરાવ કર્યો?

ઉ० હિંદખાતાનો એક સેક્રેટરી નીમાયો. તે મુખ્ય પ્ર-

ધાતોમાં ગણાય. એ સેક્ટરીની મદદમાં ૧૫ કૌંસિલરોનીમ-
વા તેમાંના ૮ હિંદમાં નોકરી કરી આવેલા જોઇએ. હિંદ-
નોજ આકરી કરનારં યુરોપી લશ્કર કહાડીને નેને ખ્રિષ્ટિશ
મૈન્યામાં જોળવ્યું. ગવરનર જનરલનો ઇલકાળ ફેરવીનેવા-

(રાજ પ્રતિનિધિ) ઠરાવ્યો, ને તે હિંદખાતાના સેક્ટે-

લકમ પ્રમાણે આવે.

૫૦ હિંદનું રાજ લીધું ત્યારેમહારાણીએ શી મતલબનું
જાહેરનામું કાઢ્યું હતું,

૭૦ તા ૧લી નવેમ્બર ૧૮૫૮ને રોજ નીચેનીમતલબનું
જાહેરનામું ગામે ગામે વંચાયું હતું. કેટલાંક ભારે કારણને
લીધે કંપની પાસેથી હિંદનો રાજ વહિવટ અમારે હાથલી-
ધો છે. માટે અમારા ને અમારા વારસો ઉપર આસ્થારાખ-
વી. હિંદનો રાજ વહિવટ કરવા જેને આપીએ તેની આજ્ઞા
માનવી. અમે અમારો પ્રથમ વાઇસરાય કાનિંગ સાહેબને
નીમીએ છીએ. કંપનીના જેજે નોકરો હાલ છે તેને અમે
ખહાલ રાખીએ છીએ. કંપનીએ જે રાજ્યો સાથે જે
કોલ કરાર કર્યો હશે તે અમે પાળીશું. અમારે રાજ વ-
ધારવાની ઈચ્છા નથી માટે બીજાઓના રાજ કે હક ઉપર
અમે હાથ નાંખીશું નહીં. હિંદના રાજ્યોના હક અને
માન સાચવીશું ને દેશમાં શાંતિથી ને સારા રાજ વહિવટથી
આબાદી થાય તેમ કરીશું. અમારા બીજા મુલકની પ્રજાની
તરફ અમારી જેવી ફરજ છે તેવી હિંદની પ્રજા તરફ બ-
જાવીશું. અમે ધર્મની બાબતમાં હાથ ધાલીશું નહીં અને
સઘળા ધર્મનું નિષ્પક્ષપાતથી સરખું રક્ષણ કરીશું. જાતિ-
ભેદ કે ધર્મભેદ રાખ્યા વગર લાયકાત પ્રમાણે ખનતા સુધી
સરકારી નોકરીમાં દાખલ કરીશું. કાયદા કરવામાં ને બજા-
વવામાં હિંદના હક, ધારા, રિવાજને અધિકાર ઉપર ઘટતું
ધ્યાન આપીશું. એ પછીબળવાણેરમાંના કોને માફી આપવી
ને કોને સજા કરવી તે લખ્યું છે. જેણે પુન કર્યું સાબીત

થાય તેને ફાંસી, ખુનીને જાણીપુજીને આશ્રય આપનારને આજેવાન ફીતુરીને કેદની સજા કરવી. જે બળવાખોર સિ-
પાઇ કે તેના સોબતી સન ૧૮૫૯ના જાનેવારીની ૧ લી
તારીખ અવલ વેરાઇ જાય તેને માફી આપવી. એ હુકમ-
નામાના છેવટે લખ્યું હતું કે શાંતિ થયા પછી અમે હિં
પ્રજાના ઉદ્યમને ઉત્તેજન આપીશું. લોકોપયોગી સ્
કામકરીશું તથા રાજવહિવટ રૈયતના લાભ અર્થે કરીશું વગેરે.
પ્ર૦ એ જાહેર નામાની કેવી અસર થઇ?

ઉ૦ સિપાઇઓ વેરાઇ જઇ ઉદ્યમે વળગ્યા, સર્વ પ્રજા
રાજ થઇ. સરકારે પ્રજાનાં હથીઆર લેઇ લીધાં. દિલ્લીના
પાદશાહને, રંગુનમાં કેદ રાખ્યો. જેમને કાળે પાણીએ મો-
ઠવ્યા તેમને આન્દામાન ટાપુમાં રાખ્યા. ખુનીઓને ફાંસી
દીધી. ને ખંડ જરી રાખનારનો અંગ્રેજ ફોજે નાશ કર્યો
ને દેશમાં શાંતિ પસરી.

પ્ર૦ લાર્ડ કાનિંગના વખતમાં ખીજ શાશા બનાવ બન્યા?

ઉ૦ સન ૧૮૬૦-૬૧માં સરકારે સુપ્રીમને સદર અદા-
લાતો જેડી દીધી ને નવો ફોજદારી કાયદો ચલાવ્યો. સિતારે
હિંદ (સ્ટાર આવ ઈડિઆ) નો નવો ઇલકાબ કહાડી ઇનામ
દાખલ કેટલાકને આપ્યા; પેદાશ ઉપર વેરો (ઇનકમટાક્સ)
નાંખ્યો અને રેલવે વગેરે દેશોપયોગી કામ વધાર્યા.

પ્ર૦ લાર્ડ કાનિંગના વખતમાં કયો માઠો બનાવ બન્યો?

ઉ૦ સતલજને જમનાં વચેના દેશમાં વરસાદ નહીં વર-
સ્યાથી દુકાળ પડ્યો ને તેથી સુમારે પાંચ લાખ માણુ-
સો મરણ પામ્યાં ?

પ્ર૦ લાર્ડકાનિંગનારે વિલાયત ગયેને તેના પછી કાણ આવ્યો?

ઉ૦ એ સન ૧૮૬૨ના માર્ચમાં સ્વદેશ ગયેને જુનમાં
મૂઝો. એની જગાએ લાર્ડ એલ્જન એજ સાલમાં આવ્યો.

પ્ર૦ એ વાઈસરાયના વખતમાં કયા કયા બનાવો બન્યા?

ઉ૦ કામદા કરવાને ત્રણ અંગ્રેજ ને ત્રણ હિંદી ગૃહસ્થની

કૌન્સિલ નીમી. ઉત્તર અમેરિકાના યુનૅટેડસ્ટેટમાં લઢાઇ વાલ્યાથી ત્યાંનું ૩ ઇંચાંડ જમ શક્યું નહીં તેથી હિંદના રૂની ખપત એટલો જગી કે રૂનો ભાવ શેરના જે આના હતા તે એક રૂપીઓ થયો ને દર વરસે હિંદથી ૪૩ કરોડ ચીઆનો માલ જતો તે ૭૩ કરોડનો ગયો- તેથી મુંબાઈ ઇલાકામાં નાણાની કીમત ઓછા થઈને મળુરી, અન્ન વગેરે મોંઘાં થયાં. વાહાળી પંથના મુસલમાનોએ અફઘાની-સ્તાનની હદપરના પાહાડી મુસલમાનોને ઉસ્કેરી ખંડ કર્યું તે બહુ મુસીબતે અંગ્રેજોએ સમાવ્યું.

પ્ર૦ લોડં એલ્જન ક્યારે મૂઓ ને તેના પછી કાણુ થયો?

ઉ૦ તે સન ૧૮૬૩ માં મરણુ પામ્યો ને સન ૧૮૬૪ માં સરજનલારેન્સ વાઇસરાય થયો-

પ્ર૦ એના વખતમાં કયા ખનાવ્યો ખન્યા?

ઉ૦ હિંદના રાજ, નવાબ ઈ. ને ખોલાવી તેણે દરખાસ્ત ભરવાનો રિવાજ પાડ્યો. સરલારેન્સે સિખ રાજાઓની લાહોરમાં એવી સલા ભરી તેમના રાજમાં બ્રિટિશ રાજના સુધારા દાખલ કરવાની શીખામણુ દીધી. સોલજરો સુખી થાય માટે તેમને સારૂ પૂસ્તકશાળા. ખાગ, કસરતશાળા વગેરે કરવાની તથા ખરાકો સુધારવાના હુકમ કર્યા. શીતળા, તાવ, કોલેરા.એ એપીરોગની ઉત્પત્તિનાં કારણુ ડાકટરોએ શોધ્યાં.

પ્ર૦ લારેન્સના વખતમાં ભૂતાન સાથે શામાટે લઢાઇ થઈ?

ઉ૦ આશામની તલેટીએ દુઆર નામે પ્રગણું છે તે ઉપર ભૂતાનનો રાજ દાવો કરતો હતો તે અંગરેજ રૈય-તને લૂટતો ને પીડતો તેને સમજવવા વકીલ મોકલ્યો તેનું પણ અપમાન કર્યું તેથી ૧૮૬૪ માં ભૂતાન ઉપર અંગરેજ ફોજ ગઈ પણ કાંઈ ન વળ્યાથી દુઆરને પેટે દર વરસે પચીશ હજાર રૂપીઆ આપવા ઠરાવી સંધિ કરી.

પ્ર૦ સટોરીઆ લોક કાણુ ને તેમની ખરાબી સાથે થઈ?

ઉં પાછળ કહ્યા પ્રમાણે રૂનો લાવ ચઢ્યાથી મુંબાઈમાં પુષ્કળ નાણાં આવ્યાં. તેથી તરેહ તરેહનાં કામ માથે લેવા ને કંપનીઓ ઉભી થઈ ને શેરના સટ્ટા ચાલ્યા. તેની હદ રહી નહીં. એ સટ્ટા કરનારા સટોરીઓ કહેવાતા. મુંબાઈની દેખાદેખી સુરત અમદાવાદમાં પણ ચાલી પણ સન ૧૮૬૬ માં રૂના લાવ બેઠા ને બધી કંપનીઓ ડુબી ને તેથી સટોરીઓ ને તેમને વિશ્વાસે રહેનાર હજારો પાપગાલ થયા.

પ્રં એનાવખતમાં ક્યાં દુકાળ પડ્યો ને તેનું ફળશું થયું?

ઉં સન ૧૮૬૫માં ઓઢીઓમાં વરસાદ ન વરસ્યાથી ૧૮૬૬માં દુકાળ પડ્યો તેથી વીશ લાખ માણસો મૂચ્યાં.

પ્રં દુકાળ અટકાવવાના શાશા ઉપાયો યોજ્યા?

ઉં રેલવે વધારવા માંડી. જેતીના કામમાં આવે એવી નેહેરો ખોદાવવા માંડી તથા જુની નેહેરો સમરાવવા માંડી.

પ્રં પરરાજ્યોના ટંટા સંબંધીલારેન્સના કેવા વિચારહતા?

ઉં એનો વિચાર હતો કે પરરાજ્યમાં હાથધાલવો નહીં અને તેથી કામુલનો દોસ્ત મહમદ ૧૮૬૬માં મુવો ત્યારે તેના કુંવરો લઢી મરવા લાગ્યા. તેમાં ભળી એક જણને મદદ કરી ગાદી આપવાનો કેટલાક રાજ પ્રકરણી માણસોનો અભિપ્રાય છતાં પોતે તેમાં ન પડ્યો.

પ્રં એના વખતમાં નાના ઝગડા કયા થયા?

ઉં દ્વારકાના વાઘેરોએ ખંડેરાવ ગાયકવાડના ગેર ઈનસાફથી હેરાન થઈ બંડ કર્યું. તે અંગરેજો સમાવ્યું. ને પંજબની વાવ્યના પહાડી મુસલમાનોએ બંડ કર્યું તે સમાવા લસ્કર મોકલ્યું.

પ્રં વાઈસરાય ને મુંબાઈ, મદ્રાસના ગવર્નરોને આ દેશમાં અમલ કરવાની મુદત કેટલા વરસની હતી હતી.

ઉં પાંચ વરસની. તે પ્રમાણે જનલારેન્સ ૧૮૬૮માં વિલાયત ગયો ને તેની સારી નોકરી બદલ ઉમરાવની પદવો મળી.

પ્રં એના પછી ક્યારે ને કયો વાઈસરાય આવ્યો.

ઉં લાડ મેયો સન ૧૬૬૯માં હિંદમાં આવ્યો.

પ્રં લાડ મેયોના વખતમાં મૂખ્ય શા બનાવ બન્યા ?

ઉં કામુલના અમીર શેરઅલીને તેડું મોકલ્યું તે સન ૧૮૬૯માં આવ્યો. એને આદરમાન આપી બંને રાજ્યો વચ્ચે દોસ્તી વધારી. એજ વરસની આખરે શાહજહાંદા આવ્યો. હિંદમાં આવ્યો તેની પણ મેયોએ તથા રાજા રજવાડાએ સારી મેમાનદારી કરી.

પ્રં લાડ મેયોનો ધાત ક્યાં કોણે ને ક્યારે કર્યો ?

ઉં એના અમલમાં લસ્કરી ને બીજાં ખાતાંની ઇમારતો રેલવે વગેરે બાંધ્યાથી ઉપજ કરતાં ખર્ચ વધ્યું ને સરકારી દેવામાં વધારો થયો. ૧૮૭૨માં લાડ મેયો જાને રાજમાં તપાસ કરવા નીકળ્યો, આંદામાનમાં ગયા ત્યાં કાળાપાણીએ કાઢેલા કેદીઓમાંના કોઈ દુષ્ટ અધ્યાન કેદીએ તેનો ધાત કર્યો.

પ્રં લાડ મેયો પછી ક્યારે ને ક્યો વાઈસરાય આવ્યો ?

ઉં લાડ નાર્થશુક સન ૧૮૭૨માં હિંદમાં આવ્યો.

પ્રં એમના વખતમાં ક્યા ક્યા મુખ્ય બનાવ બન્યા ?

ઉં સન ૧૮૭૪માં વડોદરાના રેસિડેન્ટ કર્નલ ફેરને એર દીધાનું તહોમત મલાવરાવ ગાયકવાડ ઉપર આવ્યાથી તેને નજરકેદ રાખી તેનો ઈનસાફ કરવાને ત્રણ યુરોપી અને ત્રણ દેશીઓની વડોદરાના કાંપમાં કચેરી ભરી. તેમાં ત્રણ યુરોપીઓએ મલાવરાવને ગુનેગાર ઠરાવ્યો ને ત્રણ દેશીઓએ ગુનો સાબીત થયો નહીં એમ ઠેરવ્યું પણ નાર્થશુક સાહેબનો મત યુરોપી જોડે મળતો આવ્યાથી મલાવરાવને મદ્રાસ મોકલી દીધો ને ખાનદેશમાં ગાયકવાડી શાખા રહેતી હતી તેમાંના એક બાળકને ખંડેરાવની રાણી જમનાબાઈ પાસે દત્તક લેવરાવી ગાદીએ બેસાડયો. એ બાળક તેજ હાલના ગાયકવાડ શીઆજીરાવ. સન ૧૮૭૫માં માહારાણીના પાટવી કુંવર પ્રિન્સઆવ વેલ્સ હિંદમાં આવ્યા તેમને વાઈસરાય, રાજા રજવાડાને રૈયતે બહુ માન આપ્યું.

પ્ર૦ લાડં નાર્યંબુક પછી ક્યારે ને ક્યો વાઇસરાય આવ્યો?
 ઉ૦ મુદત પુરી થતા અગાઉ 'રાજનામું' આપી નાર્યંબુક
 સાહેબ ૧૮૭૬માં ત્રિલાયત ગયાને લાડં લીટન એન્જ સાલમાં આવ્યા.

પ્ર૦ લીટનના વખતમાં માહારાણીએ ક્યું પદ ધારણ કર્યું?
 ઉ૦ સન ૧૮૭૭ના જાન્યુઆરીની પેલી તારીખે દિલ્લીમાં રાજ
 રજવાડાનું દરબાર ભરી "કૈસરેલીલ" પદ ધારણ કર્યું.

પ્ર૦ એ વરસમાં ક્યાં દુકાળ પડ્યો ને તેમાં શું થયું?
 ઉ૦ મુંબાઇ ને મદ્રાસ ઇલાકામાં. તેમાં મદદ કરતાં છ-
 તાં લાખો માણસ મુવાં.

પ્ર૦ લીટનના વખતમાં દેશીઓને ગેરજાબના ઠરાવ શાથયા?
 ઉ૦ દુકાળથી ખચાવ કરવા તથા દુકાળમાં થએલા ખર્ચ
 ની ખોટ પુરવાને લાઇસેન્સટાક્સ નામે ધંધા રોજગાર પર
 વેરો નાંખ્યો. મુંબાઇ ને મદ્રાસ ઇલાકામાં મીઠાના દરમાં
 વધારો કર્યો. વિલાયતી સુતર ને સુતરાઉ કાપડ પરની જ-
 કાત રદ કરી. દેશી ભાષામાં છપાતાં વર્તમાનપત્રાદિની સ્વ-
 તંત્રતા ગમે ત્યારે રદ કરવાનો ને દેશીઓને હુથીઆર નહી
 રાખવા દેવાનો કાયદો કર્યો. ૧૮૭૮.

પ્ર૦ અફઘાનીસ્તાન જોડે શાથી ને ક્યારે લઢાઇ થઇ?
 ઉ૦ સન ૧૮૭૮માં અફઘાનીસ્તાનમાં શેરઅલ્લી રાજ
 કરતો હતો. રૂશીઆએ તેના દરબારમાં વકીલ મોકલી તેને
 પોતાના પક્ષમાં લીધો. તેથી લીટન સાહેબે નવા કરાર કર-
 વાને અંગરેજ એલચી મોકલ્યો પણ શેરઅલ્લીએ પોતાના
 મુલકમાં તેને પેસવા નહી દીધાથી ૧૮૭૮ની આખરે લઢાઇ જગી.

પ્ર૦ એ લઢાઈનું પરિણામ શું આવ્યું?
 ઉ૦ ખેબર ને બોલન ઘાટને માર્ગે અંગ્રેજ સૈન્ય અફઘ-
 ગાનીસ્તાનમાં પેઠું. ને જલાલાબાદને કંદહાર છુટ્યા. શેર-
 અલ્લી પોતાના મોટા દીકરા યાકુબખાનને રાજ સોંપી નાઠો
 ને મરણ પામ્યો. યાકુબે અંગ્રેજની મરજી મુજબ આલવાનું
 ને અંગ્રેજ વકીલ કાયુલમાં રાખવાનું કબુલી સલાહ કરી. ૧૮૭૯

પ્ર૦ અંગ્રેજ લશ્કર બીજીવારશામાટે કાપુલઉપર ચઢ્યું?

ઉ૦ કાપુલી લશ્કરે બળવો કરી અંગ્રેજ વકીલને ત્રણ માસની અંદરમારી નાંખ્યો. તેનુંવેરલેવાને હીંદીલશ્કરગયું.

પ્ર૦ એ લઢાઇનું છેવટ શું આવ્યું ?

ઉ૦ જનરલ સર ફ્રેડરિકરાયર્ટસને યાકુબ તાબે થયો. ને તે અંગ્રેજ ફોજે કાપુલ લઇ ખુની બંડખોરને ફ્રાંસી દીધા ને યાકુબ અંગ્રેજ વકીલનું ખુન કરાવવામાં સામેલ હતો એવો આરોપ આવ્યાથી તેને અને તેના સસરા વગેરેને હીંદમાં કેદ કરી આજ્યા ૧૮૭૯. ને કાપુલમાં અંગ્રેજ સરદાર રાજ ચલાવા લાગ્યો, પણ અફગાન લોક જન મહં-મદ, મીરખુઆખાન વગેરેની સરદારી નીચે પરદેશીને હાંકી કહાડવા યુદ્ધે ચઢ્યા તેમાં ધર્મગુરુઓએ દીનનો જીંડો ઉઠાવ્યો. હીંદી ફોજને ઘેરી લીધી. પણ હિંદથી બીજું લશ્કર મદદે આવ્યું એટલે જનરલ રાયર્ટસે અફગાન ફોજ વીખેરો નાંખી ને દેશ તાબે કરવા માંડ્યો, વળી અફગાનો યાકુબના દીકરા મુસાજનને નામે યુદ્ધે ચઢ્યા ને ગીજનીમાં ભેગા થયા. અંગ્રેજ સરકારે મુંબાઈના ગવરનર સર રી-ચર્ડટેમ્પલને હસ્તક કંદહાર સુધી રેલવે કરવાનું કામ ચલાવ્યું ને કંદહારના લશ્કરમાં વધારો કર્યો તેથી જનરલરુઢ અર્ટ ગીજનીના અફગાનોને હરાવી કાપુલ ગયો.

પ્ર૦ અયુબખાન કોણ હતો ને તેણે શું પરાક્રમ કર્યું?

ઉ૦ યાકુબખાનનો ભાઇ હતો. તે હેરાતમાં હતો ત્યાંથી સૈન્ય લેઇ કંદહાર આવ્યો ને કંદહારની અંગ્રેજ સેનાને હેલમંદ નદીને કાંઠે મૈવંદ ગામ આગળ હરાવી નસાડી અયુબ કંદહાર આવ્યો.

પ્ર૦ કંદહારના અંગ્રેજ લશ્કરનો છુટકારો શી રીતે થયો?

ઉ૦ મૈવંદની હારના સમાચાર સાંભળી જનરલ રાયર્ટ કાપુલથી કંદહાર આવ્યો ને અયુબને હરાવી નસાડ્યો.

પ્ર૦ અંગરેજે કાપુલની ગાદી કોને આપી?

ઉં શેરઅક્ષીના પિત્રાઈ અબદુલરહેમાનને. ૧૮૮૧.

પ્ર૦ અબદુલરહેમાનને અંગ્રેજ સરકાર શી મદદ આપેછે?

ઉં દર વરસે બાર લાખ રૂપીઆ આપેછે ને તેના બદલામાં તે રશિયા પક્ષ ન કરે એવી સરત કરેલીછે.

પ્ર૦ અફગાન લડાઈનું ફળ શું થયું?

ઉં હિંદનાકરોડો રૂપીઆનું ને હુમ્મરે માણસનીખુવારી.

પ્ર૦ લાર્ડલીટન કયારે ગયો ને એના પછી કોણ આવ્યું?

ઉં ૧૮૮૦માં ને એજ સાલમાં લાર્ડ રિપનસાહેબ આવ્યા

પ્ર૦ લાર્ડરિપનના વખતમાં માણસાને ગળે પનાવશાબન્યા?

ઉં એમણે પ્રથમ કાબુલની ખરયાળ લઢાઈ અટકાવી કંદહારથી અંગ્રેજ લશ્કર પાછું ખેંચાવ્યું. વર્તમાન પત્રના બંધન માટે લાર્ડલીટને કરેલો ધારો રદ કર્યો. હિંદમાં કેળવણી આપવાની રીતમાં સુધારો કરવાને કમીશન નીમી તપાસ કરાવી. મ્યુનીસિપાલિટીના ને લોકલફંડના વાહવટમાં પ્રજાને કાંઈ સત્તા મળે માટે લોકો તરફના કમીશનર નીમવા દેવાનો ઠરાવ કર્યો. સરકાર ખર્ચમાં વપરાતી પરદેશી ચીજો પૈકી જેટલી આ દેશમાં મળી શકે તેટલી ખરીદ કરવાનો પાકો બંદોબસ્ત થયો. મહારાણીનો કુંવર પ્રિન્સ-કનોટ આ દેશમાં લશ્કરી હોદ્દો લેઈ નોકરી કરવા આવ્યો, મીઠા ઉપરના કરમાં ઘટાડો થયો. તથા એ વગર બીજાં ધણાં આ દેશને લાભકારી કામો કર્યા.

પ્ર૦ લાર્ડ રીપન સાહેબ કયારે વિલાયત ગયા ?

ઉં સન ૧૮૮૪ના ડિસેમ્બરમાં આખા ભરતખંડના વતનીઓના તરફથી અગાઉ કોઈપણ વાયસરાયને નહીં મળેલું એટલું માન લેઈ વિલાયત ગયા. એમના જવાબીઆર્થ પ્રજાબદ્ધ દીક્ષગીર થઈ.

પ્ર૦ લાર્ડરિપન પછી તેમની જગાએ કોણ આવ્યો ?

ઉં લાર્ડ ઉફરોન સન ૧૮૮૪ના ડિસેમ્બરમાં આવ્યો.

જાહેર ખપ્પર.

અમદાવાદ આર્યોદય પ્રેસ તથા નડીઆદ સત્યસાગર પ્રેસમાં
આ તથા નીચેનાં પુસ્તકો રોકડી કીમતે મળશે.

પુસ્તકમાળાનો સંગ્રહ અંક બાર. ... .. ૦—૪—૦

સરકારી મોટા અંગગણિતનાં મનોયત્નની સમજ. ૦—૧૦—

ગોરધર કૃત રામાયણ. ... .. ૧—૦—૦

પતિવ્રતા સ્ત્રી. ... .. ૦—૬—૦

